

સુધારેલી રીત મુજબ,
વર્નાક્યુલર ટેકસ્ટ બુક્સ રીવિઝન
કમિટીએ તૈયાર કરેલી

સાતમી ચોપડીના અર્થ.

(જેની અંદર શબ્દાર્થ—વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે અને રૂઢ બંને.
શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી સંપૂર્ણ વ્યુત્પત્તિ, કવિતાનું વિવરણ—સ્કુ-
ટીકરણ; પ્રિન્ટિશ અને હિંદની સંપૂર્ણ રાજ્ય પદ્ધતિ, સમાસ
પ્રકરણ, દિલ વગેરેના વિસ્તારથી સમાવેશ કરેલો છે.)

રચનાર. મેસર્સ. સી. ડી. શાહ એન્ડ કો.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

શા. મગનલાલ મોતીરામ.

સુધારેલી તથા વધારેલી આવૃત્તિ ૧ લી.

આ પુસ્તક સને ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા આગસ્ટ મુજબ
રજીસ્ટર કરાવ્યું છે

અમદાવાદ “ જયન્તિ ” પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં છાપ્યા.

સને ૧૯૦૮

સંવત ૧૯૬૪

હીંમત આઠ આના.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ઓપીરાઈટ્સ-સંગ્રહ

મશબ: ૮૪૨: ૬-૧૨/૨૦૬૨

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીરાબિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૨૦૬૧ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ વ્યાસભી ઓપદીના રજધી

વિષય મ ૧૫૭ : ૮૬૧ : ૬ : ૨૫૧

પ્રસ્તાવના.

૨૦૬૧

અથાપિ સુધીમાં અમારા તાલુકાથી બહાર પડેલા ૧ થી ૬ ચોપડીઓના મિનિંગ અતિશય પ્રિય થઈ પડ્યા છે, એ તેની કિંમત છાપરી નીકળતી આયુષ્કાળે કિપરથીજ વાચક વર્ગને સહજ સમજાશે. હવે આ સાતમી ચોપડીના મિનિંગ અમાર પાડી અમે અમારા આદરેલા કાર્યના પર્યવસાને પહોંચ્યા છીએ. એ અવસાન કાર્યમાં પણ અમે કિપરના જોટલા બચકે તેથી પણ વિશેષ ફતેહમંદ નીવડીએ એવી ઇશ્વર પ્રતિ અમારી પ્રાર્થના છે.

અત્યાર સુધીમાં અમાર પડેલા મિનિંગો કરતાં આ સાતમી ચોપડીના મિનિંગ અમે તદ્દન નવીજ સ્થાપત્ર પર તૈયાર કર્યા છે. અગાઉના મિનિંગોમાં ફક્ત પર્ણામ શબ્દોજ આપ્યા છે, અને પાંચમી છઠ્ઠીના મિનિંગોમાં વ્યુત્પત્તિનો સહજ ઇસારોજ કરેલો છે. પણ આ મિનિંગમાં વ્યુત્પત્તિ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિએ કરી બતાવવામાં આવી છે. એટલુજ નહિ પણ વ્યુત્પત્તિ ઉપરથી કિત્વન થતા અર્થ અને ફદ્દ અર્થ પણ ચથાર્થ રીતે સમજાવ્યા છે. અવસાં વાંચો તથા કહેવતાને પણ બહુ સ્પષ્ટ કરી સમજાવી છે, કવિત નો વિષય પણ વ્યૂત્પત્તિ પદ્ધતિએ વિસ્તાર પૂર્વક સમજાવવામાં આવ્યો છે. વળી મિનિંગનાં છેલ્લાં પૃષ્ઠોમાં સમાસનું પ્રકરણ દાખલ કરવામાં આવ્યું છે, તેમાં ઉદાહરણો પણ બતાવી આપી સાતમી ચોપડીમાં આવેલા સામાસિક શબ્દોનાજ સેવામાં આવ્યાં છે.

ઉપર પ્રમાણે આ મિનિંગ ઘણીજ સારી રીતે તૈયાર કરેલા હોવાથી અમને ખાતરી છે કે તેઓ સાતમા, વર્નાક્યુલર ફાઇનલ, પ્રાવેશિક, અને ઇંગ્લીશ થર્ડ સ્ટેન્ડર્ડના વિદ્યાર્થીઓને તેમજ શિક્ષક-વર્ગને અતિશય મદદ કરી અને શ્રેય કરી થઈ પડશે. આત્મ-શ્રદ્ધા કરવાનું અમને ઇચ્છા નથી, કારણ કે તેમ કરવું એ એક દોષ છે; છતાં પણ અમારે કહ્યા વિના માન્ય નથી કે આ મિનિંગની સાથે હરિકાષ્ઠમાં ઉતરે એવા બીજા મિનિંગ વિદ્યાર્થીઓને બાગ્યેજ મળશે. રે! નહિજ મળે.

અતિશય કામના ભોજનને લીધે આ મિનિંગ તૈયાર કરવામાં કેટલીક ક્ષતિઓ કલ્પિત રહી ગઈ હશે તે ક્ષામ્ય છે. રહી ગયેલી ક્ષતિઓને માટે અથવા અન્ય દોષોને માટે જો શિક્ષક વર્ગ તરફથી સહન કરવામાં આવશે, તો તે ઉપકાર સાથે સ્વીકારવામાં આવશે; એ સૂચનાઓની યોગ્યતા ઉપર વિચાર કરી યોગ્ય લાગશે તો બીજી આવૃત્તિમાં તે સુધારો ખુશીથી દાખલ કરીશું.

વિદ્યાર્થીવર્ગ આનો લાભ લઈ યશ મેળવશે તેમજ શિક્ષકવર્ગ અને વાલીઓ અમારી મહેનતની કદર બૂઝી જેમ ઉત્તેજન આપતા આવ્યા છે, તેમ ઉત્તેજન આપશે તો અમારો શ્રમ સફળ થયો ગણીશું.

ગુરુત તા. ૨૬-૧૧-૦૭

લી. સેવકો

સી. ડી. શાહ એન્ડ કો.

સાતમી ચોપડીના અર્થ.

પાઠ ૧ લે.

નાગરિક=એક ગામ કે નગરમાં વસનારા લોક.

દેશજન=એકજ દેશમાં અને એકજ રાજ્યના અમલ નીચે વસનારા લોક આચરણ=કામ; વર્તન. (આ=મર્યાદા વાચક ઉપસર્ગ+ચર=ચાલવું+અન=ક્રિ. વા. પ્રત્યય)=મર્યાદામાં ચાલવું તે.

રાજ્યના અંગતી=રાજ્ય તરફની; રાજ્ય પ્રત્યેની.

નગરવાસી=પોતાના ગામ શહેર વગેરેમાં રહેનાર. (નગર=શહેર+વાસી =રહેનાર)= શહેરમાં રહેનાર.

આણુ=(શ) દુવાઇ

પ્રતાપ=કીર્તિ; મોટાઇ.

નાગરિક ધર્મ=દેશજન તરીકેની શરજ.

ઉ-તેજન=મદદ; આશરો.

ધોકો=તુકસાન, હાનિ.

સ્વાર્થ=પોતાનું બહુ; (સ્વ+અર્થ)

ભંગ કરે છે=પાળતા નથી.

શાખ=આબર, વટ

ખટ્ટો=નામોશી, હીણપત.

ખહાને=નામે; નિમિત્તે.

જન મંડળ=પ્રજા, રૈયત; નાગરિક

જનો.(જન=માણસો+મંડળ=ટોળું)

માણસોનું ટોળું.

લોપ=નાશ અદ્વય. (સં. લુપ્ત

ઉપરથી લોપ થયો છે. લુપ્ ધાતુ=

લોપ કરવો.

વશદાર (આ) નીમક હલાલ.

(વશ=હામદા; ગુણ+દાર=વાળો)

ગુણકરનાર, વિશ્વાસુ.

દોષ=અદેખાઇ

અદોષસ્ત=(શ) સક્ષાહ શાંતિ;ગોઠવણ

અદાલત (કા) કોર્ટ; ઇનસાફની કચેરી

પંચ=કજીઆનો નિકાલ કરવાને પાંચ

કે વધારે માણસોની જે ટોળી દરા

વી હોય છે તે; (તેમાંનો એક

માણસ પણ પંચ કહેવાય.) જ્યુરી

એમાંનો દરેક માણસ એસેસર કહે-

વાય છે.)

ગુણાતી=સોગન લઇને જે કંઇ

કહેવું લખાવેલું તે.

સ્થાનિક કર=રહેવાની જગ્યા સંબંધી

જે કર આપવા પડે તે. (મ્યુનિસિ-

પાલિટિના કર તે સ્થાનિક કર

કહેવાય.) (સ્થાધાતુ=રહેવું.)

સ્થાન=રહેવાની જગ્યા. +કકિ=સં-
બંધી)

રાજ્યના કર=રાજ્ય તરફથી જે કર
નાખવામાં આવે છે તે.

મ્યુનિસિપાલિટિ=શહેરની કે કસબા-
ની તંદુરસ્તી, કેળવણી, સફાઈ
વગેરેનો કારભાર ચલાવવા માટે
નિમાયણું સરકારી અને પ્રાન્ત-
કીય સભાસદોનું મંડળ; સ્થા-
નિક સરકાર

લોકકલ્પગૌડ=લોકકલ્પ ૪૯ની વ્યવસ્થા
કરનાર મંડળ.

લોકકલ્પ૪૯=છઠ્ઠામાં રસ્તા સમરા-
વવા, તળાવ, કુવા વગેરે બંધા-
વવા, તથા કેળવણી આપવા માટે
દરેક ખાતેદાર પાસેથી રૂપીએ એક
આના પ્રમાણે જે કર લેવામાં
આવે છે તે.

ગામપંચ=ગામમાં શુતા ચોરી વગેરે
થાય તેનો નિકાલ કરવા માટે
સારા આગરદાર ગૃહસ્થો જે મં-

ડળ નીમવામાં આવે છે તે.

(ગામ પંચ જરૂરીઆતો પુરી
પાડે છે અને તે બદલ દર ઘર
દીઠ અમુક કર લેવાની તેમને સત્તા
હોય છે બ્રિટિશ રાજ્યમાં ગામ
પંચ નથી. પણ હાલમાં ગાયક-
વાડ સરકારે કેટલાંક ગામોમાં
એવાં મંડળો નીમ્યાં છે એનો
હેતુ રાજ્ય પ્રકરણ બાબતમાં લોકોને
ભાગ લેતા કરવા એટલે જ બતા-
વવામાં આવે છે.)

શરીર-શુભાકારી=તંદુરસ્તી

પ્રતિષ્ઠિત=આબરુદાર

સહે=શરમ; ડર; ધાર્સ્તી.

પાર્લમેન્ટ (ધં) બ્રિટિશ રાજ્ય સભા.
(સાધારણ માણસોની, અમીરોની
અને રાજાની સભા એ ત્રણે મળીને
પાર્લમેન્ટ કહેવાય છે.)

પયાલ (૪૧) વિચાર; ચિંતાર

સર્વોપરિ=એટ (સર્વ+ઉપરિ) સર્વથી
ઉપરિ.

સવાલ—નાગરિક ધર્મ એટલે શું તે દાખલા આપી સમજાવો. નાગરિક
ધર્મ ન પાળવાથી શું શું નુકસાન થાય છે ? સ્થાનિક કર અને
રાજ્યના કર આપણે શા માટે આપવા જોઈએ ? મ્યુનિસિપાલિટિ,
લોકકલ્પગૌડ, લોકકલ્પ૪૯, અને ગામ પંચ એટલે શું તે સમજાવો.
નાગરિક ધર્મ ક્યાંનો લોકો જરૂર સમજે છે ?

પાઠ ૨ જો.

પ્રાચીન=પહેલાનો (પ્રાચી=પૂર્વ દિશા
+ધન=કિ. વા. પ્ર.) પૂર્વની ક્રિયા-
બતાવનાર. એથી ઉલટો અર્વાચીન
ખગોળ વિદ્યા=આકાશના ગોળા સં-
બંધી વિદ્યા (ખ=આકાશ+ગોળ=
ગોળ+વિદ્ય=જાણવું+ય=યોગ્ય+આ
=નારી જાતિનો પ્રત્યય.)

સંશોધન=શોધ બોળ (સં+શોધન)
અભ્યાસ=મહાવરો (અભિ+અસ
=હોવું) (વશેષે કરીને કાષ્ટ બાળ-
તના જ્ઞાનનું આપણામાં હોવા
પણું)

ઋગ્વેદ=સ્તુતિનો વેદ (જે વેદમાં ધણા
મંત્રો આવેલા હોય છે તે. એમાં
૧૦૨૮ મંત્રો છે. (ઋક=મંત્રો+વેદ)
=એ ધણો પ્રાચીન ગ્રંથ છે.
હિંદુઓ એને ઇશ્વર રચિત માને
છે.)

અંધ બેસતું=લાગુ પડતું,

અધિક=વધારેનો

યજુ=દેવોની પૂજા કરી હોમ કર-
વામાં આવે છે તે. (યજુ=ધાતુ=
પૂજા કરવી.)

નિરીક્ષણ=ખારીકાથી જોવું તે;
અવ લોકન. (નિરૂ+ધક્ષ=જોવું+
અન=કિ. વા. પ્ર.)

મ ડળ=પ્રકરણ, ઋગ્વેદનો એક ભાગ

નક્ષત્ર=આકાશમાં કાંતિઠતના પટાના

તારાઓના જે ૨૭ ભાગ કરેલા
છે તેમાંનો દરેક ભાગ. (નક્ષત્ર
૨૭ છે. અશ્વિની, ભરણી, કૃતિકા
વગેરે વગેરે.)

સત્ર=કાષ્ટ પણ પ્રાણીને કાપીને
હોમવામાં આવે એવો મહા
હોમ. (સદ્ ધાતુ=કાપવું)

સમાપ્ત=પૂર્ણ (સમ+આપ્ત=અંધ
કરેલું) બરાબર અંધ કરેલું તે.
અવલોકન=ખારીકાથી જોવું તે.
દક્ષિણાયન=સર્યવું વિષુવવૃત્તથી
દક્ષિણ દિશા તરફ જવું તે.
(દક્ષિણ+ધ=જવું+અન=કિ. વા. પ્ર.)

દેવકાર્ય=દેવના સંબંધનું કામ;

દેવોને પ્રસન્ન કરવાનું કામ.

અશુભ=માડો, લાયક નહિ તે

વિષુવ=વચ્ચે દિવસ.

રશિ=કાંતિઠતના પટાના જે સ-

રખા બાર ભાગ કરેલા છે તે-

માંનો દરેક ભાગ. જેમકે કુંભ,

મીન, મેષ વગેરે વગેરે,

જ્યોતિઃ શાસ્ત્રી=આકાશી પદાર્થનું

જ્ઞાન ધરાવનાર માણસ (જ્યો-

તિષ્=આકાશમાં તારા, ગ્રહો વગેરે

જે જ્યોતિઓ છે તે+શાસ્ત્રી

સાદું જ્ઞાન ધરાવનાર માણસ.)

પાટલીપુત્ર=પટણા, (ગંગાને શોણ

નંદીના સંગમપર શહેર છે એ
અસલ મગધ રાજ્યની રાજધાની
હતું હાલમાં અરીણના વેપારને
માટે પ્રખ્યાત છે.)

આર્યભટ્ટીય=આર્ય ભટ્ટે બનાવેલો તે.
દૈનિક=દિવસની (દિન+ધક)
વિવરણ=વિવેચન, ખુલાસો (વિ=
વિશેષે કરીને+વર્ણ=વર્ણન કરવું)
વિશેષે કરીને વિસ્તાર પૂર્વક સમ-
જાવવું તે.

બૃહત્ સંહિતા=મોટામાં મોટી સં-
હિતા. (બૃહત્=મોટી+સંહિતા=
વેદના મંત્રોનું તારણ)

ભારતવર્ષ=ભરત રાજાનો દેશ. (ભા-
રત+વર્ષ)

ભૂગણ=શણગારનાર, અલંકાર (ભૂ-
પૃ=શણગારવું)

સહ્યાદ્રિ=સહ્ય પર્વત. પશ્ચિમધાટ.

(સહ્ય=વિશેષ નામ છે+અદ્રિ=પર્વત)

સમકાલીન=એક સમયમાં થએલા.

(સમ+કાલ=વખત+ધન)=સરખા

નખત વાળા, સાથે થએલા,

વિષ્ણુષ=વિષ્ણુને માનનાર

વિષ્ણુ=અણુઓમાં પણ જે વ્યાપી
હેલો છે તે (વિષ્ણાતું=આપવું)

મહેશ્વર=મોટામહેશ્વર (મહા+મહેશ્વર)

શિરોમણી=ઐશ (શિરપૂ=માથું+મ-
ણી=માથાનો મુકટ)

દ્વસદ્ધાંતશિરોમણી=સર્વથી એક સિ-

દ્ધાંતો જેમાં કહેલા છે તે.

દંતકથા=મોઢાનીચાલતી વાત (દંત=
દાંત+કથા=વાર્તા) દાંતની વાર્તા
મતલબજે મોઢાની ચાલતી વાત.

જન્મકુંડળી=જન્મ વખતની કુંડળી,
(જન્મ થયાનો વખત નોંધી રા-
ખી તે ઉપરથી તે જન્મનારનું
ભવિષ્ય કહેવું નીવડશે તે તપાસવા
માટે જ્યોતિઃશાસ્ત્રીઓ જે કુંડળી
કાઢે છે તે.)

બાળ વિધવા યોગ=તાનપણમાં વિ-
ધવા થવાનો વખત આવે તે.

(બાળ+વિ=વિના+ધવ=ધણી+આ
=નારી જાતિનો પ્રત્યય+યોગ
=વખત)

અમર=મરે નહિ તે (અ=નહિ+
મર=મરવું)

સંસ્કૃત=જે સારી રીતે સંસ્કારા-
યલી છે તે

(સંસ્=સારી રીતે +કૃત એમાં
કૃ=કરવું, કરેલું) જેનું સાહિત્ય
પૂર્ણ છે તે

બાપાંતર=ખીજ બાપામાં દતારો
કરવો તે

ભૂમિતિ=પૃથ્વીને માપવાની વિધા તે.

(ભૂ=પૃથ્વી+મિતિ એમાં માપવાનું
માપવું)

ગણિતાધ્યાય=ગણિત વિદ્યા સંબંધી

જે પ્રકરણ તે (ગણિત+અધ્યાય= પ્રકરણ, અંથનો એક ભાગ)
 ચોક્ષાધ્યાય=આકાશ સંબંધીનું
 પ્રકરણ (ગોળ=આકાશ+અધ્યાય પ્રકરણ)

નિરીક્ષા=નારીકીથ્રી જ્ઞેવું તે. (નિરૂ+ ધક્ષ=જ્ઞેવું+આ= નારી જાતિનો પ્રત્યય)

નિરૂપણ=સંપૂર્ણ વિવેચન;યથાર્થ

સવાલ—હિંદુસ્તાનમાં ઈ. સ.ના આરંભથી આજ સુધીમાં કયા કયા મહાન અગોળવેત્તાઓ થઈ ગયા? તેઓ કયા સતમાં અને કયાં જન્મ્યા હતા? તેઓએ કયાં કયાં પુસ્તકોખનાવ્યા તે કહો? ભાસ્કરાચાર્ય વિષે જે જાણતા હો તે કહો ?

પાઠ ૪ થી.

દ્રવ્ય=જે જે વસ્તુ માણુમને જરૂરી અથવા ઉપયોગની હોય અને જે મહેનતથી મેળવી શકાય તે.

ઉત્પાદન=પેદાશ, ઉપત્તિ, (ઉત્+પ્રહાર +પત્=પડવું+અન)

સજ્ઞ=ખનાવેલું (સજ્ઞ ધાતુ=ખનાવવું)

મુડી=સ ગ્રહ કરેલું દ્રવ્ય. મંડોળ,

મુજ. ચાપણ.

કરજ=દેવું.

ખુલાસો; વર્ણન; વર્ણવવું તે.

ખંડન કરવું=તોડી પાડવું

કરણ કુલદસ=એ નામનો અંથ છે.

(કુલદસ=કૌતક, વિસ્મય, અનુભવ)

ગણેશ દેવજન=નસીબનો જાણનારો

ગણેશ (દેવ=નસીબ+જન=જાણનાર)

નસીબનો જાણનાર, જ્ઞેશી. ગણેશ

વિશેષ નામ છે)

નિપુણ=હોશિઆર, પ્રવીણ,

કરજ=દેવું કરીને

દેણદાર=દેવાવાળા (દેણ=દેવું+દાર=વાળો)

દ્રવ્યવાન=પૈસાવાળા (દ્રવ્ય=પૈસો +વાન=વાળા)

ભોંયભાડું=જમીન (ભોંય=સારી જમીન+ભાડું=રેતાળજમીન)

રાય રચીલું=સરસામન

ઢોરઢાંકર=ઢોર વગેરે

ખનીજ=ખાણમાંથી પેદા થયેલું તે

(ખનધાતુ=ખોદવું ખની=ખાણ+

જ=જન્મવું, પેદા થવું)ખાણમાંથી

પેદા થનાર.

એગર=સાહિત્ય, હથિઆર
 લુગડાંલતાં=લુગડાં અને એવું
 બાંધુ.
 બાસણકુસણુ=વાસણ વગેરે
 પ્રત્યક્ષ=નજર આગળ (પ્રતિ=સામે+
 અક્ષ= આંખ) આંખ સામે
 પરોક્ષ=નજર ન પડે તેમ. શુન્ત-
 પછે (પર:=પાછળ+અક્ષ=આંખ)
 આંખથી પાછળ,
 ઉત્પન્ન (સં) પેદાશ
 ઉપભોગ (સં) ભોગવટા; વહીવટ

કરવો તે (ઉપ+ભુજ=ભોગવવું)
 અનાયાસે=વગર મહેનતે (અન+
 આયાસ=મહેનત) મહેનત વગર
 સખ્ય=સખ્યતાવાળા; સારા વિવેકી
 લક્ષણુ (સં) ચિન્હ (લક્ષ ધાતુ તા-
 કીને જોવું)
 ઉત્પાદન (સં) પેદાશ (ઉત=ઉ-
 હાર +પત=પડવું+અન=ક્રિયાવા-
 ચક્ર પ્રત્યય) બહાર નીકળવું તે;
 ઉત્પત્તિ,
 સૂત્ર (સં) બનાવેલું (સૂત્રધાતુ=
 બનાવવું,

સવાલ—છગનલાલે પેલા હણુબીને બીજારી શામાટે કહ્યો ?
 અને તેમાં ખોટું શું ? દ્રવ્યવાન ઘેને જાણ્યો ? ભોંયભાઈ; ધરબાર,
 દોરઠાંકર એટલે શું ? પ્રયત્ન અને પરોક્ષ એટલે શું ? દ્રવ્યનું ઉત્પા-
 દન શી રીતે થઈ શકે ? સૃષ્ટિના અને હઠરતના પદાર્થોની વ્યાખ્યા
 આપો ? મનુષ્ય માત્રને નિર્વાહને માટે કયાં સાધનો નજરનાં છે ? દેણુ-
 દાર અને લેણુદાર ઘેને કહેવો ?

પાઠ ૫ મા.

વિભાગ (સં) જુદા જુદા ભાગ.
 (વિ=વિશેષે કરીને+ભાગ. ભા-
 ગમાં ભજી ધાતુ=ભાગવું)
 શીકલ=ધાટ
 સ્ત્રી=સ્ત્રીનના રહેવાશી.
 સમુહ (સં) જથો; ટાળું (સમ

=સાથે+હિહ=વહ:=ધાતુ ઉપરથી
 સંપ્રસારણ રૂપ=વહેવું) (સાથે
 વહેવું,)

આર્ય બાપા=પોતાના દેશની બાપા
 અરબ=અરબસ્તાનના રહેવાશી
 યાહૂદી=એ અસલ તુર્કસ્તાનના જો
 ડીના પ્રાંતના રહેવાશી હતા, પણ

મુસલમાનેએ મારી કાઢ્યા પછી
બુના બુદા દેશમાં વેરાઈ ગયાછે
તેઓ મારવાડી વાણીઆને મળતા
આવે છે મતલબ કે જખરા વે-
પારી છે.

વર્ણુ=રંગ

ઘઉં વર્ણુ=જેની ચામડીનો રંગ
ઘઉંના રંગ જેવો છે તે.

ગોત્રી=કુળના વંશના, ગોત્રના
મોંગોલ=મોંગોલિઆના વતની
તથાપિ=તોપણ (તથા=તો+અપિ
=પણ)

દ્વીપ (સં) બેટ (દ્વિ=બે+અપ=
પાણી. સંધી થતી વખતે અપનો
છપ થાય છે એટલે દ્વીપ શબ્દ
થયો છે.)

બહુધા=બહુ કરીને

અરણ્ય=બહુ ઝાડોના સમુહવાળું
અથવા ઝાડ વિનાનું જે મોટું
મેદાન તે; જંગલ; રાન.

પાઠ ૬ ફેર.

સદિ (સં) દુનીઆ (સજ ધાતુ=
બનાવવું)

રમણિક (સં) શોભાયમાન

અપસરા (સં) સ્વર્ગમાં ગાયન
નૃત્ય કરનારી સ્ત્રીઓ (એ રૂપ,
મોહિનીને આતુર્ય એથી સંપન્ન
છે, એમની સંખ્યા આઠ કરો-

ડની છે પણ તેમાં રંભા, ઉર્વશી,
તિલોત્તમા, મેનકાએ મુખ્ય છે.
ઋષિઓના તપ ભંગ કરાવવા
છદ્ર અપસરાઓ મોકલતો. અપ-
સરા સમુદ્ર મથન કરતાં દાસીસહ
વર્તમાન નીકળી હતી. (અપ=
પાણી+સરઘાતુ=સરવું, સરી જતું)
(પાણીની પેઠે જે સરી જાય તેઓ
મતલબ કે એમની ગતિ પાણીના
રેલા જેવી છે.)

સ્વર્ગવાસી=સ્વર્ગમાં રહેનાર; દેવ.
આ શહેરનું પહાડોને લીધે પરમે-
શ્વર તરફથી રક્ષણ થયેલું હતું
=મતલબકે શહેરની ચારે બાજુએ
ડુંગરો આવેલા હોવાથી એને
કૃત્રિમની કોટની જરૂર નહોતી.
એવા કુદરતી કોટથી કોઈ દુસ્મ-
ન આવી શકતો નહિ.

શોભિતો (સં) શોભાયમાન
(શોભ ધાતુ=શોભવું)

વગ=સવડ

યથાસ્થિત=જેવું હોય તે પ્રમાણે(યથા=
જે પ્રમાણે+સ્થિત એમાં રખા
ધાતુ છે.)

સૂર્યાસ્ત=સૂર્યનું આથમવું તે.
(સૂર્ય+અસ્ત)

મનોહર=મનનું હરણ કરે એવી.
શ્રમ=મહેનત.

નાટકશાળા=નાટક કરવાનું મકાન;
નાટકને માટે શાળા.

નિરંકુશ (સં) દાખ વગર (નિરં=
નહિ+અંકુશ=દાખ)

રાજ્ય પદ=રાજ્યનું પદ; રાજપણું,
કવચિત્તન=જવલેજ.

પક્ષીઓ=પાંખવાળાં જનવર (સં-
રૂપ પક્ષિન ઉપરથી પક્ષ=પાં-
ખ+ધન=વાળાં)

નાદ=અવાજ; રવ.

રંગ ભેરંગી=જુદી જુદી જાતના
રંગવાળાં;

વિસ્મિત થવું=આશ્ચર્ય પામવું
(વિ+સ્મિત સ્મિધાતુ=હસવું)

આસ્થાવસ્થા=નાનપણ (માતૃય=ના-
નાપણું+અવસ્થા=સ્થિતિ)

વક્રીભવન=વાંકાથવું તે (વક્રી=વાં-
કાં+ભવન એમાં જુ ધાતુ=થવું)

ખાધ્વઓ=ઉંડા કોતર

મેથ ગર્જના=વસ્સાદની ગર્જના;
વસ્સાદનું ગાળવું તે.

ભયાનક=ભય ઉપજાવે તેવો.

આવા ધાતા હોય=ભયંકર લાગે છે.

લીલું કુંજર=કુંજરના જેવું લીલું;
પ્રાણુ લીલું; લીલું હમ.

સજીવન=જીવન સહિત; જીવતાં
(સ=સાથે+જીવન)

પ્રકૃસ્થિત=પ્રસન્ન; આનંદી; વિક-
સિત. (પ્ર+કૃલ ધાતુ=કૃલવું)

અગણિત=ગણાય નહિ તેટલાં
(અ+ગણિત.)

દુંગરા દૂરથી રળિઆમણા=દુંગર
દૂરથીજ શોભાયમાન લાગે છે
પણ પાસે જઈએ તો કપર મોટા
મોટા પથર વગેરે આવેલાં હો-
વાથી શોભિતા લાગતા નથી,
પણ ભયંકર લાગે છે. (આ વર્ણુ-

નમાં એથી વિરૂદ્ધ ગુણુ દર્શાવ્યા છે)
વધારે ઝડપથી દોડ્યાં હતાં=થોડી
મુદતમાં ઘડપણ પ્રાપ્ત થયું
હતું; મતલબ કે જીવાનીનો વખત
જલદી પુરો થઈ ગયો.

કાળચક્ર=કાળનું ચક્ર; વખતનો
ફેરફાર.

સર્વગે=આખે શરીરે (સર્વ+અંગ)
હદીસો=હઠકરેએવો; પોતાની જક
છોડે નહિ તેવો.

પાઠ ૮ મત.

ભક્ત કવિ=જે કવિએ પોતાની ક-
વિતામાં ભક્તિ રસને પ્રાધાન્ય
આપ્યું હોય તે. (ભક્ત+કવિ)
ખ્યાતિ=માન; આખર, કીર્તિ (ખ્યા
ધાતુ=વખાણ થવું)

મશહૂર=જાણીતું

ભાષાત=ભાષના સુગપણમાં હોય તેવું
કૃષ્ણ ભક્તિ=કૃષ્ણની ભક્તિ

લીન=એકતાર; મશગુલ,
દુનીઆદારી=ગુહ સંસાર
અભાવ=અણુગમો, ધિકાર, (અ+
ભાવ)

લોક નિંદા=દુનીઆની નિંદા (લોક
+નિંદા)

સૂર્યવંશ=સૂર્યના વંશજ. જે વંશની
સૂર્યથી ઉત્પત્તિ થએલી છે તે
વંશ. (સૂર્ય+વંશ)

શિવ ભક્ત=મહાદેવને ભજનાર;
મહાદેવને માનનાર. (શિવ+ભક્ત)
વિરક્ત=જેણે સંસાર ઉપરથી પ્રીતિ
ઉઠાડી દીધી હોય તે; ત્યાગી.

પતિ પત્ની=ધણી ધણીઆણી
(પતિ+પત્ની)

કુળદેવી=કુળની અધિષ્ઠાત્રી દેવી.
(કુળ+દેવી)

વધામણુ=ખુશ ખબર; (લગ્ન અ-
થવા એવા શુભ પ્રસંગ કુળદેવી-
ની સહાયતાથીજ નિવિદ્ને પાર
પડે છે, એવું હિંદુશ્રોત્રો માને છે.
એવું કાર્ય પૂર્ણ થઈ રહ્યા પછી
માતાને તે વધાઈ આપવા માટે
સ્ત્રીઓ વરકન્યા સાથે દર્શન
કરવા ઝામ છે.)

પાર્વતી=પર્વતની દીકરી તે પાર્વતી.
હિમાલય પર્વતની દીકરી માટે.
આયુ નભાવવાની ના કહી=મીરાં

કૃષ્ણ ભક્ત હતી એટલે વૈષ્ણવ
હતી તેથી તેણે પાર્વતીને મત-
લબ કે અન્ય દેવને માથું નભા-
વવાની ના પાડી. આ ઉપરથી
તેની એકજ કૃષ્ણ પરમાત્મા પ્ર-
ત્યે કેવી દૃઢ ભક્તિ હતી તે
માલમ પડે છે.

જન્નજન=સંસારી ખટખટ.

મુક્ત=મુક્તી

નિર્ગમન કરીશ=ગુજરીશ (નિર્+ગ-
મ ધાતુ=જનુ+અન=ક્રિયા વાચક
પ્રત્યય)

મના=ના

સંતો=જેમનાં હૃદય ભક્તિ રસથી
ભીનાં થયેલાં હોય એવાં મનુષ્યો.
મહિએર=માતાનું ઘર; પિએર
(સંસ્કૃત માતૃગૃહ)

એખ=હિણપત; ખટો.

ગણકાયું નહિ=ધ્યાન આપ્યું નહિ
અતિશય=ધણુંજ (અતિ+શ્ચ ધાતુ=
સુવું+અય)

ગોવિંદ=કૃષ્ણ પરમાત્મા

કૃષ્ણ કીર્તન=કૃષ્ણનું ભજન (કી-
ર્તનમાં કીર્ત ધાતુ=ભજન કરવું)
વૃતાંત=ખનેલો ખનાવ. (વૃ-તા
ધાતુ=હોવું)

રાજપાટ=રાજગાદી

વિશ્વનો નાથ=જગતનો ધણી; પર-
મેશ્વર (વિશ્વ+નાથ)

દોષ=પાપ

સુપુમણી=મધ્ય નાડી

જગજીવન=જગતનું જે જીવન છે

તે; કૃષ્ણ

નિર્દોષ=દોષ વગરનો (નિરુ+દોષ)

કોશ=ગાઠ

નાવલીઓ=ધણી

ચૂએ=ટપક

દુન્ને=ખીન્ને

લાટણી=લાડીલી સ્ત્રી

સમજીતી—તમે (ખેપીઆ) “ આ કાગળ મીરાં રાણીના હાથમાં આપજો ” એમ કહી રાણાજી કાગળ મોકલે છે. તેમાં (કાગળમાં) લખે છે કે હો મીરાં, તમે સાધુ વેરાગીની સોખત છોડી દો, અને અમારી સાથે રહો. આના જવાબમાં મીરાં કાગળ લખી મોકલે છે કે (આ લો) એને તમે રાણાના હાથમાં આપજો. એ કાગળમ પોતે લખે છે કે હો ! રાણાજી, તમે રાજગાદી છોડી દહને સાધુઓની સાથે રહો; (કારણ કે એમાંજ તમારું કલ્યાણ રહેલું છે. રાજપાટ કાંઈ કામ આવવાનાં નથી.) આ હકીકત બન્યાપછી રાણાએ (ગુસ્સે થઈને) વિપતો પ્યાલો (નોકર સાથે) મોકલ્યો અને કહ્યું કે તમે મીરાંના હાથમાં એ આપજો. હાથમાં આપવાનું કારણ એ કે રાણાએ આ તમારા માટે મોકલ્યો છે (લો પીઓ.) એ પ્યાલો મીરાં, જેને જગતનો સ્વામી કૃષ્ણ પરમાત્મા સહાય છે તે, અમૃત જાણીને પી ગયાં. મતલબ કે એ ઝેરના પ્યાલાથી એમને ઝેર ચઢ્યુંજ નહિ. અમૃત જાણી કહેવાનું તાત્પર્ય એવું કે ઝેર એ અમૃત છે, એવી તેમણે (મીરાંએ) ભાવના કીવી અને પછી ઝેર પીધું; એથી ઝેરના ગુણ નાશ પામી અમૃતના ગુણ ઝેરમાં આવ્યા. આ ઉપરથી દૃઢ ભાવનાનું ફેટલું પ્રાપ્ત્ય છે તે સમજાય છે. આ પ્રમાણે ઝેરનો પ્યાલો રાણે મોકલ્યો એટલે મીરાંને ઘણુંજ માઠું લાગ્યું, અને તેથી તેણે સાંઢવાળાને હુકમ આપ્યો, કે હો સાંઢવાળા તું તારી સાંઢ શણગારજો કારણ કે આપણે

સો કાશ જનું છે. કારણ કે હવે રાણા જેણે મને મારી નાંખવાની ઇચ્છાથી ઝેરનો પ્યાલો મોકલ્યો, તેના રાજ્યમાં મારે પાણી પીવું એ પણ પાપ છે. અર્થાત મીરાંએ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે મારે હવે રાણાના રાજ્યનું પાણી પણ પીવું નહિ. આ હુકમથી સાંઢવાળાએ સાંઢ શણગારી, તેનાપર મીરાંએ બેસીને મેવાડદેશ (રાણાનો દેશ) ગમ્યો મેંદ્યો, (ડાખા હાથ તરફ મૂક્યો, અથવા ત્યાગ કર્યો,) અને તે પશ્ચિમદિશામાં (દ્વારકામાં) ગઈ. એ પ્રમાણે જેનું સંસારી બાબતમાં (વિષયમાં) કાંઈ પણ મન નથી તે મીરાં બધું (રાજપાટ, પતિ વગેરે) છોડીને દેશમાંથી નિકળ્યાં. હવે મીરાંએ નવું સગપણ બાંધ્યું તેનું વર્ણન કરે છે કે જગતમાં અમારી સાસુ સુપમણા છે, (સુપમણા એટલે જે નાડીમાં બેઠે નસકોરાંમાંથી શ્વાસ સરખો આવે તે વખતે નાડી જેવી આવે છે તે. આ સ્થિતિ લખવાનું કારણ એ પ્રમાણે સુપમણા નાડી જ્યારે મનુષ્ય એકતાન થાય ત્યારેજ આવે છે; માટે એથી મીરાં એકતાન થઈ હતી એવું સિદ્ધ થાય છે.) પ્રેમ એ અમારો સસરો છે, સંતોષ જેઠ છે. મારો દોષ રહિત નાવહીઓ-પ્રાણનાથ જગવન —કૃષ્ણ પરમાત્મા છે. હવે મીરાં કહે છે કે જો હું ચુંદડી બોદું તો તેનો રંગ કાચો હોવાથી ટપકે અને એથી રંગ બદલાઈને બેરંગ થાય. અર્થાત જો હું હવે રાણા ઉપર પ્રીતિ રાખું તો તે પ્રીતિ તેના તરફ પણ ફળે; એથી ઉપરની ચુંદડીની પેઠે હું બેરંગી (બેરંગવાળી) થાઉં. એક કૃષ્ણ તરફની પ્રીતિ અને બીજી રાણા તરફની પ્રીતિ મારે થાય. આ ઉપરથી સમજાય છે કે મીરાંએ વેરાગણનાં વેશનો સ્વાંગ લીધેલો અને ચુંદડી ખડતી મૂઢેલી કારણ કે જો ચુંદડી બોદે તો તે રાણાની જી તરીકે એળખાય, અને એથી તે

(મીરાં) બેરંગી ઉપર કહ્યું તેમ થાય. આથી તેમ નં થાય માટે તે કહે છે કે હું કાળો કામળોજ ઓઢું કે જેથી ખીજો કાઈ જાતનો મને ઘણ ન લાગે. મર્મીય એવો છે કે વેરાગણ થાઉં, તો મને રાણાની સ્ત્રી તરીકે ઓળખતા બંધ પડે. છેવટે કહે છે કે હરિની લાણી—માનીતી સ્ત્રી મીરાં સંત સાધુની પાસેજ રહે છે, કારણ કે તેને સાધુઓ સાથે ઘણો સ્નેહ (પ્રીત) છે; અને પેલા કપટી-થી (રાણાથી) તેનું દીવ (મન) દૂર છે. અર્થાત્ તેના ઉપર તેને ખીલકુલ પ્યાર નથી. માર્મિક-ઉદા અર્થવાળો.

મીરાંબાઈ જીવા ગોસાંઈ જે વૃંદાવનમાં રહી સ્ત્રીનું સુખ જોતા નહોતા તેમને કહે છે, કે આજ સુધી હું એમ જાણતી હતી કે પ્રજામાં એક કૃષ્ણજ પુરૂષ છે. અર્થાત્ ખીજ બધી સ્ત્રીઓ છે, આમ કહેવાનું કારણ એવું છે કે મૂળપુરૂષ અને પ્રકૃતિથી આ સ્વરૂપ (દેહ) સ્વાયલો છે. કૃષ્ણની ગોખીઓએ—પ્રકૃતિએ પુરૂષરૂપે ભક્તિ કરેલી છે, આથી મીરાં કહે છે કે પ્રજામાં સર્વ પુરૂષની વહાણી પ્રકૃતિઓજ (સ્ત્રી પુરૂષ સર્વે) છે અને તે નારીભતિ એટલે પુરૂષ એકલા કૃષ્ણ છે, અને બાકીનાં પુરૂષ અને સ્ત્રીઓ સર્વ તેની પ્રકૃતિરૂપે છે પછી કહે છે કે તમે વૃંદાવનમાં રહીને હજી સુધી પુરૂષરૂપે રહ્યા છો. એ તમારા જિવેકને ધન્ય છે! એવું કહેવા માગે છે કે વૃંદાવનમાં સર્વ કૃષ્ણના ભક્તો છે અને તે સર્વ તેની પ્રકૃતિઓ છે, એટલે તે સર્વ કૃષ્ણરૂપ થઈ ગયાં છે. મતલબ કે સ્ત્રીરૂપ વગર કૃષ્ણ સાથે એકલીન થઈ શકાયજ નહિ. તમે વૃંદાવન જેવા પવિત્ર સ્થળમાં રહી પુરૂષ રહ્યા અર્થાત્ કૃષ્ણ સાથે એકતાર ન થઈ શક્યા એ તમારા જિવેકને ધન્ય છે! પુરૂષરૂપે કદીપણ કૃષ્ણ સાથે એકતાન થઈ શકાયજ નહિ, માટે ઉપરનું માર્મિક વચન થયું છે. કહેવાનું એવું કે તમે પુરૂષ હો તો કૃષ્ણરૂપ થયા નથી, એટલે આ તમે દમામ રાખો છો તે જુઠો છે; અને જો કૃષ્ણ સાથે એકતાર થયા હો તો

તમે પણ સ્ત્રીરૂપ છો. કારણ સ્ત્રી (પ્રકૃતિ) વગર તેની સાથે કોઈ એક-તાન થઈ શકતુંજ નથી, તો તમને સ્ત્રીનું મુખ જોવાનો કોઈ જા-તનો વાંધો નથી; કારણ તમે પણ સ્ત્રીજ છો.

તાત્પર્ય=ભાવાર્થ

સ્વામી=ધણી

યાત્રા (સ) જનત્રા (યા ધાતુ=જવું)

તે દરમિયાન=તે અરસામાં, તે વખતમાં,

ભક્તિ ભાવ=ભક્તિ કરી એકતાર થવું તે (ભક્તિ+ભાવ=હેતુ)

પ્રેમરસ=કૃષ્ણ સાથે પ્રેમરૂપી રસ-

માં મસ્ત થઈ ભક્તિ કરવી તે; (મતલબ કે કૃષ્ણની સ્ત્રી તરીકે ભક્તિ કરવી તે.

રાધાકૃષ્ણ=રાધા અને કૃષ્ણ (રાધા=શ્રીખુભાન નામના ગોવાળ-ની પુત્રી એ ભક્તિનો અવતાર હતી-કૃષ્ણ)

સમતોલ=બરાબર, સાટે

તૂક=કડી; છોલું ચરણ.

હે; પ્રાણી તું રાધા કૃષ્ણ સિવાય બીજું કંઈ પણ બોલ નહિ, બોલ નહિ. બોલ નહિ. સાકરને શેરડીનો મીઠો સ્વાદ છોડી દઈને તું કડવા લીમડાનો રસ (પીવા માટે) ઘેળ નહિ. (અર્થાત્ હરિ ભક્તિ રૂપી સાકરને શેરડીના જેવો મિષ્ટ રસ છોડી સંસારરૂપી (માયારૂપી) કડવા લીમડાનો રસ પીવા માટે નઘેળ. (મતલબ કે ભક્તિ છોડી માયામાં ન લપટા.) રાધા કૃષ્ણ સિવાય બીજું કંઈ પણ બોલ નહિ. ચંદ્ર અને સૂર્ય જેવાનું તેજ છોડી દઈને તું આ-ગીયા સાથે પ્રીત જોડીશ નહિ. (ચંદ્ર સૂર્યના તેજને હરિરસ સાથે અને સંસારને આગીયા સાથે સરખાવે છે, ચંદ્ર સૂર્યના તેજ આગળ આગીઆનું તેજ જેમ ક્ષુદ્ર છે. તેમ હરિરસ આગળ સંસાર ક્ષુદ્ર છે મતલબ કે અસ્થિર છે.) રાધા કૃષ્ણ હે! પ્રાણી, જીવ, તું તારા આ મનુષ્ય દેહ રૂપી મથિને હીરા માણેક રૂપી હરિ ભક્તિને મૂકી દઈને કથિર રૂપી સંસાર સાથે તોલ નહિ. (અર્થાત્ દેહ છે તે માથું જેવો

છે તેની સાથે તે હીરા માણેક વગેરે ઝવેરજ તોળાય (ખદ્દો થાય) કાંઈ કથિર સાથે તોળાયજ નહિ. મતલબ કે ખદ્દો થાયજ નહિ, કારણ કે લાયકને લાયક વસ્તુ સાથેજ સરખાવવી.) મીરાં કહે છે કે ગિરિધર (ગિરિ=પર્વત+ધર=ધારણ કરનાર) પ્રભુએ તને શરીર સ-મતોલમાં આપ્યું છે (અર્થાત્ દેહને ભક્તિની સાટાસાટ આપ્યો છે. અર્થાત્ દેહની સાટે તેઓને તેં ભક્તિ આપવાની કહી ત્યારે તને મનુષ્ય દેહ આપ્યો છે,) માટે રાધાકૃષ્ણ સિવાય ખીનું કાંઈ પણ બોલ નહિ.

પાઠ ૯ મેઃ

અધિકાર=સત્તા; હુકમ

અમલ=હુકમ

દોર=તોર

સક્ષણ=શળવાળો; સાર્થક,

દાનત=ધન્ય

છોરું કછોરું થાય પણ માળાપ કમાળાપ થતાં નથી=છોકરાં માળાપની અવગણના કરે, સામું બોલે, દુઃખ પણ દે પણ માળાપ કદાપિ કમાળાપ થતાં નથી એટલે છોકરાં ઉપરથી પોતાનો પ્રેમ આછો કરતાં નથી. છોકરાંઓના શુન્દહાને તેઓ દઃશુન્દર કરે છે, તેમના વર્તન સામું જોતાંજ નથી પણ ઉલટું તેમના તરફથી આવતું દુઃખ ખમી લઈ તેમને સુખ થાય તેમ કરે છે. અર્થાત્ તેમનું ભક્તિ

વિદાન=વિવામાં નિપુણ (વિદ્યાવાતુ=જ્ઞાણવું)

ઉદ્ધતા=અસમ્યતા; તોછલાઈ (ઉદ્ધતમાં ઉદ્ધ ઉપસર્ગ+હનધાતુ=મારી નાંખવું. હનનો ભૂતકૃદંત હત એ ઉપરથી ઉદ્ધ+હત.નીસંધિ=ઉદ્ધત નિષ્પક્ષપાતપણે=ન્યાયની રીતે, પક્ષપાત વગર

કુસંપ=કલ્પઓ.

સમાધાની=સલાહ શાંતિ

રાજ્યાધિકારીઓ=રાજ્ય ચલાવનાર

અમલદારો (રાજ્ય+અધિકારીઓ

રાજ્યધર્મ=રાજ્ય પ્રત્યેની ફરજ

ગેર ઉપયોગ=ખરાબ ઉપયોગ (ગેર

નઉપયોગ)

વર્તમાન પત્રદારા=ચાલુ ખબર આ-

પનારા પત્ર મારફતે (વર્તમાન=વર્ત

માનું હોય તેવું) વર્તમાન પત્ર

જા+દારા=મારફતે)

કાયદાની તરવાર ઝડુમે છે=કાયદા
રૂપી તરવાર તેમને માથે હાલ
હાલ કરે છે. જેમ ઝડુમતી તર-
વાર પડવાથી તરત મરણ થાય
તેમ એવા અમલદારો કાયદાથી
વિરુદ્ધ ચાલે તો તુરત કાયદારૂપી
તરવારથી તેમનો નાશ થાય-સ-
તા જાય.

* ચક્ર=પૈડું

ક્રતિકાસ (સં) બોલા બનાવ તે-
ના ખરા રૂપમાં વર્ણવવા તે.
(ક્રતિ=એ પ્રમાણે+ક=નિશ્ચય, ખ-
રે ખર+અસુ=હેતુ+અન્કિ. બ.
પ્ર.)

* ક્રતિકાસ (સં) જેમાં ગુની વારતા
હોય તે. (ક્રતિક=ગુની વારતા+

અસુ=હેતુ+અન્કિ. બ. પ્ર.)

ટપ્પો=ટોણો.

ચીથરે હાલ=ગરીબ; જેની ચીથરાં
પહેરવાની હાલત હોય તે.

દૃષ્ટાંત=દાખલો.

પાઠ ૧૦ મો.

વિનિમય=એક જણસ આપી બીજી
લેવી તે, અદલો બદલો.

અંકાય=નકી કરાય (અંક ધાતુ=
ચિન્હ કરવું)

કણીઓ=દાણા વેચનાર (કણુ=દાણા)
ભો=ભય; બીક

મૂલ્યવાન=કીમતી (મૂલ્ય+વાન)

નાણું=એક જણસવડે બીજી બધી
ચીજોનો બદલો કરી શકાય તે
જણસ.

સવાલ-નાણાંને બદલે પહેલ વહેલો શેનો ઉપયોગ કરવા માં-
ડ્યો? તેમાં શી શી અડચણો પડવાથી કોડી રીપનો ઉપયોગ કરવા
લાગ્યા? કોડી રીપનો ઉપયોગ કયા કામમાં ઘણો ખર્ચ લાગતો
નહિ? હાલ કોડીનો લેવડ દેવડ કયાં ચાલે છે? લોકોના સિકા ન
ખતાવતા રૂપા અને સોનાનાં ખતાવવાનાં ખાસ કારણો બતાવે? :

પાઠ ૧૨ મો.

ધર્મ (સં) શરજ (ધૃ ધાતુ=વારણ
કરવું)

તારાગણુ=તારાનો સમુદાય (તારા+

ગણુ=સમુદાય; જથ્થો.)

નીતિ નિયમ=નીતિનો નિયમ.

પરમાત્મા (સં) મોટો આત્મા; પ-
રમેશ્વર. (પરમ=મોટો+આત્મા (સં)

આત્મનું શબ્દ ઉપરથી=જીવે=
મોટા જેનો જીવ છે તે; જે ઉ-
દાર છે તે.

અદ્ભુત=નવાઈ ઉપજાવે એવી.
પ્રેમવૃત્તિ=પ્રેમભરી નજરથી (પ્રેમ+
વૃત્તિ)

વિમુખ=મોઢું પાછળ ફેરવેલું એવું;
પૂઠ કરી હોય તેવું. (વિ=ફેરવેલું
+મુખ=મોઢું)

નિયંતા=નક્કી કરનાર; ખનાવનાર.
અપ્રચાર વિચાર=પવિત્ર વિચાર; (આ-
ચાર=અ+ચરૂ=ચાલવું. ધર્મશા-
સ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે વર્તવાની
રીત+વિચાર)

બલકે (શ) બહુ કરીને.
પ્રાણ પાંચ છે. પાન, અપાન,
વ્યાન, સમાન, ઉદાન.

દ્વારણ=બચકર.

અંપલાબ્યે=વગર વિચારે ઝોકાબ્યે

તીક્ષ્ણ=તીક્ષ્ણી; તીખી.

પુષ્પ માળ=ફૂલની માળા

ધર્મ માટેની એની બૂખ સર્વથી
મોટી છે=ખીજ બૂખો યોડું
ખાધાથી જરાતરા શાંત થાય,
પણ આ ધર્મ રૂપી બૂખ-
ધર્મ પાળવેજ એવી પ્રબળ-
દૃઢ એટલી બળવાન છે કે
તેમાં ધણા કાળનો ભોગ આપ-

વામાં આવે તોપણ તે શાંત
થતી નથી,

અલોકિક=(સં) લોક સંબંધી
નથી તે. (અ=નહિ+લોકિક=દુ-
નીઆ)=લોક વહેવારમાં ન હોય
તેવું.

સંતોષે છે=સંતોષે છે. (સમ+
તુષધાતુ=ધરાવું)

નારિતક (સં) જે પરમેશ્વરને
નથી માનતો તે (ન=નથી+આરિતક=
જગતને ખનાવનાર પરમેશ્વર છે.
એમ માનનાર)

રાજ્ય સત્તા=રાજ્ય તરફથી મળેલી
પદવી (રાજ્ય+સત્તા)

વાસના=સૂક્ષ્મ ઇચ્છા
આત્માને ડુબાડે છે=જીવને ઉચ્ચ
સ્થિતિએ ન લઈ જતાં અધો
ગતિએ લઈ જાય છે.

અવગણના (સં) અનાદર
(અવ=અનાદર+ગણનામાં ગણ-
ધાતુ=ગણવું. ગણના=ગણવી)

એ કોણ છે? એમાં શું છે?
એવી રીતે જે બોલવું તે.

અસાધારણ=જે સામાન્ય નથી
એવું, ધણુંજ (અ+સાધારણ=
સામાન્ય)

અમૂલ્ય=કીંમતી (અ+મૂલ્ય)
જેનું મૂલ્ય નથી તે

દહ=મળ્યુત; ફરે નહિ તેવો
 આસરો=આધાર
 મૈત્રી=દોસ્તી. (મિત્ર ઉપરથી મૈત્રી)
 ઉત્તિ (સં) મોટાઈ (ઉદ્દ=
 ઉચ્ચ+નત=વળેલું+ઈ=વાળું) નન
 એમાં નમ્ ધાતુ=નમવું) ઉ-
 ચાઈ, ઉચ્ચ સ્થિતિ.

સ્પષ્ટ=ખુલ્લું
 ઉદય (સં) ઉઠ્યે આવવું (ઉદ્દ+
 ઇ=જવું)
 જગૃત=જગતો; ઉત્તેજન, ઉત્તેજન
 આપેલું.
 ઉત્સાહી (સં) ઉમંગી; આતુર
 (ઉત્ત+સહ=અમવું)
 સ્વાભાવિક (સં) મધ્યરકૃત; કુદરતી
 (સ્વાભાવ+ઈક=વાળો) સ્વાભા-
 વ વાળો.

રચ્યાપચ્યા=મુંથાઈ ગયેલા
 અનંતકાળ=સામો વખત (અન=
 નહિ+અંત=છેડો+કાળ=વખત)
 જેનો છેડો નથી એવો વખત.

પાઠ ૧૩ મા.

માસિક=મહીનાનો (માસ+ઈક)
 વૈદિક=વેદને માનનાર; સ્માર્ત.
 (વેદ+ઈક)
 આરંભ=શરૂઆત (આ+રમ=રમવું)
 અભ્યાસ (સં) મહાવરો (અભિ+
 અસ=હોવું)=વારે વારે તેવું તેજ

કામ કરવું તે.

કમને=મન વગર; ઇચ્છા વિરહ
 પાઠશાળા=કોલેજ

કાવ્ય (સં) કવિતા (કવ્ ધાતુ ઉ-
 પરથી કહેવું; વર્ણન કરવું;)

લેખાયા=ગણાયા
 પ્રયત્ન (સં) મહેનત (પ્ર+ય-
 ત્નમાં યત ધાતુ=મંડવું)
 બુદ્ધિવર્ધક=બુદ્ધિને વધારનાર (બુદ્ધિ+
 વર્ધ+અક)

સરળ થયા=ફવ્યા; (સ+રળ)
 મૂલસ્થ (સં) ધર માંડીને ર-

હેલા (મૂલ=સ્ત્રી; ધર+સ્થ=રહેલા)
 અગ્રેસર (સં) આગેવાન; પહેલ

કરનાર (અગ્ર=મથગાન+સર=જનાર)
 શ્રીચંત (સં) પૈસાવાળા (શ્રી

લક્ષ્મી+મંત=વાળા)=લક્ષ્મીવાળા
 રહેણી=રહેવાની સ્થિતિ

કહેણી=કહેવાની રીત
 મુંબંગિરા=મુંબઈમાં વસનારા

ચડસાચડસી=પડાપડી
 ઉદર (સં) પેટ; અન્નાશય; જઠર.

રસ્તો બહુચો=ખીન્ને ધંધો
 સ્ત્રીકાંચો.

તારે ભોળું છું=તારાપર મારો આ-
 ધાર છે. (ભા જેમ ભોળામાં લઈ

રક્ષણ કરે છે તેમ હું તારા
ખોળામાં હોવાથી તું મારી માની
પેઠે માફ રક્ષણ કરજો.

કમાવાને=પ્રાપ્ત કરવાને,
અંચાર (સ) પુસ્તક બનાવનાર
(અંચ=પુસ્તક+કાર=કરનાર)

સભા પ્રચારક=સભાઓ ભરવાના
રિવાજનો ફેલાવો કરનાર (સ-
ભા+પ્રચારક=ફેલાવો કરનાર)
ઉદયકાળ (સં) ચંદ્રતીનો વખત
(ઉદય+કાળ)

ગદ્ય લખાણ=નિબંધ રૂપ લખાણ
નર્મગદ્ય=નર્મદાશંકર કવિનું બના-
વેલું-લખેલું વાંચન પુસ્તક
(નર્મ+ગદ્ય=વાંચન પુસ્તક)
નર્મદાશ=નર્મદાશંકર કવિએ બના-
વેલું શબ્દ સંગ્રહનું પુસ્તક
(નર્મ+કાશ=શબ્દ સંગ્રહ)

ધર્મ વિચાર=ધર્મ સંબંધી જોમાં
વિચાર વર્ણવેલા છે તે.

હિમાયતી=મદદગાર; હિમાયત કર-
નાર; પક્ષ કરનાર;

ગંડીયો=કોઈની પરવા વગરનો (ગં-
ડ=જુરમો. નામ પ્રમાણે જ એ

પત્રમાં લેખ પણ લખાતા હતા)

મર્મ પ્રહાર=મરકરી રૂપ, સામાની
લાગણી દુખાય એવા ગૂઢ અર્થ
મૂળા લખાણના ફટકા.

(મર્મ=માર્મિક+પ્રહાર=ફટકા)
મહાલતો=ફરતો; ભાગ લેતો.

અરસો=વખત

તૂટ્યા=વેપારમાં પડી બગ્યા; દેવા-
ળું કાઢ્યું.

કરજ=દેવું

આજીવિકા (સં) યુજરાત (આ+જી-
વ ધાતુ=જીવતું. જીવિકા=જીવ-
વાનું સાધન)

મહારાજ્ય=મોટાં રાજ્ય

(મહા+રાજ્ય)

તારવણી=સાર

રાજ્ય રંગ=રાજ્યોનો રંગ. રાજ્યનો
રંગ એટલે જુદાં જુદાં રાજ્યો
કેવી રીતે ક્યાં કારણોથી ચંદ્રતી
પડતીમાં આવ્યાં તે સંબંધીની
હકીકત,

પુખ્ત=ઠરેલું; આજુબાજુનો વિ-
ચાર કરી શકે તેવા.

દીનતા (સં) ગરીબાઈ (દીન=ગ-
રીબ+તા=પણું)

પ્રેમ શૌર્ય=પ્રેમ અને શૂર

પાઠ ૧૪ મો.

ધનાઢય=પૈસાદાર

સુશીલ=સારા સ્વભાવવાળી; ડાહી;

ગુણવાન (સુ=સાર+શીલ=ડ-
હાપણું)

ખાળી મુકવું=અંતરમાં તેને ધણી-
જ લાગણી થાય તેવું કરવું.

ધુંટડા ગળી જતી=મનમાં વાત
રાખતી. જેમ આપણે ધુંટડા
ગળી જઈએ છીએ તેમ તે પો-
તાને માથે આવેલી આફત સહ-
ન કરતી અને તે વાત કાઢને
કહેતી નહિ.

બુદ્ધ ચલાવ્યું=કાળજી કળ્યાં; વા-
ગ્યુદ્ધ ચલાવ્યું.

એશરમાઈ=નિર્લજ્જતા

મોઘ ભેંસના મોટા ડોળા=મરેલી
ભેંસના ડોળાના તેના મુઝા પછી

વખાણુ થાય છે કે એની આંખો
ફેરી હતી. પણ જ્યારે તે જીવ-

ત્તી હોય છે ત્યારે ખાવાનું ઓછું
પડવાથી અથવા ખીજ કોઈ કા-

રણથી કુંશડા મારી માલિક
સામી ભાળે, તો તે કહે કે “ખ-

બ્યા તારા ડોળા ” આ ઉપરથી
સમજવાનું એ કે જે ડોળા જીવતાં

ખાંડ્યા કહેવાતા તેજ મુઝે વખ-
ણાય છે. અર્થાત્ જે મનુષ્ય જી-

વતાં નિંદાતું હોય તેને મુઝા
પછી બોકો વખાણે છે; આવો દુ-

નીઆમાં સાધારણ રિવાજ છે.

એરમાન=શોકનો છોકરો. (સંસ્કૃ-
ત અપરમાતૃ)

પ્રસંગ દ્વારા=મેળાપ વખતે; જોગ
મળતાં (પ્રસંગ=મેળાપ, સંબં-
ધ+દ્વારા=વડે)

વિધારસ (સં) વિધા એજ રસ;
વિધા રૂપી રસ

મધુર=મીઠું; દેખાવે પ્રિય; મ નોહરી
આશિત (સં) જેને આસરો આપે-

લો છે તે (આ ઉપસર્ગ+અધિ ધાતુ
આશ્રય લેવો તેવું ભૂત કૃદંત

અિત) જેણે આશ્રય લીધેલો છે તે
વિધાર્થી (સં) વિધા મેળવવાને ધ-

ચ્છનારા (વિધા+અર્થિન=મેળવ-
વાને ધચ્છનારા)

વિધા રસિક=વિધાનો રસીઓ; વિ;
ધા ભણવામાં જેને રસ પડે છે

એવો; વિધાનો શોખી,

રમતમાંજ વિધારસિક કયો=રમતો
એવી રમતી કે જેવી વિધા ઉ-

પરનો શોખ જગત થયો; નાની
વયમાંજ વિધાનો શોખ લગાડ્યો

એટલે નાની વયમાંથીજ વિધા ભ-
ણવા લાગ્યો. અથવા નાની વય-

માંજ વિધા ભણવાનું શરૂ કર્યું.
ખુશામત (કા) હાજીરા.

અધમ=હલકી; નીચ
સંગતિ (સં) સોખત (સં=સારી+

ગતિ=જવાની ક્રિયા. ગતિ એમાં
ગમ ધાતુ=જવું)

ગર્ભ શ્રીમંત=ગર્ભમાંથીજ જેના ઉપર શ્રીમંતાદની છાપ પડેલી હોયછે તે.

ભાગ્યશાળી=નસીબવાન (ભાગ્ય =નસીબ+શાળી=વાન; વાળો)

સમો વડીઆ=સરખા (ઉંમરે સરખા) લઘુવયમાં= નાની ઉંમરમાં(લઘુ+વયમાં=ઉંમરમાં)

સહાધ્યાયી (સં) સાથે અભ્યાસ કરનાર તે (સહ=સાથે+અધ્યાયી)

ગાદ=ગાદી; મજબુત; વજલેપ

સરીપડી=છૂટી ગાદ

વજલેપ=મજબુત (વજ=ઉંટનું હથિ-આર. એ એટલું બધું મજબુત છે કે પર્વત ઉપર ફેંકનાથી પર્વત

નાં શિખરો તૂટી પડે છે+લેપ) નગર સુધારક=શહેરને સુધારનાર

(નગર+સુધારક)

કાપડ વણવાનું મંત્ર=મીઠ

અગ્રેસર (સં) આગેવાન

ગુપ્ત (સં) છાનો (ગુપ્તમાં ગુપ્ત ધાતુ=સંતાડવું. ગુપનું જૂત કદંત ગુપ્ત=સંતાડવું; છાનું)

લોકેષણુ=લોકેનાં વખાણની ઇચ્છા.

(લોક+એષણુ=વખાણની ઇચ્છા)

ઉત્પન્ન (સં) પેદાશ (ઉદ્ ઉપસર્ગ એના દનો સંધિમાંત થાય છે.

કૃત્રિમ પ્રાર્થિ=સાંજનો મેળાવડો

આમંત્રણ (સં) તેડું (આ+મંત્ર =મેલવવું+અન=ક્રિયાવાચક પ્રત્યય)=મેલાવવાની ક્રિયા કરવી તે.

રજવાડો=દગ્યાર

પ્રતિક્ષા (સં) આખર

સ્વચ્છતિ (સં) પોતાની નાતના (સ્વ=પોતાની+ચ્છતિ=નાત)

વિદ્યાર્થી અવસ્થા(સં)વિદ્યાર્થી તરીકેની સ્થિતિ.

વસી ગયા=વાસો કરીને રહ્યા, એ ગુણોએ એના મનપર અસર કરી અને તે અસર કાયમ રહી)

સ્મિત ભર્યું=મંદ મંદ હસતું મુખ, સ્મિત=જેમાં મંદ મંદ હસવું બરેલું

છે એવું મુખ)

રમણિય (સં) શોભાયમાન (રમણાતુ રમવું+અનીય નિવ્યર્થનો પ્રત્યય=

ગોઝમ) રમવા ગોઝમ;

વદન (સં) મોં (વદ=મેલવું+અન ક્રિયા વાચક પ્રત્યય) મેલાવવાની

ક્રિયા કરનાર સાહિત્ય.

હુવો તો વિવાહ=જન્મ જતાં લાગશે વિવાહ થવો તે.

ધનાદય=પૈસાદાર

પરખાવો=તપાસવો

પારણામાંથી પરખાવો. જોઈતો હતો =ધાવણો હતો ત્યારથીજ વિવાહ

થવો જોઈતો હતો.

વિવાહ (સં) સગાઈ (વિ=વિશેષે

કરીને+વહુ=વહેતું; લઈ જવું)
વિશેષે કરીને લઈ જવું તે
સૌ કોઈ આન્યું જવું રહેતું=
વિવાહ કરવા માટે. આવનાર
સંઘર્ષમાં માણસ વિવાહ કર્યા સિ-
વાય જતાં રહેત. (આન્યું=આ-
વેલાં માણસો)

• લક્ષ્મી (૧૧) બત્તા; ધર્તીંગ; પુછડું.
પ્રસન્ન્યો=અવતર્યો
માયું ફરી ગયું=મિજળ જતો
રહ્યા; ગુસ્સે થયાં.

ફટકાર=ધક્કાર

મેણું દીધું=લાગણી થાય એવા
માર્મિક શબ્દ કહ્યાં.

સ્ત્રીકાર્યુ=કબૂલ કર્યું

લેવી=એક પ્રકારનો મેલાવડો; એમાં
મોટા મોટા લોકો ગનનર સાહેબને
સલામ કરવાને ભેગા થાય છે.

પાઠ ૧૬ એ.

• પ્રાચીન=પહેલાંના (પ્રાચી=પૂર્વ દિશા
એ ઉપરથી પ્રાચીન)

પુરાતન કાલના=પહેલાંના વખતના
(પુરા=પહેલું)

આધુનિક (સં) હમણાંના (આધુના
=હમણાં+ધિક)

અઘાપિ (સં) આજ સુધી પણ;
(અઘ=આજ+અપિ=પણ)

તથાપિ (સં) તોપણ (તથા=

તો+અપિ=પણ)

મીસરીએ=મીસર દેશના વતનીઓ

સાંભરણુ=યાદગાર

પાપાણુ=પત્થર

કબરો (કા.) ઘોરો (કબ્ર ઉપ-
રથી કબર.)

શબ્દ (સં) મુહુરું; મરી મયલું-
પ્રાણી (શવ ઉપરથી શબ)

ચિત્ર લિપિ=ચિત્રવડે લખવાની
અને સમજવાની કળા.

કુશળ=હોશિઆર (કુશાન લલિ

કુશાલ: જે વિદ્યાર્થી કુશ=દર્ભ

લાવનામાં હોશિઆર હોય તે

કુશળ કહેવાય. એ ઉપરથી લાક્ષ-

ણિક અર્થ હોશિઆર અસલના

ઋપિ પાસે જ્યારે કોઈ નવો

શિષ્ય અભ્યાસ કરવા જતો ત્યારે

પ્રથમ તે કેટલા સંસ્કારવાળો

છે તે જોવા માટે ઋપિ તેમને

દર્ભ લાવવાનું વગેરે કામ સોં-

પતાં. દર્ભ એ એક જાતનું ધાર

વાળું ધાર છે તેને જો આપણે

ખેંચીએ તો તુરત આપણો હાથ

કપાય અને લોહી નીકળે આ

ઉપરથી ઋપિઓ પરીક્ષા કરતા

કે જે વિદ્યાર્થી હાથ કપાયા વિના

દર્ભ લાવે તે કુશળ એટલે

હોશિઆર)

દેવી=ધર્મરતા અવતાર; ધર્મરતા

અશવાળા, દેવતાધ

સંભારણુ=ચાદગીરી

પુરાણી=જુની (સંસ્કૃત પુરાણુ=

જુનું ઉપરથી પુરાણી=જુની)

ધર્મનેરી=ધર્મનેર લોકના કામમાં;

(અમુક મહેલ, નહેર, સડક

વગેરે કેવા પલાનસર કરવાથી

કાયદો થશે, ઓછો ખર્ચ થશે,

સારી દેખાશે ઇત્યાદિ કામથી

માહિતગાર તે ઇર્જનેર)

ખંધ=પુરત્ત

પુરોહિત (સં) ગોર (પુરસ્ સં-

સ્કૃત અવ્યય=આગળ+ધા=મુકવું

એ ધાતુનો ભૂતકૃદંત હિત=મુકેલું

=આગળ મુકેલું જે દરેક કા-

મમાં આગળ પડતો ભ.ગ લે છે તે.

આધિન=તાબે; વશ (સં) (અ-

ધિન=તાબે.

પ્રવીણુ=હોશિઆર; માહીતગાર

નિર્વાણુ=જુજરાન (નિર્+વહધાતુ

=વહેવું)

પુનર્જન્મ=ફરીથી દુનીઆપર પેદા

થવું તે (પુનર્=ફરીથી+જન્

ધાતુ=પેદા થવું)

અસંખ્ય=અગણિત (અ+સંખ્ય)

મંત્રલ સ્થાન=એકઠું કરવા માટેની

જગ્યા (સંઘલ=એકઠું કરવું+

સ્થાન=જગ્યા)

અભિમાન=અહંકાર (અભિ+મન-

નધાતુ=માનવું તે) પોતાનેજ

માનવું તે; મમત્વ

સુધારણા=સુધારાનો પ્રવાહ; સુધા-

રાની પ્રણાલિકા.

મકદુનિયા=ત્રીસ દેશનો એક ભાગ.

પાઠ ૧૭ મો.

પાણી પાતું=સોઢાને ગરમ કરી

પાણીમાં ઘોળવું. આથી લોહું

સખત થાય છે.

ક્રિયા=કામ.

ખંલ=જુથ

વિભાગ=ભાગ; વહેંચણી

કરાઈ=લાકડાં વહેનાર

લક્ષ (સં) ધ્યાન

મથન=મહેનત(મથ ધાતુ=વલોવવું)

પરઠીલક=નકકી કરી.

વિલાયત (આ) સ્વદેશ; જન્મ

ભૂમિ આ ઠેકાણે ઈલાકા

કારખાનું (શ) કામ કરવાની

જગ્યા; કારીગરી કે કાંઈ મોટું

કામ જેમાં ચાલતું હોય તેવું

ઠેકાણું (કાર=કામ+ખાનું=ઠેકાણું)

પાઠ ૧૮ મો.

પરોણાગત=પરોણા આકરી

પરોણા=મેમાન (સંસ્કૃત પ્રાધુણ;)

સત્કાર=આદરમાન (સત+કૃધાતુ=

કરવું. સત્ અસ=ચાતુનો વર્તમાન
કૃદંત, અસ=હોવું.)
યોગ્યતા=લાયકી (યોગ્ય+તા)
ગૃહસ્થ ધર્મ=સાંસારિક દરજ્જા
મેમાનગીરી (ફા) પરાણાગત
સ પ્રદાય=રિવાજ
વૈશ્વદેવ=નિત્ય હોમ; આંત્રણ લોકો
જન્મતા પહેલાં અગ્નિને બળિદા-
નની આદુતિ આપે છે તે ક્રિયા.
અતિથિ (સં) અભ્યાગત (અ=નહિ
+તિથિ=દિવસ. અથવા અત્=હ-
મેશાં દરનારો) જે માણસ દર-
રોજ આવતો નથી તે અથવા
ફક્ત તિથિએજ આવનાર.
પોડશોપચાર=સોળ પ્રકારે પૂજા
કરવી તે (પોડશ=સોળ+ઉપચાર-
ન=વિધિ; પ્રકાર)
સંક્રાન્તિ=હરકત; તંગી; સંક્રામણ
યજ્ઞમાન=યજ્ઞ કરનાર; જજ્ઞમાન
નોખી=જુદી
ત્રાસ=અકળામણ; કંટાળો
ઉદ્દેશ(સં) મુખ્ય ધારણા(ઉદ્ધ+દિથ)
સ્તુતિ=વખાણ; ગુણગાન (સ્તુ-
તિમાં વખાણ હોય છે ને પ્રાર્થ-

માં કંઈ માગણી હોય છે.)
ભિક્ષા (સં) ભીખ (ભિક્ષ્ ધાતુ=ભી-
ખ માગવી)
શ્રદ્ધાળુ=આસ્થાવાળા (શ્રદ્ધા+આળુ)
મધ્યમ=વચલી
ખર્ચાળ=ખર્ચ કરનાર; ઉડાઉ
ગરાસીઆ=ભરણુ પોપણુ માટે દર-
ખારમાંથી કાંઈ પણ વાંઠો મળ-
તો હોય તેવા માણસ, (સંસ્કૃત
ગરાસીઆ. ગ્રાસ=કોળીઓ)
રતેહી મંડળ=સંખંધીનું ઘોળુ;
સંખંધી વર્ગ,
ઉમળકું=કલરાઈ જતો પ્રેમ; હોંસ
વળાવા=રક્ષણ કરનાર; વળાવા આ-
વનાર.
પ્રવાસ=મુસાફરી (પ્ર+વસ ધાતુ
=રહેવું)
ભાથું=મુસાફરીમાં ખાવાનું
મોટપ=મોટાઈ
આગ્રહ=ખાંત
ગોષ્ઠિ (સં) વાતચિત
મધુ=મીઠું
રચિ=ભાવ; શ્રીતિ

સમજૂતી.—કવિ કહે છે કે એક સારું કુટુંબ ભુખ્યાં અને
તરસ્યાં માણસોને આનંદ આપે છે; ભુખું પાખું અર્થાત જે જવાર
ખાનરીનો રોટલો મળે છે તે તેમને (પરાણાને) ખવડાવે છે, તેની
સાથે ધીમું ધીમું એટલે નરમાશથી બોલે છે, અને વાતોમાં રમુજ

આપી તેને હસાવે છે. આ પ્રમાણે ચાકરી કરીને તથા કંઈ કંઈ નવી નવી વાર્તાઓ તથા આનંદ દાયક દુચકાઓ કાઢી, થાકેલા (પરાણા) નો થાક મટાડી દે છે; (દુઃખ મટાડી દે છે;) અને તેને શાંત પાડે છે. વળી પરાણાને મધના જેવું અન્ન અર્થાત્ મિષ્ટાન્ન જમાડે છે, અને પોતે પણ જમે છે. અને તે ઉપર (તે ભોજન પર) પરાણાને રૂચિ ઉત્પન્ન કરાવે છે. અર્થાત્ તેને તે રૂચિ પૂર્વક ખવડાવે છે.

પાઠ ૨૦ મો.

સહેજત (કા) સ્વાદ
ઉષ્ણ કટિબંધ=જ્યાં હંમેશાં તાપ
પુષ્કળ પડે છે એવો પૃથ્વીનો
ભાગ. (ઉષ્ણ=ગરમ+કટિબંધ=ટા-
હ તાપ જાણવા માટે પૃથ્વીના
પ વિભાગ પાડ્યા છે તે)

અરબસ્તાન=આરબ લોકોને રહેવા-
ની જગા; આરબ લોકોનો દેશ.
એમરાનની પશ્ચિમમાં છે.

(અરબ=આરબસ્તાન=રહેવાની
જગ્યા)

મસાલાનાં દ્રવ્ય=મસાલાની ચીજો
દ્વીપ=જેની આરે બાજુએ પાણી
અને વચ્ચે જમીન હોય તે.

(દ્વિ=બે+અપ=પાણી. એ પાણીની
વચ્ચે આવેલો જમીનનો ભાગ.)

અક્ષાંશ=વિપુલવૃત્તથી ઉત્તર કે દક્ષિ-
ણમાં કોઈ જગાનું જે અંતર
હોય તે.

રેખાંશ=કોઈ મુકરર કરેલા રેખાંશ
વૃત્તથી પૂર્વ કે પશ્ચિમ દિશામાં
કોઈ જગાનું જે અંતર હોય તે.

(મુખ્ય રેખાંશ ઐનિયથી શરૂ થાય
છે. ઐનિયની પૂર્વ દિશાએ આવેલાં
સ્થળ પૂર્વ રેખાંશપર કહેવાય
અને પશ્ચિમે આવેલાં સ્થળ પ-
શ્ચિમ રેખાંશ પર કહેવાય.)

સુવાસિક=સારી વાસ વાળું (સુ=સા-
રી+વાસ=ગંધ+ધક=વાળું)

ગુણધારી=દાયદો કરનારી (ગુણ=દા-
યદો+કાર=કરનાર+ધ)

વાનીઓ=જીંદી જીંદી ખાવાની વ-
સ્તુઓ

મુખવાસ=ખાધા પછી મોં સાફ

કરવા માટે કાંઈ પદાર્થ આવે તે
(મુખ=મોં+વાસ વસવાટુ=રહેલું
પરથી જેની ગંધ મોંમાં રહે
છે તે.)

વેસ્ટ ઈંડીઝ=અમેરિકામાં આવેલા
ખેટા, જેવા કે જમેકા, ક્યુબા
વગેરે. (વેસ્ટ=પશ્ચિમ+ ઈંડીઝ=
હિંદુસ્તાનને લગતા. પશ્ચિમ હિં-
દુસ્તાનને લગતા) જ્યારે કોલં-
બસે અમેરિકા શોધી કાઢ્યો ત્યારે
તેને એવી ખાત્રી હતી કે આ
નવો શોધી કાઢેલો દેશ હિંદુસ્તાન
(ઈંડીઆ) છે. કારણ કે તે વખતે
અમેરિકાની કોઈને ખબર જ ન
હોતી. આથી અમેરિકાને જ હિં-
દુસ્તાન કહ્યો. પણ પાછળથી ખરો
હિંદુસ્તાન જડ્યો ત્યારે માલમ
પડ્યું કે આ હિંદુસ્તાન તો
ખોટો છે. પણ જે ચાલતું
આવેલું તે કાયમ રાખવા માટે
એ ટાપુઓને વેસ્ટ=પશ્ચિમ હિં-
દુસ્તાનને લગતા દીપો, ને ઈસ્ટ=
પૂર્વ હિંદુસ્તાનને લગતા દીપો
એવું નામ આપ્યું.

સુગંધીદાર=સારી ગંધવાળો (સુગં-
ધી=સારી ગંધ+દાર=વાળો) (મૂળ
શબ્દ સંસ્કૃત સુગન્ધિત છે. તેનું
પ્રથમા એક વચન સુગંધી એટલે

સારી ગંધવાળો એવો શુદ્ધ શબ્દ
ગુજરાતીમાં વપરાય નહિ. અત્રે
સંસ્કૃત શબ્દને ફારસી ઉપસર્ગ
દાર=વાળો. લાગેલું છે. એથી પુન
રક્તિ પણ થયેલી ગણાય.)

વહાણુવટી=વહાણુનો ધંધો કર
નાર; ફરીઆઈ વેપારી (વહા-
ણુ+વટી પ્રત્યય=ધંધો કરનાર)
ફરીઆ માગે=ફરીઆને રસ્તે
પોતાને હસનક=પોતાના હાથમાં-
તાપામાં

પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા=પૃથ્વીની આગુ-
બાગુ પરિક્રમણ કરવું તે; "પૃથ્વી
ની આગુ બાગુ ફરવું તે.

અક્કલ હેરાન થઈ જાય=અક્કલ
આલે નહિ; અક્કલ કહ્યું કરે નહિ;
આશ્ચર્યમાં ગરક થવાય.

સંસાર=સારી રીતે જાણી શકાય
તે નામ.

જવાળામુખી=જેના મોંમાંથી
(શિખરમાંથી) ધુમાડા નીકળે છે
તેવો પર્વત (જવાળા=અગ્નિ+મુખ
=મોં+ધં=વાળો)

પરિ પકવ=ખરાખર પાકેલું (પરિ=
પૂર્ણ+પકવ= પાકેલું)=પુરે પુરે
પાકેલું

ચિરાડ=કાડ

પ્રકાશિત=પ્રકાશવાળો (પ્ર+કાશ+ઈતિ)

પ્રમટ=પેદા

કુન્ન=ભીનાશમાં ઉગેલો છોડ; જે
ખજોળ લીલો હોય છે.

ઉ-તેજક=ઉ-તેજન આપનાર; ઉ-
રકેરનાર

ઉચ્છ્વતા=ગરમી (ઉચ્ચ=ગરમ+તા=
પણું)=ગરમપણું

હસ્ત કબજ કરેછે=બંધકોશ કરેછે;
ઝાડો બંધ કરેછે

એકત્ર=એકઠું

રેચક=ગુલાબ ધાય તેવું

વાયુ નાશક=વાયુનો નાશ કરનાર
વાળા=તંતુ; તાંતણા.

પાઠ ૨૨ મો.

જય=પ્રતેહ; જીત (મંરૂત જિ
ધાતુ પરથી)

મનન=ધ્યાન પૂર્વક વાંચન; મનમાં
વાંચવું તે; મનમાં વિચારી જવું તે.

પૂતિ=વલણ

મહા વિદ્યાલય=વિદ્યા ભણવાનું
મોઢું ઠેકાણું; કોલેજ(મહા=મોઢું;

વિદ્યા+આલય=ઠેકાણું)

પાઠશાળા=મોટી નિશાળ

નિરભિમાન=અભિમાન વગર (નિ-
રૂ=નહિ+અભિ ઉપસર્ગ+મન ધાતુ

=માનવું. ઉપરથી માન)

હરણ કીધું=ખેંચ્યું; આકબું

ધર્મોપદેશક=ધર્મનો બોધ કરનાર.

(ધર્મ+ઉપદેશ=બોધ+અક=કરનાર)

દષ્ટિ વિદ્યા=પ્રકાશ સંબંધી શાસ્ત્ર
(દષ્ટિ+વિદ્યા)

વિસ્મય=આશ્ચર્ય; નવાઈ

પૃથક્કરણ=ગુદું કરવું તે (પૃથક્=
ગુદું+કરણ=કૃ ધાતુ પરથી કર-
વું તે)

પાયો નાખ્યો=શરૂઆત કરી

છિદ્ર=કાણું (સંસ્કૃત છિદ્ર ધાતુ પ-
રથી)

વેરણ સેરણ=ગુદાં ગુદાં

ચેત=સફેદ

ઉપદ્રવ=રોગ

પુસ્તકાલય=લાયબ્રેરી. (પુસ્તક+આ-
લય=ઠેકાણું)

સંભાષણ=ભાષણ

ગુરૂવાકર્ષણ (સં) પૃથ્વી બધા પ-
દાર્યોને ભારના પ્રમાણમાં બેચેં

તે. (ગુરૂ=ભારે+ત્વ=પાણું+આ+કૃ+
ધાતુ=ખેંચવું+અન=ક્રિયાવાચક

પ્રત્યય)

ગતિમાર્ગ=જવાનો રસ્તો; ફરવાનો
રસ્તો (ગમધાતુ=જવું+તિ=પણું

+માર્ગ=રસ્તો)

ભરતી (સં) પાણીનું ભરાવું (ભૂ=
ભરવું+તિ=પણું) ગુવાળ

ઝોટ=પાણીનું ઉતરી જવું.

ભરતીઝોટ=દરીઆનું પાણી દિવસ-
માં બેવાર ચઢે છે, અને બેવાર
ઉતરેછે, તેને ભરતી ઝોટ કહેછે

માનવંતી=માનવાળી

હાથ ભીડમાં હતો=પૈસાની તંગી
હતી.

મુક્ત (સં) મુકાએલું; છુટું થએ-
લું (મુચ=મુકવું+ત=મૂ. કૃ પ્ર.)

સાહિલ=સાધન

નિવારણ કરવું=મટાડવું

પદાર્થ વિગ્ધાન=પદાર્થ સંબંધી વિ-
શેષગુણો જેની અંદર ખતાવેલા
હોય છે તે શાસ્ત્ર. એમાં પદાર્થના
ગુણોનું વિવેચન કરવાનું હોય છે
તથા રાખવાનું હોયછે.

અસાધારણ=વજીજ; ઉંચા પ્રકારની

રાગતંત્રીઓ=રાજ ચક્ષાવનાર પુરૂષો
(તંત્રી=તમ્ ધાતુ=મેંચવું પરથી)

ટંકશાળ=ચક્ષુ નાણું પાડવાની
જગ્યા.

સમાગમ=મેલાપ

કાયર થવું=કંટાળવું

ખામોશ (શ) ધીરજ

મહાસાગર (સં) મોટો સમુદ્ર (મહા
+સાગર. સાગર રાગના છોકરાં
ઓએ યજ્ઞનો ઘોરો ખોળવા માટે
ખેદેલો, માટે સાગર.

સલરૂપી સમુદ્ર=સલ એજ સમુદ્ર;
સલનો ભંડાર

સંશોધન=ખોળ; તપાસ

પાઠ ૨૨ મા.

યુદ્ધિસાગર=મોટી યુદ્ધિવાળો (યુ-
દ્ધિ+સાગર=મોટી)=મોટી અક્ષ-
વાળો; યુદ્ધિમાન. (યુદ્ધિસાગર આ
ઠેકાણે વિશેષનામ છે)

સંતતિ=ઠેપાં છોકરાં (સમ=સારી
રીતે+તનુધાતુ=મેંચવું પરથી તતિ
=વંશને ખેંચનાર અથવા આગ-
ળ ચલાવનાર)

નામ પ્રમાણે ગુણ હોવાથી
અર્થાત્ નામ યુદ્ધિસાગર હતું
તે પ્રમાણેજ તે મોટી અ-
ક્ષવાળો હોવાથી એટલે યુદ્ધિનો
સમુદ્રઅથવાયુદ્ધિનોખગ્ગનોહોવાથી.

દત્તકપુત્ર=કરી લીધેલો છોકરો

વિલગ્ન=વાર

પ્રાતઃકાળે=સવારમાં

રાત્રિ સમય=રાતનો વખત

ઘોર ખોલતી સંભળાઈ=નસકોરું
ખોલતાં સંભળાયાં મતલબકે
ઉઘી ગયેલાં જણાયાં.

ખાતર (સં) માટે; વાસ્તે (ખન-
ધાતુ=ખોદવું પરથી ખાતર)

ભવની ભાવટ=જન્મનીપીડા (ભવ=

જૂ ધાતુ ઉપરથી)

ઉજમાળો=આનંદનો

વારસ=મુઆ પછી થનાર માલિક
ખાધા=પ્રતિજ્ઞા

કોટી કરવી=કોટે ખઃઝવું

મસલત=ગોઠવણ

સામગ્રી=જોઈતી ચીજો

નૈવેદ્ય=દેવને ધરાવવાનો ખોરાક

ખડુ તન્તવો ખસવન્તઃ=ધણી તાંત-

ણી ખળવાન હોય છે, એ પ્ર-

માણે વાણીયે સ્ત્રીને કહ્યું બા-

વાર્ય એવો છે કે એમ કહીને

તેણે ઘેરીને સમજાવી કે એની

આંખુ બાંખુ ખૂબ તાંતણી વીટ-

જે કારણ કે ખડુ તન્તવો ખસ-

વન્તઃ.

તકબીર=યુકિત

સ્વાધિન=તાબે

પાઠ ૨૩ મો.

મૂળસ્થિતિ=અસહસ્વરૂપ; (પાકેલી
સ્થિતિમાં)

રૂપાંતર=રૂપમાં ફેરફાર (રૂપ+અંતર)

સેંકડો=હજારો; ધણીસો

કમાવેછે=પકવેછે, તૈયાર કરે છે.

કુશળતા=હોશિઆરી (કુશળ+તા=પણું)

ખડુધ=ચણું કરીને

અભણ=નહિ બણેલા (અ+ભણ)

ચોજના=ધડી કાઢેલા ખરડો

હથોટીવાળું જોતો હાથ ખેતી મ-

યેલો હોય તેવા; આલાક; ચપળ;

મન પર લે=ધારે; પોતાના મનને
એ વાતમાં ખુચવે;

પાઠ ૨૫ મો.

વાસના=મનમાં રહેલી સૂક્ષ્મ ઇચ્છા

અંકુર=શણગો

અનુકૂળ=લામક (અનુ+કૂળ=કિનારો)

મળવું આવવું તે.

પ્રબળ=જોરાવર (પ્ર+બળ)

ધમ્મા શક્તિ=મન

મહાન શક્તિ=મોટી શક્તિ (મ-

હાન+શક્તિ)

પ્રોઠ્ઠ=મજબુત (પ્ર=ઉપસર્ગ+વહ-

ધાતુ=વહેવું એવું સંપ્રસારણ ઉદ-

ભયું એ ઉપરથી સંધિ થઈ પ્રો-

ઠ શબ્દ બન્યો.)

જાહે=વધારે

મહા પ્રયાસ=મોટી મહેનત

(મહા=મોટું+પ્ર=ઉપસર્ગ+યાસ

યા ધાતુ પરથી)

ઉપરાંત=વિશેષ

ઝાંઝવાવું જળ=મૂંગજળ; કાલ્પનિક

જળ; ખારી જમીનમાં તાપને

લીધે જણાય છે તે.

અગાધ (સ) બણી (અ=નહિ+ગા-

ધ=છાછરું)=છાછરું નહિ તે.

લાગ=હાવ

પર્યંત=છેડા સુધી (પરિ=સુધી+અ-

ત=છેડા.)

જન કલ્યાણુ=મહાસોનું બધું
 પ્રશંસા=વખાણુ; તરીકે (પ્ર+શંસ
 ધાતુ=વખાણુ)
 અસહ્ય=સહન ન થઈ શકે એવું
 (અ+સહ્ય સંસ્કૃત સહ=સહન
 કરવું,)
 સુમાગે=સારો રસ્તો (સુ=સારો+માર્ગ)

પાઠ ૨૬ મો.

સામ્રાજ્ય=મહારાજ્ય; બળવાન
 રાજ્ય.
 ભવ્ય=ભવકાદાર
 પુરોહિત=ગોર; રાજવાડામાં આગળ
 પડતું કામ કાજ કરનાર.
 નિરીક્ષા (સં) બારીકાથી જોવું
 તે (નિરૂ+પ્રક્ષ=જોવું)
 ભૂમિતિ=પૃથ્વીને માપવાની વિદ્યા
 (ભૂ=પૃથ્વી+મિતિમાં માપાતુ=મા-
 પવું)
 લેખન પદ્ધતિ=લખવાની રીત;
 લખવાની શૈલી.
 (લિખ્ ધાતુ=લખવું)
 લહીઆ=લખનાર (સંસ્કૃત લેખક)
 વિકરાળ=ભયંકર
 ગિદ્ય=દયા વગરના; ક્રૂર; ધાતકી.
 (નિરૂ=નહિ+દ્ય=દયા)
 આશુરી=સિરિઆ કે અસ્શારના-
 વતનીઓ.
 સૈનિક=લશ્કરમાં જવાવાળો (સે-

ન=લશ્કર+ઈક=વાળો)
 ભૂમધ્ય=જુની દુનીઆ એટલે એ-
 શિઆ, યુરોપ અને આફ્રિકાની
 વચ્ચે આવેલો. (ભૂ=પૃથ્વી+મ-
 ધ્ય=વચ્ચે)=પૃથ્વીની વચ્ચે આવેલો.
 દરીઓ ખેડવો=દરીઆમાં લાંબી
 લાંબી ખુસાફરી એટલે સફરો
 કરવી તે.
 આરાધના (સં) ભજન; સ્તુતિ
 (આ+રાધ=પ્રસન્ન કરવું+અન-
 +આ)
 સ્વતંત્ર (સં) મરજી મુજબ રાજ
 ચલાવનાર (સ્વ=પોતાનું+તંત્ર
 =રાજ)=જેને પોતાનું જ રાજ છે
 એવો.
 ધીટપણું=મજબુત પણું
 શ્રાતન=જોરસો; જવાંમદી

પાઠ ૨૭ મો.

વાયુપુત્ર=વાયુનો છોકરો; હનુમાન.
 બળ નિધાન=બહુ બળવાન (બ-
 ણ+નિ+ધા=મુકવું. બળ મૂકેલું છે
 એટલે રહેલું છે એવો પુરૂષ)=બ-
 ણના સ્થાનરૂપ. બહુ બળવાનને
 માટે એ શબ્દ વપરાય છે.
 રૂદ્રમાળ=મહાદેવનાં દહેરાંની હારની
 હારો છે એવું સ્થાન (રૂદ્ર=મહા-
 દેવ+માળ=માળા=હારની હાર)
 રક્ષક=રક્ષણ કરનાર (રક્ષ=રક્ષણ

+અક=કરનાર)
 ઉપનામ=ખીન્નું નામ; નાનું નામ
 (ઉપ=પાસે; નાનું; ખીન્નું+નામ)
 પરાક્રમ=સામર્થ્ય (પરા=ઉલટું+ક્ર-
 મ=ઓળંગવું) ઓળંગવાથી ઉ-
 લટું; નહિ ઓળંગાય એવું
 શત્રુનાં વાગ્નં આવી અહીંઆ ગગ-
 ડશે=શત્રુઓ રૂઢમાળપર ચઢી આ-
 વશે. વાગ્નં ગગડવાનું કારણ
 લશ્કરને શરાતન ચઢાવવાનું છે.
 ભસ્મ=રાખ
 હનુમાન=વાંદર; દાઢીવાળો (હનુ=દા-
 ઢી+માન=વાળો)
 આલસ્ય (સં) આળસ (આ+લસ)
 દીનભાવે=ગરીબ પણે (દીન=ગરીબ
 +ભાવ=પણું)
 દૈત્ય=રાક્ષસ; કશ્યપ પ્રજાપતિને દિ-
 તિ નામની સ્ત્રીથી થએલા પુત્રો
 કાં=શા માટે
 નિરધાર=નિશ્ચય. (નિર્ ઉપસર્ગ+
 ધા+ સંસ્કૃત ધાતુ=ધારણ કરવું)
 નક્કી કરવું તે; નક્કી પણું.
 મંત્રેશ્વર=સર્વ પ્રધાનોમાં મોટો
 (મંત્ર=વિચાર કરવો+શ્વર=મોટો)
 વિચાર કરવામાં મોટો. વિચાર કરવો
 એ કામ રજવાડામાં પ્રધાનોનુંજ છે.
 અનિત્ય (સં) હંમેશનું નહિ તે (અ-
 નિત્ય=હંમેશ)

પૂર્ણિમા=જે તિથિએ માસ પુરો
 થાય છે તે તિથિ. ઉત્તર હિંદુસ્તા-
 નમાં હજી પણ પુનેમે મહિનો
 બદલાય છે. (સંસ્કૃત પૂર્ણિમારી ઉપ-
 રથી પૂર્ણિમા)
 વિશ્વ=દુનીઆ; જગત
 કળાહીન=તેજ વગરનો (કળા=તેજ;
 પ્રકાશ+હીન=વગરનો)
 સૃષ્ટિ=દુનીઆ (સજ્ઞ ધાતુનો ભ.
 કૃ. સૃષ્ટ=બનાવેલું) જે હથ્થરે
 બનાવેલું છે તે.
 પ્રલય=મહાનાશ (પ્ર+લીધાતુ પરથી
 લય=નાશ)
 વિષ્ણુ=વ્યાપક હથ્થર (વિષ્=વ્યાપવું
 +આણુ=કણ) = જે કણ કણમાં
 વ્યાપી રહેલો છે તે.
 કામ=મોહ; સ્ત્રી પુરૂષમાં પરસ્પર
 પ્રેમ ઉત્પન્ન કરાવી સંભોગ કર-
 વનારો દેવ;
 પામર=ગરીબ; હલકા; દુદ્ર
 રાજપાટ=રાજની ગાદી (રાજ સં-
 સ્કૃત પરથીજ રાજ =પ્રકાશવું+
 પાટ=ગાદી)
 દેવાલય=દહેરાં (દેવ+આલય=ઠેકા
 હા) દેવોને રહેવાની જગ્યા.
 જ્ઞાનવાર્તા=જ્ઞાનની વાત: સમજવા
 યોગ્યવાત (જ્ઞાન+વાર્તા)
 આખરનો વિચાર=છેવટનો વિચાર,
 શીદ=શા માટે

યાવચ્ચંદ્ર દિવાકરૌ=ન્યાં સુધી
ચંદ્ર સૂર્ય તપે ત્યાં સુધી
[યાવત્=ન્યાં સુધી+ચંદ્ર+ દિવા-
કર=સૂર્ય] ચંદ્ર અને દિવાકરનો
સંસ્કૃત નિયમે દ્વંદ્વ સમાસ થઈ
ચંદ્ર દિવા કરૌ થયલું છે, અને
તેને યાવત્ અવ્યય લાગવાથી
આખો સમાસ અવ્યયી બાવ
થઈ ગયેલો છે.)

કારમું=નવાઈ ઉપગત્તે એવું
નિરંતર=હમેશાં (નિર=નહિ+અં-
તર=છેલું)=છેટા વગર; લાગ લા-
ગટ.

શિલાદિત્ય=સૂર્ય જેને પથ્થર આ-
પેલા છે એવા (શિલા=પથ્થર+
આદિત્ય=આદિતિના પુત્ર; સૂર્ય)
ઉદય પામી શન્યમાં મળ્યાં હશે=
ચટતીમાં આવી પડતી સ્થિતિએ
પહોંચ્યાં હશે. (શન્ય=કાંઈજ નહિ
એવી સ્થિતિ=અવ)

નિર્મૂળ=વંશજ વગરનો (નિર=નહિ
+મૂળ=મૂળીયું) (મૂળીયાં વગરનો.
મૂળ હોયતો જાડ થાય)

સોલંકી=સૂર્યને અપવાતી અંજ-
લામાંથી જે વીર પેા થયો હોય
તેના વંશજ. સોલંકી યૌલુક્ય
ઉપરથી ચનો શ થઈ સથમોછે.
યૌલુક્ય=યુલુક=અંજલી)

મૂર્તિમાન=પ્રતિમા બનાવનાર (મ-
ર્તિ=પ્રતિમા+સંસ્કૃત કૃદ્ધાતુપરથી
કાર=કરનાર)=પ્રતિમાને કરનાર
સિદ્ધરાજ=જેણે સર્વ વાત સિદ્ધ
કરેલી છે એવો રાજા. સિદ્ધ=નકી:
પ્રાપ્ત) અને સિદ્ધરાજ વિશેષ
નામ છે.

અંજ મારે ને કાલ તારે=આજ
મારી આવી દશા છે તો કાલે
તારો પણ એવી દશા થશે. (કા-
રણકે દેવતું કારમું ચક્ર નિરંતર
ક્રયા કરે છે; તડકાને છાંયડો ફેર
વાયાજ કરે છે.)

પૃથ્વી પતિ=રાજા (પૃથ્વી=દેશ; જ
મીન=પતિ+ધણી)=દેશનો ધણી

હલકી પણ સેવાને અર્થે મતઝળ કે સેવા એ હલકી તો છેજ
કારણ કે કહેલું છે કે “ઉત્તમ ખેતી મધ્યમ વ્યાપાર, કનિષ્ઠ(હલકી)ચાકરી.
મોટે ચાકરીને હલકી કહેલી છે. પણ આપની સેવા કરવી એ હલકું કામ
નથી, કારણ મોટા મોટા રાજાઓના કુંવરો પણ આપના લશ્કરમાં
રહેલા છે. ૪૦ નોકરી હલકી તો છેજ એ ઉપરથી પોતે નોકરીની,

કીંમત સમજે છે; એમ બતાવે છે પણ મહારાજની સેવા એટલી બધી હલકી નથી માટે સેવા (નેહરી)ની માગણી કરે છે.

ક્ષત્રિ વીર્ય=ક્ષત્રિપણુ (ક્ષત્રિ+ત્રીર્ય= બળ; તેજ)

આરસ=આરસ પહાણુના પથર

શાસ્ત્રાભ્યાસ=શાસ્ત્રનું અધ્યયન, શાસ્ત્ર+અભ્યાસ)

ગ્રામ=ગામ

પ્રવાસ=સુસારી

રાજસભા=રાજની સભા

ગણિકાગૃહ=ગણિકાનું ઘર; વેશ્યા- નું ઘર.(ગણિકા=નતેકી+ગૃહ=ઘર)

ધામ=ઠેકાણું

સંપત્તિ=સંપત્તિ

પ્રાપ્તિ=પ્રેક્ષા

યુવ ઋતુ=ગુવાનીનો કાળ (યુવ= ગુવાની+ઋતુ=કાળ)

અદ્વિગ=નિરર્થક (અ+દ્વિગ)

જામે=થાય

અન્નાભ=ગેરલાભ (અ+ન્નાભ)

ઉંબર=ઉમરો; બારણાનો ઉમરો

ઋણુ=દેવું

વંશપરંપરા=પેઢી ધર પેઢી; છોકરાં નાં છોકરાંને પહોંચે ત્યાં સુધી

(વંશ+પરંપરા=હારનીહાર)

ઉપભોગ=ભોગવટો

બાળક તે બાળકજ દીસે છે

મતઝબકે વ્યવહારમાં કદા રીતે કાયદો થાય છે, તે જેમ બાળક સમજી શકતું નથી; તેમ તું પણ બાળક હોવાથી સમજી શક- તો નથી. અર્થાત્ તને વ્યવહાર જ્ઞાન નથી.

કૃપાનિધાન=મહેરબાનીનાં ઠેકાણું

રૂપ, મહેરબાનીનો ભંડાર

દેવ=નરીળ

વિજયયાત્રા=વિજય મેળવવા માટે

દેશે દેશ પ્રવું તે

વિરલા=કોઈ એક

વિખ્યાત=પ્રખ્યાત

દેશવટો=પરદેશમાં પ્રવાસ કર્યા કરવો તે.

અધર્મ=અન્યાય; ધર્મ નહિ તે.

(અ+ધર્મ)

ભંડારી=મંડારનો ઉપરી; ત્રિજેરી-

નો ઉપરી. (સંસ્કૃત ભાષાગાર)

સુભટ=સારા યોદ્ધા (સુ=સારા+

ભટ=યોદ્ધા)

નવલ ગ્રંથાવળી=નવલરામના

બનાવેલા ગ્રંથોની આવલી(હાર);

નવલરામની કૃતિઓનો સંગ્રહ

કરેલો હોય એવું પુસ્તક (નવલ

=નવલરામ+ગ્રંથ+આવળી=હાર)

સમજીતી—ચતુર પુરુષ અને આરસના પત્થરને ભાર પ્રમાણે તોળીને વેચાય નહિ મતઘળ કે ખીજી વસ્તુઓની કીંમત જેમ વજન પરથી નક્કી કરાય છે, તેમ આ જે વસ્તુની કીંમત કરાય નહિ. માણસ શરીરે દુબળો હોય, પણ અટંકી હોય, આરસનો કકડો નાનો હોય પણ તે એકજ હોય, આવી રીતે હોવાથી ઉપરની કડી કહેલી છે. જેમ જેમ તે દૂર ખીજે દેશ જાય છે, તેમ તેમ વધારે મૂલ્ય આવે છે. મતઘળ કે કોઈ માણસ પોતાના દેશમાં ઘણી પ્રખ્યાતી પામતોજ નથી, પીર પોતાના વતનમાં પૂજ્યતોજ નથી. ઇત્યાદિ.

શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો, વિદ્વાનોનો ઘણો સમાગમ રાખવો, ગામેગામ મુસાફરી કરવી, રાજની સંભામાં બેસવું, ગણિકાને ઘેર જવું, એ પાંચે લક્ષણ ચતુરાઈનાં ધામ (ઠેકાણાં) છે. અર્થાત્ મનુષ્યને ચતુરાઈ મેળવવાનાં સ્થળ પણ એજ છે.

જે માણસે મુસાફરી કરીને પૈસાની પ્રાપ્તિ કરી નહિ, તે માણસના યુવાનપણાને ધિક્કાર છે; શરી કદાપિ પ્રાપ્ત ન થાય એવો તેનો જીવાનીનો વખત નકામો ગયો.

જો માણસ ગામમાં પોતાનો ઉમરો ઝાલીને બેસી રહે તો ત્રણ ગેરલાભ થાય. ૧) લુગડાં ફાટે. ૨) દેવું વધે. ૩) કદાપિ તેને આખર મળેજ નહિ.

પાઠ ૨૬ મો.

ધાટ=બોવારો

વીર=બહાદુર

વિધવા=ધણી વગરની, રાંડેલી

(વિ=નથી+ધવ=ધણી)=જેનો

ધણી નથી તે.

રાજ્યસત્તા=રાજ્યની લગામ (રાજ્ય

સત્તા=હુકમત; લગામ)

પ્રતિષ્ઠા=આખર

વિદ્વ=હરકત; અડચણ

ઉપદેશ=મોઘ

મર્મ=ગુપ્તવાત

પાઠ ૩૦ મો.

કળીગર્ધ=ગળીગર્ધ
 રાજ્યાસન=રાજગાદી (રાજ્ય+આસ
 ન)
 સેનાધિપતિ=સરકરનો ઉપરી (સેના
 =સરકર+અધિ=મોટે+પતિ=ધણી)
 સ્તાંભ (સ) થાંભલો
 ઢિણી=ઝોણી
 સત્તાલોભી=સત્તાનો લોભ કરનાર;
 માફ ન થાય ચલણુ યાય એવું
 કરનાર.
 ઉછાંછળો=ઉછત; વગર વિચાર્યું
 કામકરનાર
 પ્રત્યક્ષ=પ્રુક્ત; દેખીતું (પતિ=સામું
 +અક્ષ=આંખ) નજર હેઠળ
 દાગિઆન=મુદતમાં
 એકનિપ્પા=એકમન
 અવકાશ=વખત
 રાજકીય=રાજ સંબંધી
 પરરાજ્ય=બીજાનાં રાજ્ય
 કારકિર્દિ=અમલ
 નિપ્પાન=નકામી (નિપ્પાન=શયદો)
 દાનકીર્તિ=દાન આપવાની આખર;
 તેના જેવું દાન આપનાર કોઈ
 નહોતું એવી આખર.
 દેવલોક પામીશુનરી ગર્ધ
 નિઃભિમાની=અહંકાર વગરની
 (નિર્+અભિમાન+ઈ)

ભો=બીક (સંસ્કૃત ભય)
 વળાવો=રક્ષણ માટે લીધેલો માણુ-
 સ; ચોકીદાર
 કર (સ) વેરો; મહેસુલ; સંરક્ષ-
 ણનું ભાડું.
 પ્રાપ્તિ=મળતર; પેદાશ
 કંગાળ=પૈસા વગરના ગરીબ.
 સંરક્ષણ (સ) સારી રીતે સંભાળ
 રાખવી તે.(સમ=સારી રીતે+રક્ષ
 =રક્ષણ કરવું+અન)
 દશા=લાલ; સ્થિતિ
 જનમેલો=ફેલાયેલો
 જનમાલ (દા)જીવ અને માલ
 (જનન=જીવ+માલ)
 ગુનેગાર (શ) ગુના કરનાર (સં-
 સ્કૃત અપરાધી)
 ન્યાયાધીશ (સ) ઇનસાફ કરનાર
 અધિકારી (ન્યાય+અધીશ=ધણી;
 ઉપરી)
 અદાલત (શ)કચેરી; ઇનસાફ કરવા
 ની જગ્યા
 અપરાધી (સ) ગુનેગાર
 તુરંગ (પો) બંદીખાતું; કેદીઓને
 રાખવાની જગ્યા. (સંસ્કૃત કારા-
 ગૃહ. ઈંગ્રિજીમાં જેલ).
 પગાર (પો) મહેનત બદલ કર

મહિને કે અમુક મુદ્દતે જે મળે
છે તે

નેસ્તી=મોઢી; સીધું વેચનાર

ભાડું=કોઈ પણ જગ્યા કે પદાર્થ
વાપરવાનો બદલો.

મ્યુનિસિપાલિટી=શહેર સુધારાઈ
ખાતું

સલામતી (આ) ખુશી હાલત;

હિસ્સો (આ) ભાગ

નિંદા પાત્ર=બદગોષ્ઠ કરવા લાયક
આડકતરા કર=ધી, ખાંડ, મીઠું,

કાપડ વગેરે ખાવા ખીવાના અને
ઝાટવા પહેરવાના કોઈ કોઈ પ-
દાર્થોપર વેપારી પાસે જે કર સેવામાં
આવે છે તે.

ધરાક=સોદો ખરીદનાર (સંસ્કૃત
ગ્રાહક)

વાસ્તવિક=ખરેખરી

સવાત્ર—કર એટલે શું ? કર આપવાની જરૂર છે કે નહિ ?
જો હોય તો તેનાં કારણ સમજાવો. કર આપવામાં આપણે લુચ્ચાઈ
કરીએ તો તેથી બીજાને નુકસાન થાય કે નહિ તે સવિસ્તર સમ-
જાવો ? કરના કેટલા પ્રકાર છે ને કયા કયા ? સીધા કર અને આ-
ડકતરા કર શું તે સમજાવો. ?

પાઠ ૩૧ મો.

લાભ કર્તા=શાયદો કરનાર (લાભ+
કર્તા=કરનાર)

ધેન=ખુમારી.

અઝોકિક=પરલૌકિક; દેવતાઈ.(અ+
લૌકિક=લોક સંબંધી)=લોક સં-
બંધી નહિ તે.

સેવવા=વાપરવા.

દુર્વ્યસન=નહારી ટેવ (દુર+વ્યસન+
વ્યસન=સંકટ; ટેવ)

બહુ ચઢે છે=બહુ કેદ આવેછે.

ગાંડાઈ=મૂંઝાઈ

જળદ્રુપ=રસાળ.

સ્થાનિક વપરાશ=આપણું દેશના
વપરાશને માટે (સ્થાન+ઈક)=(રહે-
વાનાં ઠેકાણાં સંબંધી)

ખંધાણુ=ખંધારણુ; ટેવ.

સંધરી=એકઠાં કરી

આહાર=ખોરાક; ખાવાનું.

કસુંબો=અફીણનું પાણી

પ્રતિજ્ઞા=ખાધા; પણ

મધ=દાર

સર્વાલ—મુખ્ય કેદી પદાર્થો ગણવો ? ભાંગ અને ગાંજો શે માંથી થાય છે ? ભાંગ અને ગાંજો એ એમાં વધારે કેરી વસ્તુ કઈ ? તાડના જાડ કયા પ્રદેશમાં થાય છે ? સૌથી વધારે તાડના જાડ કયાં થાય છે ? ગુજરાતમાં તાડના જાડ કયાં વધારે થાય છે ? ખસ ખસના છોડની વાવણી કયાં કયાં થાય છે ? ખસખસના છોડ કેટલી જાતના થાય છે ? અરીણનો ઉપયોગ કયા લોકો વધારે કરે છે ? અરીણમાં કયા કયા ગુણ છે ? દારૂ કઈ કઈ વસ્તુમાંથી બનાવે છે ? અરીણ તથા દારૂનો દવામાં શી રીતે ઉપયોગ થાય છે ? દારૂ પીવાથી શું શું નુકસાન થાય છે ?

પાઠ. ૩૩ મો.

આદિકવિ=શરૂઆતનો કવિ; પ્રથમ કવિ-(કવિમાં કવિધાતુ=કહેવું)
વૈદિક=વેદને માનનાર; વેદ પ્રમાણ વર્તન કરનાર. (વેદ+ધક)
મુસદ્દી=રીતસર લેખ લખનાર
વર્ષદ=આશરે વર્ષ (વર્ષ+એક)
ઉર્દૂ (શી) અથવા

નિવાહ=લગ્ન (વિ=વિશેષે કરીને વલધાતુ વહેવું અથવા લઈ જવું)=વિશેષે કરીને સાથે લઈ જવું.
લત=ટેવ; યુરી ટેવ
તાન=લહે

ભારે પડ્યું=અધરું પડ્યું
આવેશ=ગુસ્સો
અખાડો=પડ્યા પાથર્યા રહેવાનું
હંમેશનું રહેણાણ.

સીમંત=અધરણી
ચિત્તવેધક=ચિત્તને વેધે એવાં; હૃદય દ્રાવક (ચિત્ત=મન+વેધક સંસ્કૃત વેધ ધાતુ=વેધવું તે)

ચિત્ર=સુંદર ખ્યાત; તસ્વીર
હરિકીર્તન=ઈશ્વરનું ભજન

મહત્વ=મોટા પાણું (મહત્ત=મોટું+ત્વ=પાણું)

નિરંજન=જેઈ શકાય નહિ એવો; તેજેમય.

નિરાકાર=આકાર રહિત; સર્વોકાર; થત. (નિરૂ=નહિ+આકાર=પ્રાટ; ડાળ)
અગિલ=આખા

અત્તાડ=ચૌદે ભુવન; ઇલાકારનું વિશ્વ (અત્તા=ઈશ્વર+અડ=ઈંડું)
હૃદયની અમર કવિતા=જેમાં ઉંચો ભાવ હોય એવી ખરા રસથી

લખાયલી, લાંબા વખત સુધી
જેની અસર પહેંચે એવી કવિતા.

પાઠ ૩૪ મેં.

ગ્રીક=ગ્રીસ દેશના વતની
મીસરી=મીસર દેશના વતની

વણુ=રંગ

ચિત્ર લેખન પદ્ધતિ=ચિત્ર વડે
લખવાની પદ્ધતિ

હોમરનું કાવ્ય=દલિયડ

સ્વસ્થતા=સલાહ શાંતિ

થાળે પડ્યો=ઠર પડ્યો, ઠેકાણે પડ્યો

પરાજય=હાર(પરા=કેલકું+જય=જી
ત. જયમાંજી ધાતુ=જીતવું) જી-

તવાથી હેલકું, હારવું તે.

છસેં સ્પાર્ટનોએ થઈપિજિનામે
કરેલી લડાઈ તે ઓળખાય છે.

વકતૃત્વ=ભાષણ કરવાની શક્તિ.

તત્વજ્ઞાન=તત્ત્વ સંબંધી જ્ઞાન;

ફિલસુફી. એક સત્તાક=ફક્ત એકજ

માણસનાહાથમાં બધી સત્તા હોય તે.

તત્ત્વ=મૂળ; સાર

કાળાંતરે=વખત જતાં=(કાળ=વખત

+અંતરે.) વખતના અંતરે

ખુશકી=જમીનનો રસ્તો; પગવાટ

સર્વોપરી=બધાના ઉપરી (સર્વ+

ઉપરી)

પાઠ ૩૫ મેં.

પ્રસન્ન=ખુશ

વદન=મેં (વદ=મોલવું+અન કયા
વાચક પ્રત્યય) મોલવાની દિયા
જે વડે થાય છે તે.

અનુકંપા (સં) કાઢને કાંઈ દુઃખ
થાય તો ખીજે ધૂજે (દીલગીર
થાય) તે; દયા. (અનુ=પાછળ+
કંપ=દ્રુજવું) પાછળ ધૂજવું તે.

અન્યોઅન્યાશ્રય=એક ખીજતે મ.
દદ આપવી તે (અન્યોઅન્ય
=એક ખીજતે+આશ્રય=મદદ)

વખત આવે ધૂજતો પણ ખપ
પડે=સમયપર ધૂજ જે ધૂજી

નજીવી છે તેનો પણ ખપ
પડે છે. અત્યજ કે વખતે ન

જીવી વસ્તુનો પણ ખપ પડે છે.

માટે કાઢતો અનાદર કરવો નહિ.

વયુધ=રત્નોને ધારણ કરનાર;
પૃથ્વી (વસુ=રત્ન+ધા=ધારણ

કરવું)

અપશબ્દ=નહારા બોલ; બિભ-
ત્સ શબ્દ (અપ=ખરાબ+શબ્દ=

બોલ)
આદરવો=શર કરવો (આ+દધાતુ=
શર કરવું)
ખલેલ=હરકત

વાલન=લઘ જનાર (વહ્ ધાનુ= વહેવું)

પાઠ ૩૭ મો.

અમતકારિક=આશ્રય જનક (અમ- તકા=નવાઈ+કક=વાળા)

આદ્યાત્મિક=આત્મા સંબંધી (અ- ધિ+આત્મા+કક)

પ્રાકૃતિક=કુદરતી પદાર્થો; કૌતિક પદાર્થો (પ્રાકૃતિ=મૂળ; કુદરતી+ક- ર=વાળો)

અકુશ=દાબ

ઐહિક=આ લોક સંબંધી (હિ= આ+કક=સંબંધી)

અર્વાચીન=હાલના વખતનો; હમ- લાનો; પ્રાચીનથી ઉલટું.

બલિહારી=ખુબી

ધર્મોપદેશક=ધર્મનો બે. ધ કરનાર (ધર્મ+ઉપદેશ+અક)

ગાઈ (અ) તપાસ રાખનાર. એ ગા- ડીના છેલ્લા ડબામાં રહે છે.

ગૃધ્રવર (અ) ગાડી ચલાવનાર સ. કમ=ઝીણી; પાતળી

યંત્રહારા=યંત્ર મારત

વાસ્તવિક=ખરી (વસ્તુ+કક) વ- સ્તુ હોય તેવી; યથાસ્થિત રૂપ.

સંકેતિક=છુપાં; સંકેત કરી રાખે- લાં (સંકેત=છુપી વાત+કક) છુ-

પી વાત; ગે. ઠવણ કરી રાખેલાં સાક્ષાત=પ્રત્યક્ષ

સ્વર સંવાદક=અવાજને સારી રીતે લઈ જનાર (સ્વર=અવાજ+સં=

સારી રીતે+વાદક=લઈ જનાર) સ્વરધારણુ=સ્વરને ધારણ કરનાર;

સ્વર ગ્રાહક

ચુસ્ત (આ) છબી; તસ્વીર

અસ્પષ્ટ=અચોક્કસ (અ+સ્પષ્ટ=ચો- કસ)

લટણુ=ટેવ; આદત

ચેષ્ટા=મજકરી; મગ્નક

ધ્વનિ=અવાજ

અદ્વલુત=આશ્રય કારક

પાઠ ૩૮ મો.

સસ્વતી મંદિર=વિધાનું રહેણાણ. (સસ્વતી=વિધા+મંદિર=ઘર)

પ્રચાર=ફેલાવો

જ્ઞાસુ=નવું જાણવાની ઇચ્છાવાળાં

ધનાદય=પૈસાદાર

મેઢની=કંક; ભીડ

રસિક=રસજ; રસને જાણનાર,

કરૂપો=એડાળ; બદસીકલ;

પરિચય=સંબંધ; ઓળખાણ; પિ- છાણુ

શૈલી=ઓલવા લખવાની દબ

અધ્યયન=અભ્યાસ

ઉકડા=પ્રબળ ધમ્મિ; હોંસ

વિરોધ=અસંમંધ; અલુપ્તનાવ
પરિપક્વ=પુરેપુરું પાકું (પરિ=ચો-
ગરદમથી+પક્વ=પાકું)

પંથ=સ્તો

શંકાશીલ=સંદેહ ઉદાગ્યા કરે એવા
ધશ્વર પ્રેરણાથી=ધશ્વરના ગુપ્ત સં-
દેશાથી; ધશ્વરની ગુપ્ત ઇચ્છાથી

વિલંબ=વાર; ઠીક; ખોટી

પ્રતિપાદન=સ્થાપન

ઉલ્લંઘન=ઓળંગવું તે (ઉદ્ધ+લંઘ
=ઓળંગવું+અન)

પાઠ ૩૯ મો.

શક્તિમંત=શક્તિવાળા (શક્તિ+મંત
=વાળા)

કર્મ=કામ

આપ સમાન બળ નહિ=આપણા
કામમાં આપણું પોતાનું બળ
જેટલું કરી શકે છે તેટલું બી-
જાનું બળ કરી શકતું નથી.
કારણ કે આપણા કામની કાળજી
આપણા જેટલી બીજાને હોતી
નથી.

પારકી આશ સદા નિરાશ=આપ-

નામરદ રહે મામને ને મરદ રહે નામને અર્થાત્ નામરદ હોય તે
પૈસાને રહે એટલે હાય હાય કરે કે વખતે મારી પાસેથી પૈસો જતો
રહેશે એમ ધારે, પણ મરદતો નામનેજ રહે છે એટલે નામને માટેજ
મથે છે, તેને તો ગમે તેટલો પૈસો જાઓ પણ નામના (કીર્તિ) થવી
જોઈએ. એવીજ ઇચ્છા હોય છે.

ણા કામનો બીજાપર ભરોસો
રાખવાથી હંમેશાં નાકિમેદ થવા-
ય છે.

નસીબ=પારખ્ધ; ભાગી

સ્વાર્થ=પોતાનોજ અર્થ (સ્વ=પોતા-
નો+અર્થ=મતલબ) = પોતાનીજ
મતલબ

મોળાં=ફિક્કાં; વિત્ત વગરનાં

પ્રવીણ=હોશિયાર; માહોતગાર

અર્થ સરે છે=કામ થાય છે (અર્થ
=કામ)

પ્રારખ્ધ=નસીબ

શ્રમ વિના પારખ્ધ લુલું છે=મહે-
નત વગર નસીબ કંઈ પણ

કરી શકતું નથી. માટે હંમેશાં
મહેનત કરવી ને પછી જળ આ-
પવાનું કામ નસીબને સોંપવું.

સંધિ=સમો

સિદ્ધિ=પાર પડવું; પોતાના કામમાં
ફતેહ મેળવવી.

કહેણી તેવી રહેણી=કહેવું તે પ્ર-
માણે આજવું

બંધન=અટકાવ

નમ રહેતાં ઠક્કરો નાણાં નવ રહેતે, કીર્તિ તણું જે કોટડાં તે પાડ્યાં નવ પડત=હે ઠક્કર, નામ (કીર્તિ) અમર રહે છે, નાણાં હંમેશાં રહેતાં નથી, કીર્તિ રૂપી જે કોટડાં છે તે પાડેલાં કદી પણ પડતાં નથી; બીજું સર્વ પડી જાય છે મતઝખ કે નાશ પામે છે.

આગ્રહ (સં) મનમાં આવ્યું તે કરવુંજ કરવું એવી જે મનની વૃત્તિ તે. (આ+ગ્રહ=પકડવું)	ઉત્સાહ (સં) ઉમંગ (ઉત્+સહ=ખમવું) કર્મકુશળતા=કામ કરવામાં હોશિ-આરી.
--	---

સવાલ—સહગુણ અને શક્તિ શાથી વધે છે ? આપણામાં આવતી કહેવતોમાંની કઇ બે કહેવતોને અનેક રીતે સમજવી અને તે પ્રમાણે ચાલવું ? નસીબને માનવાથી શા શા ગેર લાભ થાય છે ? પારકાની આશા રાખવાથી શું શું નુકસાન થાય છે ? આપ બળના વિચારથી શાશા લાભ થાય છે ? બીજી કઇ વાત યાદ રાખવી ? કોઇ પણ કામ કરવામાં કયા બે ગુણો કામે લગાડીએ તો તે કામ કરવામાં હોશિઆરી અવિ અને જશ મળે ? શ્રમ વિના પ્રારબ્ધ લુહું છે એટલે શું ? ત્રીજી કઇ વાત યાદ રાખવી ? કામ કર્યું હોય છતાં મહેનત ફેકટ ક્યારે જાય ? ચોથી કઇ વાત યાદ રાખવી ? મોટું કામ માથે લેવાની વૃત્તિ રાખવાથી આપણામાં કયા કયા સહગુણો આવશે ? પાંચમી વાત કઈ યાદ રાખવી ? સત્ય અને પ્રમાણિક પણાની ગુણ ગ્રહણ કરીએ તો શા લાભ થાય ? છઠ્ઠી વાત કઈ યાદ રાખવી ? કહેણી તેવી રહેણી રાખવાથી આપણને શા લાભ થાય છે ? સાતમી કઈ વાત ધ્યાનમાં રાખવી ? બાપદાદાનોજ ધંધો કરવો કે બીજો કોઈ કરવો ? આઠમી કઈ વાત ધ્યાનમાં રાખવી ? નવમી કઈ વાત યાદ રાખવી ? સ્વભાવ ગુણ કેળવવા માટે કઈ નવ બાબતો

માદ રાખવી અને તે પ્રમાણે વર્તવું ? કઇ ઇચ્છા ઉદયમને ઉત્તેજન આપનાર છે ? નામ(કીર્તિ) ને માટે કહેવત કહો ? આપણી સ્થિતિ શું શું કરવાથી પુરેપુરી સુધરશે?

સાર—આ પાઠ ધણેજ અગત્યનો છે માટે એમાં કહેલી બાબતો ખૂબ મનન કરવી ને તે પ્રમાણે વર્તવું.

પાઠ ૪૨ મા.

તાજમહેલ=મુમતાઝમહાલ એગ
મના નામથી શાહજહાંએ બાધા-
વેલો મહેલ.

પ્રવેશ=દાખલ

કુરાનુ=મુસલમાનનું ધર્મ પુસ્તક.

ભવ્ય=ભવકાદાર

વિશાળ=વિસ્તાર વાળી

નીસરણી=સીડી (નિ:=નીચે+સ=સરવું) નીચે સરવાનું સાધન.

સંગેમરમર=એક જાતનો પથ્થર

હોજ=પ્રાણીની મોટી ટાંકી; નાન-કડું તળાવ

રોતકદાર=ધાટદાર.

દોષ રહિત=ખોડ પગર (દોષ=ખોડ+રહિત=વગર; સિવાય)

સંપૂર્ણ પછું=પુરેપુરા પછું (સં+પૂર્ણ+પછું)

સમર્થ=શક્તિવાળા; ભારે

અવર્ણનીય=વર્ણન ન થઇ શકે એવો.

તબક=માળ

સૌંદર્ય=શોભા; ખૂબસુરતી

અત્યુત્તમ=ધણેજ સુંદર (અતિ=

ધણે+ઉત્તમ=એકતા વાચક પ્રત્યય)

વિરમ્ય=આશ્ચર્ય; નવાઇ

જોમ=જોર

સુવર્ણમય=ચોનારૂપ; ચોનાથી પૂર્ણ

(સુવર્ણ=સોનું+મયભરેલો) ચોનાથી ભરેલો.

સંસ્કાર=ગાપ; અસર

એકાગ્ર=એકત્ર

શ્વેત=સફેદ; ધોળો

સર્વત્ર=બધે

ભિન્નતા=જુદાપણું (ભિન્ન=જુદું+તા)

તસ્લીન=એકતાર (તત=તે લી

ધાતુ લય પામવું) તેમાં મળી જવું તે

પ્રતિક્ષણે (સં) દરેક પળે (પ્રતિ=

દરેક+ક્ષણે=પળે)

રમણીય=સુશોભિત

હિમમય=બરફથી ભરેલાં (હિમ=

ખરફ+મય=ભરેલું)

વિહાર=સહેલ; મોજ

અવપર્યજ=વર્ણન ન થઈ શકે
એવો

ફેમરણુ=યાદ

સુખ્તા=માતી

દીગ=સ્તબ્ધ; સડક,

અર્જમંદ બાનુ=શાહજહાંની બેગમ-
નું નામ છે.

આગાધ=મણોજ

દીકા=વિસ્તારીને હોય દેખાડવાતે.

કરકસર બીજે ભાઈ છે. મનલગ્ય કે એક સગો ભાઈ, બીજે ભાઈ
કરકસર, ત્રીજે ભાઈ ત્રેવડ. અર્થાત્ બીજા ભાઈથી જે ફાયદો થાય
છે તેટલો ફાયદો કરકસર (યોગ્ય ખર્ચ) થી થાય છે.

ઉંચા મૂકવા=ખચાખવા; ઉગારવા

સાહુકાર=નાણાવટી; સરાય. (સંસ્કૃ-

ત સાધુકાર=સાધુ=સાર્થ+કાર=ક-

રનાર) સારાં કામ કરનાર; ભલો

માણસ

સેવિંગ્સ એક (અ) ખચાવેલા

નાણાં મૂકવાની પેઠી

વ્યાજ=રૂપિયાનું ભાડું

સામાદરકત=સહી કરી આપવી;

સામું લખી આપવું.

વાણોતર=ગુમાસ્તો

સહીસલામત=સુખરૂપ

હારપ્રદેશ=ખારણાવાળો ભાગ

(હાર=ખારણું)

પ્રાસાદ=મહેલ

સર્વશક્તિમાન=બધું કરવાને
સમર્થ

પાઠ ૪૨ મો.

ને તી=મોટી; પરચુરણ સીધું
વેચનાર

ગુમાસ્તાગીરી (ફા) વાણોતર પાણું

વિપત્તિ=દુઃખ; સંકટ

આવક=પેદાશ

અનિશ્ચિત (સં) નિશ્ચય વગરનું;

અયોક્સ. (અ=નહિ+નિસૂ=ખ-

હારયિ=એકદું કરવું+ઇત)

મુદ્દલ=વ્યાજે મૂકેલી રકમ

જોખમ=નુકસાન

સંભવ=આશા

પાઠ ૪૩ મો.

ટપ્પો=રસ્તો કાપતાં જેટલે જેટલે
અંતરે વીસામો ભેવાનો હોય તે-
ટલો તેટલો એકેકો ભાગ.

મનરંજન=મનને ખુશ કરવું તે
 અણધારી=એવિંતી
 દુનીયા જેટલેજ પૈસાનો ખર્ચ
 હતો અર્થાત્ જેમ પરણે નહિ
 તો વંશ વ્તય એવું હતું, તેમ
 પૈસા વગર પંજુવાનું અને તેમ
 નહોતું=અનેની સરખી નરર
 હતી

પાસિંજર (અં) મુસાફરી

કરનાર

વિધિ= ક્રિયા

દાઝ=ગીઝનું દુખ દેખી થતો અ-
 જાણો; દયા.

વાળાણુ=વાણી રૂપી બાણુ (વાગ
 =વાણી+બાણુ=શર)

ગાંધી આટું=ગાંધીના ધંધો;

ગાંધી=વસાણું તોળનાર

ઉદ્દગાર (સં) જોરસાની બાણુ
 કરનાર શબ્દ (ઉદ્=ઉચ્ચ+ગદ્=
 અવગ કરવો)

છગાસ=બાણુવાની દયાર

અખત્યાર (સં) કામ કાવા સંબંધી

મળેલી સત્તા; અધિકાર
 શીરસ્તોદાર=રીત રિવાજ બજીતો
 (શીરસ્ત=રીત રિવાજ+દાર=વાળો)

પાઠ. ૪૫ મો.

અતિવૃષ્ટિ (સં) ઘણો વરસાદ (અ-
 તિ=ઘણો+વૃષ્ટિ=વરસાદ)

અનાવૃષ્ટિ (સં) મુદ્દલ વરસાદ નહિ
 તે.

મૂપક (સં) ઉદર

શલબ (સં) તીડ

શુક (સં) પોપટ

અનિષ્ટ (સં) અપ્રિય

વિગ્રહ=લડાઈ

ભરચક=પુષ્કળ

હૃદયવેધક=હૃદય પાણી પાણી થાય
 એવા.

આણુંને વખતે=જરૂરી પ્રસંગે

દુકાળ=અનાજ પાણી ન મળે એ-
 વો વખત (દુઃ=નહારો+કાળ=વ-
 ખત)=નહારો વખત

તમાચી=સરકારે ખેડૂતને ઉછીના
 નાણું આપવા તે.

સવાસ—સંસ્કૃત વિદ્વાનોએ કહ્યું છે આપતિઓ વર્ણવી છે? છ આપ-
 તિમાં સૌથી વધારે નુકસાન કરનાર આપતિ કઈ? હિંદુસ્તાનના કયા
 કયા ભાગમાં દુકાળ જવલ્લેજ પડે છે? આપણા દેશમાં કયા કયા
 સનમાં અને કયાં કયાં મોટા દુકાળ પડ્યા હતા અને તેથી કેટલું
 નુકસાન થયું હતું? આખા ભરતખંડમાં કયા સનમાં દુકાળ પડ્યો
 હતો? ગુજરાતમાં બસે વર્ષમાં કેટલા દુકાળ પડ્યા અને તેમાં મોટા

કયા કયા સંનમાં પડ્યા હતા? એ મોટા દુકાળ વિષે શું ઇતિહાસ મળી આવે છે?

પાઠ. ૪૬ મો.

આહાર વિહાર=ખાવું પીવું અને
શરવું હરવું (આહાર=ખાવું+વિ-
હાર=શરવું હરવું)

દીર્ઘ દષ્ટિ=લાંબી નજર (દીર્ઘ=લાં-
બી+દષ્ટિ=નજર)

અગમચેતી=આગળથી જાણી જ-
વું તે.

નિરંતર (અ) હંમેશાં (નિર=નહિ+
અંતર=છેદુ)=છેટા વગર

પાઠ ૪૭ મો.

દ્વિપકલ્પ=જેની ત્રણ બાજુએ પા-
ણી અને એક બાજુ જમીન
હોય તે. (દ્વિપ=ખેટ. દ્વિ=મે+અપ-
પાણી. અપનો ઇપ થાય છે તેથી

દ્વિપ+કલ્પ=લગભગ. લગભગ ખેટ
ત્રણ બાજુએ પાણી અને એક
બાજુએ જમીન હોવાથી

હરતક=હાથમાં

પ્રાબલ્ય=જોર (પ્રબલ=જોરાવર ઉપ-
રથી)

જમદારખાનું=ત્રીજોરી

હિમ=જીરસાવાળા

વિગ્રહ=લડાઈ (વિ+ગ્રહ ધાતુ)

જમીન દોસ્ત કયું (ફા) પાપમાલ

કયું; ધૂળમાં મેળવી દીધું, નાશ
કયો.

વાસ્તવિક=ખરેખરો

સરકયું=જીતી લીધું

સ્મૃતિકારો=કાયદા બાંધનાર (સ્મૃતિ
=યાદદસ્ત; ધર્મના નિયમનું પુ-

સ્તક+કારો=કરનાર)

સાંપ્રત=આધુનિક; હાલ

પાઠ ૪૮ મો.

બાહ્યાવસ્થા = નાનપણની સ્થિતિ

(બાહ્ય=નાનપણ+અવસ્થા=સ્થિતિ

પ્રાણી માત્ર=સર્વ પ્રાણી

પરદુઃખ ભંજન=પારકાનું દુઃખ

ભાગનાર. પર=બીજાનું; પારકું

દુઃખ+ભંજન=ભાગનાર)

પરાયણ=સાથે વળગી રહેલું એવું;

સંબંધી; વિષે. (પરા+ધ+અન)

નિર્ગમન=ગાળવું (નિર+ગમ ધાતુ

=જવું)

આરોગ્યાલય=તન્દુરસ્તી મેળવવાનું

ઠેકાણું (આરોગ્ય=તન્દુરસ્તી+આ-

લય=ઠેકાણું)

તલીમ=જવણી

રણક્ષેત્ર=લડાઈની જગા

વૃત્તાંત=અથ દતિ ખરી હકીકત

(વૃત્ત=ખતેલો ખતાવ+અંત=છેડો

છેડા સુધી ખનેલો ખનાવ)
 સારવાર=ચાકરી; ખરદાસ
 ભગીરથ પ્રયત્ન=મોટો યત્ન (ભગી
 રથ કહેવાનું) કારણ. પૂર્વે સગર
 રાગ્નના દશ હજારપુત્રો કપિલ
 રૂપિના આપથી બગી ગયેલા તે-
 મનો ઉદ્ધાર કરવા માટે તેના
 પૌત્ર ભગીરથ રાગ્નએ દશ હજાર
 વર્ષ સુધી ગંગાનું તેટલાજ વર્ષ
 સુધી મહાદેવનું ધ્યાન ઉપર
 કર્યું હતું તેથી પછી હંમેશ ક-
 હેવાનો રિવાજ પડ્યો કે ભગી-
 રથ=મોટું મહાન)
 અનિષ્ટ=ઈંછેલું નહિ તે. (અન-
 =નહિ+ઈંછેલું ઈષ્ટ ધાતુનો
 ભૂત દૃઢત ઈષ્ટ)

વિરામ=આરામ

ઉન્નતિ=ચઢતી (ઉદ્=ઉચ્ચ+નમ્ ન-
 મવું ઉપરથી)=ઉચ્ચ ચઢવું તે.

પાઠ ૫૦ મો.

ભટ=ભરતપુરના રાજ કર્તાઓનાં
 વંશજ

પ્રબળ=ઝળકતી

નિર્મૂળ=સદતર નાશ (નિર્=નહિ+
 મૂળ)=મૂળ નહિ તે.

સહસ્ત્રો=હજારો

પરોક્ષ=છાની રીતે

સુકત=છુટા થએલા

વિકરાળ=ભયાનક

ત્રાસદાયક=દુઃખ આપનાર (ત્રાસ=
 દુઃખ+દાયક. દાધાતુ=આપવું)

નિમિત્તે=બહાને

માતખર=જેરાવર; પૈસાદાર

તક=દાવ

પ્રશંસા=વખાણ(પ્ર+શંસ+ધાતુ=વખા-
 ણવું)

કાલી=ભયંકર દેવી

ઉત્સવ=હર્ષનો વખત

આરાધતા=પ્રસન્ન કરતા (આ+રા-
 ધ=પ્રસન્ન કરવું)

ધર્મોધ=ધર્મને માટે આધના (ધર્મ
 +અધ)

નિષ્ફળ=શૂન્ય વિનાના; ફાકટ

પાઠ ૫૨ મો.

મનવાર=વ્રજાદના વહાણ

અખતરા=પ્રયોગ; અજમાયશ

નોકા નાશક=હોલીનો નાશ કરનાર
 (નોકા=હોડી+નાશક=નાશ કરનાર)

ખુશકી=જમીનપરની

સુરંગો=કિલ્લો તોડવા માટે જમીનની
 અંદર દારૂભરી ખનાવવામાં આવે છે તે.

અરમાર=દરીઆઈ મોટું લડાઈનું
 વહાણ

ડોલ=વહાણનો આગલો ભાગ

-સ્રો=ફેંકવાના ઓળર

હેરત=આશ્ચર્ય

આચાર્ય=ગુરુ
શસ્ત્ર વૈદ=વાદ કાપ કરનાર વૈદ;
સર્જન
અસાત=નાયિક જાણવામાં હોય—
જાણી શકાય તેવી વસ્તુને ખતા-
વનાર

પ્રયાસ=મહેનત

વિકટ=અધર; મુશ્કેલ

ભાગ ૧ લા સમાપ્ત.

પાઠ પદ્ધતિ.

સસ્તનત=સૂચ્ય; શહેનશાહ
પૈત્ર=છોકરાનો છોકરો
વીકળ=દીલાં; દોઢરો
ક્ષણ ભંજુર=થોડી વારમાં નાશ
પામનાર.

ઉપભોગ=ભોગવટા; સુખ વિલાસ
રક્ષક=રક્ષણ કરનાર; બચાવનાર
પાલક=પામનાર

એજે=ફેકટ; નકામી.

છાવણી=લક્ષ્મીનો પદાવ

નિરાધાર=(નિરૂપાધાર) આધાર
વગરનું.

ભયભીત=(ભય+ભીત=બીધેસો) ભય
થી બીધેલા.

ગમગીન=લીલગીર

વૃત્તિ=વણણ

દનસાન=આદમી; માણસ

આલીશાં=ધણ મોટું.

જર્જર=છેકળ જુનું; અખળી
ગએલું

જીણાદાર=(જીણું=જુનું+કિદાર=
સારી સ્થિતિ) જુનું હોય તેને
સમરાવવું તે

કામેલ=હોશિઆર; માહિતગાર
ખાહેશ=ચાલાક

સાંકડામનનો=અખિલ

રોમેરોમ=રૂંવેરૂંવાં

પાયમાલ=ખરાબ હાલતનાં

નિષ્ફળ=ફળ વગરનાં; ફેકટ; નકા-
મા જીજ્યાનો કર=માથા દીઠનો
વેરો

નામની=કિપલક; કહેવા માત્રની

સંધિ=મલાહ

તખ્ત=ગાદી; રાજ્ય

સ્વતંત્રતા=આપ અખત્યારી

કાવતરૂં=ફગો; પ્રપંચ

શિરચ્છેદ=(શિર=માથું+છેદ=કાપવું)
માથું કાપવું તે

સર=તાબે

વ્યર્થ=ફેકટ; નકામી

અલોપ=જતાં રહેવું

અંકય=સંપ

અનુન=જુસ્સો

ચોથ=ખંડિયા રાજ પાસેથી તેની
કિપજનો ચોથો ભાગ લેવા તે;
ચોરાઈ

પાઠ ૫૭ મો.

કળા=તેજ; આખાદી
 રતેહમંદ=શુભવાણી
 યથસ્તી=કીર્તિમંત; જયવાણી;
 ઉચરાત=કંધરાવવું તે; વસુકાત
 મસ્તુઆ=મરવાની બીક વગરના
 સુરક્ષિત=સારી રીતે રક્ષણ કરેલા
 કદો=ખારીઓ; જાખરો;
 વિચલ=લડાઈ; જુદા
 નિરંતર=(નિરંતર+અંતર) હંમેશાં
 દરમિયાન=વચગા વખતમાં
 વ્યસ્થા=ગોઠવણ
 આખાદ=સુખી
 કારકિર્દી=અમલ
 વિસ્તાર=ફેલાવો
 જમાવટ=ફેલાવો
 સફળ=સાધક
 પગપેસારો=દાખલ થવું તે
 અણુખનાવ=તકરાર
 ધરફટવાનો=માંડો માંહે લડાઈ
 થવાનો
 સમય સચકતા=વખત વિચારી
 ચાલવાનો ગુણ
 પ્રસંગોપાત=વખતો વખત
 જહોજગાડી=આખાદી
 અનુવમ=(અનુ+ક્રિયમ)=જેની સર-
 ખામણી ન થાય એવી
 સમૃદ્ધિ=દોલત

આણુ=દુવાઈ; હુકમ
 અંધધુંધી=ગેર બંદોબસ્ત; અવ્યવસ્થ
 પ્રવર્તાવનાર=ફેલાવનાર
 ડાહ્યાવી=કમજોર કરી
 અભિષેક=ગાદીએ બેસનાર નવા
 રાજા ઉપર પાણી, દૂધ વગેરેના
 જે ધારા કરવી તે
 ધરાદો=વિચાર
 જન=જન
 અલંકાર=ધોળાં

પાઠ ૫૮ મો.

કલાઈવ=કસ્ટ ધરિયા કંપની ત-
 રફનો અંગ્રેજી સરદાર અને પાંહેડો
 ગવર્નર
 પગાસી=ખંભાળામાં એક શહેર છે.
 (એનું મૂળનામ પલ શી હતું કાર-
 નુ કે એ ઠેકાણે અકબરના વ-
 ખતમાં પગાસ=ખાખરનું વન
 હતું)
 હયાત=જીવતો
 સંભવ=આશય
 કોડી=વખાર; જથાળા માલ
 બરવાનું ઠેકાણું
 વિપ=જેર
 કારાચલ=ફેદખાનું
 નોકાધિપતિ=દરીઆઈ લસકરનો
 સેનાપતિ

સમર્થ=જેનું પર

મુલેહ=સલાહ

હલ્લો=હુમલો

ધડો=પુખ્ત વિચાર

નલદ=તીખો, ગુસ્સાસળ્યો

આવેશ=ગુસ્સો, ઝનુન

સલામતી=આબાદાની

કાસળ=નડમૂળ

પરિચય=સહવાસ; આગળાણ

તરકટ=કાવતર

રતાવેજ=લેખ

કુચ=મુકામ ઉઠાવી આગળ ચાલવું
તે

ભેટો=મેળાપ

વદ્ધદાર=નિમક હલાલ; રાજબક્ત

ધસારો=હલ્લો; ચદાઇ

પાંખ=ખાંજી

મોરચો=લશ્કરના જે ભાગમાં તોપ

ગોડવેલી હોય તે જગો

પાટનગર=રાજધાનીનું શહેર

પરમાત=હુકમ

પાઠ પઠ મો,

કેસિલ=કારભારી મંડળ

જમીન=ખુદાત આપનાર

ગિરત=મેટા દેશી સંસ્થાન પર

દેખરેખ રાખનાર અમલદાર

આડ્યા=મરણતીઆ; એન્ટ

પરવાનો=રજા ચિઠ્ઠી; પાસ; સનદ.

સોસવું=વેઠવું; ખમવું.

સમાધાન=નિવેડો, તોડ

પરાભવ=હાર

કિયાડો સ્વાર્થ=ખુલ્લી મતલબ

નિમૂળ=(નિરૂ+મૂળ)=ખંધ; સમાપ્ત.

વેરાગી=વેપધારી રખડતા સાધુ

ચાંચીઆ=દરીઆઇ હુટારા

છલકાખ=પદવી, ખિતાબ

જનરલ=મેટો

દુર દેશીપણું=દીર્ઘ દષ્ટી; લાંબો

વિચાર

તહ=સલાહનો ઠરાવ

નિમ્ન=હરકત

કાટપૂટ=કુસંપ

ડોલમડોલ=કમજોર

મસલત=ધુપો વિચાર

વાલી=રક્ક; હિમાયતી

ચીરીને=આળંગીને

નામોશી=કલંક

ખુશકી=જમીનો

જખરદસ્તી=જેર જીલગ

ગંભીર=મેટો

આરોપ=દોષ

રખર=સનમુખ; સામે

મુલકી=

સદર દિવાની કોરટ=હાઇકોર્ટ

અદાલત=કચેરી, કોરટ

પાઠશાળા=કેંચું જ્ઞાન આપનારી
શાળા

ઉત્તેજન=આસરો, મદદ

જમાવટ=ફેલાવો

પ ૬ ૧૦ મો.

આંગળ પાડેલો=આંગેજાન કરેલો

ઉરફે=અથવા

લગામ=સત્તા

ધુસરા=ખોળ

પ્રતિષ્ઠા=આખર

સન્નિધિ=મસલત

સગર્ભા=દહાડા વાળી

પ્રતિષ્ઠિત=માન પામેલા

મંત્રિ=સલાહ આપનાર

દંડ=કાયમ, અચળ

અસાધારણ=વણીજ

ઉદ્ધાર=તારણ; ઉચી સ્થિતિ

કુમક=મદદ

ભરમાવે=ભોળાવે; ખોટું સમજાવે

નાયુદ્ધ=નાશ

સનંદ=પરવાનો

સમારજી=મોટા કામની ઠાઠ માઠથી

કરેલી શરૂઆત

દળદળે=દમામ; ધામ ધૂમ

ગર્વ=અહંકાર

ખિસ્મત=મેટ; સરપાવ

દર્શાવવું=દેખાડવું

નજર=નજરણું; ભેટ

આભૂપણુ=કીમતી ધરણી

કલ્પમદાન=કલ્પ રાખવાનું ધર કે
ખોખું

સામ્રાજ્ય=મોટું રાજ્ય

શ્રીમંત=ધનાઢય; મોટો માણસ કે
રાજા

સિધાવી=માન સાથે પધારી

વંશ પરંપરા=એકજ કુળમાં ઉતરી
આવેલા

પ્રતિનિધિ=ખીન્નતે બદલે કામ કર-
વા નિમાયલો માણસ; એજંટ

પોશાક=પહેરવાનાં સારાં લુગડાં

ઘનાયત કર્ચે=ભેટ કર્ચે

પૂર્વજો(પૂર્વ=પહેલાં+જ=જન્મેલાં)

પહેલાં જન્મેલાં તે; ઘરડાં વરડાં

પદવી=દરજા

રમરણુ આપવું=પાઠ કરવું

પગરખાં=(રખાં એ રક્ષક ઉપરથી)

પગનું રક્ષણ કરનાર; જોડા

કારદિર્ઘિ=જ્યાં સુધી કારભાર રહે

ત્યાં સુધીનો ખખત. અમલ.

ટીકા કરવી=ગુણ દેવ દેખાડવા

તે

તજવી=(તજીવ+ધ) જીવ વગરની;

ફલકડી

પતરાણુ=શેખી; અડધ

નામોશી=હીણપત; શરમ

અધમ=નબળી

અફસોસ=પરતાવો

જાગીર=રાજ્યના અંગની કોઇ

મોટી સેવા બજાવ્યા બદલ

રાજા તરફથી જે જમીન ગામ

કે વસોસન મળે તે

ફરજીયા પાણુ=લાંબી નજર કે

વિચાર કરવાની શક્તિ

કોલી=કાલી; નરમ પડી

ધોકો=હરકત; તુકસાન

તહ=સલાહનો ઠરાવ

રાજ્યદારી=રાજ્ય કારભારી

મણુના=ગણતરી

પાઠ ૬૧ મે.

પલટણુ=લસકરની દૂકડી

અસાધારણુ=સાધારણુ નહિ તે;

ઉંચા પ્રકારની

નાખના=આખર; કીર્તિ

ખટપટ=જાજાળ; લકરાર

નિયત=લગાઈ

અલગ=અગમું; આધુ.

રસ્તું=ગમયું

વિદિ=સલાહનું કેહેણુ

ઝઝુમતાં=વિંટલાઈ વખતે

કવાયતી=કવાયત-ડીલથી ફેળવ

એણું

પાયદળ=પગે ચાલનારું લસકર

રસાલો=ધોડે સ્વાર પલટણુ

મહા સમર્થ=બહોળો જખરો

યોજના=ગોઠવણુ

કુશળ=હોશિઆર

ઉદારતા=સખીપણુ; મોટું મન

રાખવું તે

અસંખ્ય=જેની સંખ્યા નહિ એ-

ટલાં; ઘણાજ

જગાશયો=પાણીનાં સ્થળો

લાગણી=પ્રેમ

પ્રખળ=ખેરાવર

તતપર=તૈયાર

જગ=દિલ

ખરબાદ=નકામો; પાયમાલ

ખહેત=કહ્યાણુ; બહું

નામાંકિત=નામીયા

ખિતાબ=ઇલાકાબ; માન

સંજનજર

પાઠ ૬૨ મે.

કટો=આકરો; ખારીયો

સંધિ=સલાહ

આધાણુખી=અધેર; અવ્યવસ્થા

સ્વીકારવા=કબૂલ કરવા

જુમે=ખેખમ; જવાબદારી

શુભમસલત=કુપા વિચાર

દહાડો વળવો=જિંચી નિયતિ થવી તે

આશ્વહ=અતિશય કહેવું તે. કાલાવાસા

હતેજન=હરકેરણી; પુટી

વ્યર્થ=ફાકટ; નકામું

મુસાકાત=મેળાપ

રાહ=વાટ

વિષમ=તરેહવાર; ગભરામણ વાળી

તત્ક્ષણ=તરતજ, તેજ વખત

ઉદ્ધત=ખે અડખ; વિવેક વગરનો

પેન્શન=નોકરીપરથી છુટા થયા પછી

ગુજરાતને માટે નાણું આપ્યા કર

વું તે

નજરકેદ=ખેડી વગેરેનું બંધન

નહિ પણ મુકર કરેલી જગાએ

થી ખસાય નહિ તેવી રીતની કેદ

પાઠ ૬૩ મા.

મહંત=મોટો પુરૂષ; મહાત્મા

શિષ્ય=ચેલા

દરવેશ=મુસાફર ફકીર

વચનામૃત=વચન વાણી રૂપી અ

મૃત; બોધના શબ્દો

પ્રતિષ્ઠા=સ્થાપના

નિયમિત (નિયમ+ઈત) નિયમ

વાળા; નિમેષા

માંસાહારી(માંસ+આહાર=ખોરાક+

ઈ) માંસ ખાનાર

મંડાણુ=પાથો

એક્ય=એકતા; સંપ

વૃત્તિ=વલણ

શિરઁછેદ=શિર=માથું+છેદ=છિદ

ધાતુ કાપવું)=માથું કાપવું તે

દહતા=અડખ પાણુ

ગુરૂમંત્ર=કમપાર ખાડવાને કરેલા

યુક્તિ વાળા વિચાર

ઉપરવાસના=ઉપલાલુના

અગ્રત=અગ્રતાય નહિ એવો

જેર કરવું=તાખે કરવું

વર્તાવો=ફેલાવી

પાંખ=પક્ષ; આશ્રય

નિર્ભય=(નિર્+ભય) બીક વગરનું

અભિપ્રાય=વિચાર; તક

પ્રત્યક્ષ=(પ્રતિ=સામે+અક્ષ=આંખ)

આંખની સામે; નજરો નજર.

ખેવણ (શ.) (ખે=વિના+વણ=ભ

લું ચઢાવું)=ભડું નહિ ચઢાનાર

કેન્ડ=ગુલમ

રણક્ષેત્ર=જંગલનું મેદાન

પીછો=પીઠ; પૂઠ

પાઠ ૬૪ મા.

ધોર=ભયંકર

અંકાએલી=નિશાન થએલી

ઓળખાએલી.

કસોટી=પરીક્ષા

ખાતસા કરવું=જે જમીન કે ગા

મંત્રી પેદાશ વસુંડના લેનાર મા

ત્રિસંકારે થયું તે.
 અસંતોષ=ધોરજ નહિ તે.
 અત્રે=અહીં.
 બલ્યુ=બાલ્યું, મુસાફરી ખરચનું.
 પમાર ઉપરાંત મળતું નાણું.
 પ્રકોપ=ગુસ્સો.
 એપ=અંસર; લાગણી.
 સિમાડો=સરહદ.
 તપ્તનશીત=ગાદીએ બેસાડવું તે.
 સમય સૂચકત=જેવો વખત હોય
 તે પ્રમાણે ચાલવાની બુદ્ધિ.
 આશ=છાયો. આધાર.
 સરંજમ=સામાન.
 પગરવ=પગલાંનો અવાજ (રવ=અ-
 વાજ)
 સીડી=નિસરણી.
 મેખરો=આગળનો ભાગ
 ડોળી=ધાયલ માણસને ઉંચકી
 લઈ જવાની જુલતી માચી.
 જંગ=ભારે લગાઈ.
 પ્રાણ ત્યાગ કરવો=જીવ જવો તે;
 મરી જવું.
 અખળા (અ+ખળ+આ=તારી જા-
 તીનો પ્રત્યય)=જેર વગરની; સ્ત્રી

પાઠ ૬૫ મો.

દ્વતક=દીકરા વગરના માણસે ખીજ
 ના દીકરાને લઈ પોતાનો વા-
 રસ કરાવવો તે.

સુરક્ષિત=(સુ+રક્ષ+ઇત) સારી
 રીતે બચાવ કરેલો
 વૃદ્ધિ=વધારો
 સુગમતા=સગવડ; સહેલાઈ
 સમગ્ર=સામટો; એકંદર
 તગાવી=ખેડુત પાસે ખેતી કરવાનું
 સાધન ન હોવાથી સરકારે તેની
 પાસે ખત લખાવી લઈ જે નાણું
 અથવા સાધન આગળથી ધી-
 રેલું તે.
 દુખળાં=ખળ વગરનાં; દુઃખળીઆં.
 (સંસ્કૃત દુર્બળ ઉપરથી)
 દાઈ=જણાવનારી સ્ત્રી, સોચાણી
 સ્કોલરશિપ=વિદ્યાર્થીને નાણાંની
 મદદ આપવી તે
 વનિષ્ઠ કૌંસિલ=કાયદા બાંધનારી
 સૌથી વડી મંડળી.
 ભરતીયવી=વધારો થવો
 સાહિત્ય=સાધન; સામગ્રી
 શિક્ષણુરી=તત્વજ્ઞાન; હરકોઈ વિ-
 પ્યના ધર્મ શોધવા સંબંધીનું
 જ્ઞાન.
 અગ્રણી=આગેવાન.

પાઠ ૬૬ મો.

દૈનિકગતિ=દરરોજની ગતિ; પૃ-
 થ્વી પોતાની ધરી ઉપર દરરોજ
 પશ્ચિમથી પૂર્વભણી ફરે છે તે
 ગતિ;

વાર્ષિકગતિ=વરસ દિવસની ગતિ; પૃથ્વી આખા વરસમાં સૂર્યની આસપાસ લંબગોળમાં ફરે છે તે ગતિ.

ધરી=આંક; આંસ; અક્ષ. પૃથ્વીની ઉતરના મધ્ય બિંદુથી તે દક્ષિણના મધ્ય બિંદુ સુધી આરપાર એક સળીઆ દાખલ થએલો માની લીધો છે તે. એનાપર (એની) આસપાસ પૃથ્વી દૈનિક ગતિ કરે છે,

વાંકાશ=વાંક; વાંકાઇ; વાંકાપણું. સમાંતરપાણું=અર્ધી તરફથી સરખું છેડું રહેવું તે (સમ+અંતર)

ભિન્નભિન્ન=જુદી જુદી

વિવેચન=સં (વિ=વિશેષે કરીને+ વિચ્=જુડું પડવું+અન=ક્રિયાનો પ્રત્યયછે) વિશેષે કરીને ગુણદોષ જુદા પાડી બતાવવા તે; પુરે પુરું વર્ણન.

ધ્રુવ=ધરીના છેડા; ઉત્તર છેડાને ઉત્તર ધ્રુવ ને દક્ષિણ છેડાને દક્ષિણ ધ્રુવ કહે છે.

વિષુવવૃત્ત=પૃથ્વીના ગોળા ઉપર બરોબર મધ્ય ભાગે કલ્પેલી જે ફરતી લીટી તે. એ લીટી પૂર્વથી પશ્ચિમ અખંડ વર્તુલો કરે છે અને તેનાથી પૃથ્વીના

ગોળાના ઉત્તર અને દક્ષિણ એવા બે ગોળાર્ધ પડે છે

ક્ષિતિજ=કલ્પેલી લીટી-એ લીટી પૃથ્વીના ઉપરો અને નીચેલો એવા બે ગોળાર્ધ કરે છે અને તેથી જે દેખાતાં આકાશને ન દેખાતાં આકાશથી જુદું પાડે છે તે. (ક્ષિતિજ એ જાતના છે દરેક ગોળા અને વાસ્તવિક. ઉપર તો જે વ્યાખ્યા આપી તે દરેક ગોળાની છે અને વાસ્તવિક ક્ષિતિજથીતો પૃથ્વીના બે સરખા ભાગ પડે છે અને જે નેત્ર શકતા નથી)

અક્ષાંશ=પૃથ્વીના પૃષ્ઠ ઉપર ઉત્તર દક્ષિણ-ધ્રુવથી મધ્ય ભાગે પૂર્વ પશ્ચિમ દોરેલા ગોળાથી ઉત્તર અથવા દક્ષિણ દિશાએ હરકોઈ જગ્યાનું જે અંતર તે; વિષુવવૃત્તથી કોઈ જગ્યાનું ઉત્તર અથવા દક્ષિણ તરફનું છેડું.

(વિષુવવૃત્તથીઉત્તરે અને દક્ષિણે સમાન અંતરે જે નાનાં વર્તુલો દોરેલા છે. તેને અક્ષાંશ કહે છે)

રેખાંશ=પૃથ્વીના ગોળા ઉપર એક મુકરર કરેલાં સ્થળથી બીજા કોઈ પણ સ્થળનું પૂર્વ અથવા પશ્ચિમે જે અંતર તે. (એવા મુકરર કરેલા સ્થળથી

પૂર્વ પશ્ચિમ સમાન અંતરે જે
ઉભાં દક્ષિણથી ઉત્તર સુધીનાં વ-
ર્તુભે દોરેલાં છે તેને રેખાંશવૃત્તો
કહે છે)

સપ્ત=નામ; નિશાની:

કીરણ=પ્રકાશની લીટી

તીરકસ=વાંકું

પૃથ્ઠ=કપલી સપાટી

આકરાં=વધારે ગરમ થયેલાં.

અનુભવ=વારે વારે જોવાથી જે
જ્ઞાન થાય છે તે.

નીલાગણુ=ધારી ધારીને જોયું.

લક્ષ=ધ્યાન; નજર

ક્રોમળ=ક્રમળું; નરમ; આછું ગરમ

અનુમાન=અટકળ;

ગોળાર્ધ (સં) અડધો ગોળ
(ગોળ+અર્ધ=અર્ધ)

ક્રાંતિવૃત્ત=સૂર્યની દેખાઈતી ગતિ-
નો લંબ ગોળ માર્ગ; આકાશમાં
જે માર્ગે સૂર્ય દરરોજ દેરતો
દેખાય છે તે માર્ગ.

સંપાત્તિન્દુ=અચળ બિંદુ; (એ
જે છે, એપને તુલા. ક્રાંતિવૃત્ત વિ-
ષુવવૃત્તને જે બે કેકાણે છેદે છે તે
બે છેદન બિંદુઓ.

પર્યંત (સં) (પરિ=સુધી+અંત=
છેડો) છેડા સુધી; સુધી.

કર્કવૃત્ત=વિષુવવૃત્તથી ઉતરે ૨૩ $\frac{1}{2}$
અંશને અંતરે જે વર્તુલ દોરેલું
છે તે.

મકરવૃત્ત=વિષુવવૃત્તથી દક્ષિણે ૨૩ $\frac{1}{2}$
અંશને અંતરે જે વર્તુલ દોરેલું
છે તે.

અંશ=ગોળાનો ૩૬૦ મો ભાગ.

(પૃથ્વીના પરીધના એક અં-
શની લંબાઈ ૬૯૬૯ મૈલ થાય છે
સમુગળાં=તદન; બીલકુલ.

ધ્રુવવૃત્ત=દરેક ધ્રુવ બિંદુથી ૨૩ $\frac{1}{2}$
અંશને અંતરે જે વૃત્તો દોરેલાં
છે તે. ઉત્તર તરફનાને ઉત્તર ધ્રુવ
ને દક્ષિણ તરફનાને દક્ષિણ ધ્રુવવૃત્ત
કહે છે

કટિબંધ (સં) પૃથ્વીની સપાટીનું
હવા માન જાણવાને તેના
પાંચ ભાગ પાડેલા છે તેમાં
નો એકકો ભાગ (કટી=કેન્દ્ર+
બંધ=બંધન; પટો) પાંચ કટિ

બંધની સમજણ નીચેપ્રમાણે

૧ ઉજ્જણ કટિબંધ=કર્ક અને મકર
વૃત્તની વચ્ચેનો ૪૭ અંશનો પટો.
એટલા ભાગમાં તાપ વિશેષ પડે છે.

૨-૩ સમશીતોજ્ઞણ=તે બે છે
ઉત્તર સમશીતોજ્ઞણ અને દક્ષિણ

સમશિતોષ્ણ કટિબંધ; કકે વૃત્ત
અને ઉત્તર ધ્રુવવૃત્તની વચ્ચેનો ૪૩
અંશનો પટો તે ઉત્તર સમશિ
તોષ્ણ કટિબંધ; અને મકર
વૃત્ત અને દક્ષિણ ધ્રુવ વૃત્તની
વચ્ચેનો ૪૩ અંશનો પટો તે
દક્ષિણ સમશિતોષ્ણ કટિ બંધ
કહેવાય છે (સમ=અનબર+શીત=
ટાઢ+ઉષ્ણ=ગરમી; તાપ)

૪-૫-શિત કટિબંધ; એ પણ એ
છે ઉત્તર ધ્રુવ બિંદુથી ઉત્તર
ધ્રુવ વૃત્ત સુધીનો જે ૨૩½ અં-
શનો પટો તે ઉત્તર શિત કટિ
બંધ; અને દક્ષિણ ધ્રુવ બિંદુથી

દક્ષિણ ધ્રુવ વૃત્ત સુધીનો
જે ૨૩½ અંશનો પટો તે
દક્ષિણ ધ્રુવ વૃત્ત કહેવાય છે; એ
ભાગોમાં ટાઢ વધારે પડે છે.

સ્વાભાવિક (સં) કુદરતી; પોતાની
મેળે થએલું (સ્વ=પોતે+ભાવ
એમાં ભૂ ધાતુ-થવું; હોવું+ધક=વાળું)
અર્થાત્=મતલબકે

હવામાન=કોઈ પણ સ્થળ પર ગરમી
સુકો અને ભેજવાળો વાયુ. વાયુ
ની ગતિ અને દિશા, વરસાદ વગેરે
બાબતોથી જે અસર થાય છે તે.
પ્રત્યેક (સં)=દરેક (પ્રતિ+એક)

સવાલ—પૃથ્વીને કેટલી ગતિ છે? દૈનિક અને વાર્ષિક ગતિથી શું
અસર થાય છે? પૃથ્વીની ધરી, ઉત્તર અને દક્ષિણ ધ્રુવ, વિષવૃત્ત,
ક્ષિતિજ, અક્ષાંશ, અને રેખાંશની વ્યાખ્યા આપી સમજાવો. કટિ-
બંધ કેટલા છે અને તે કયા કયા? વિષુવવૃત્તથી જેમ જેમ ઉત્તરે
અને દક્ષિણે જઈએ તેમ તેમ હવામાનમાં શો ફેરફાર થાય છે?
હવામાન એટલે શું તે સમજાવો.

પાઠ ૬૭ મો.

ઉષ્ણતામાન (સં) ગરમીનું માપ
વૃત્ત=વર્તુળાકાર લીટી

સમોષ્ણતાવૃત્ત (સં) પૃથ્વીના ગોળા
પરનાં જે સ્થળોનું ગરમીનું માપ
સરેરાસ સરખું હોય તેમને નક-
શાગં જેડી દીધાથી જે બહુ-

લીટીઓ ખતાવેલી હોય છે તે.

(સમ+ઉણ્ણ+તા+કૃત)

કેવળ=તદન; ખીલકુલ

ખીણુ=ખે પહાડ વચ્ચેની નીચી

જગ્યા. ગલી

વિસ્તારીને=કાંખાવીને, વિગતવાર

વર્ણન કરીને

ઉણ્ણતા માપકે યંત્ર (સં) ગરમી

માપવાનું યંત્ર; થર્મોમિટર. એ

ત્રણુ જાતના છે ૧) સેન્ટિગ્રેડ

એમાં ૬૪ અને ઉકાળ ખિંડ

વચ્ચે ૧૦૦ અંશનું માપ હોય

છે, ૨) ફારન હાઈટમાં ૩૨થી

૨૧૨ સુધી એટલે ૧૮૦ અંશનું

માપ હોય છે, ૩) રોમરમાં ૧થી

૮૦ સુધી એટલે ૮૦ અંશનું

માપ હોય છે.

નિરંતર (સં) હંમેશાં (નિ:=નહિ+
અંતર:=છેડું)

મોનસન=મોસમ

સુકોપવન=મેળ વગરનો પવન

ઉદાહરણ=દાખલો; દ્રષ્ટાંત

સમઘાત (સં) ઘણી ગરમી તેમજ

ઘણી ઠંડી નહિ તેવું

ક્ષેત્રફળ=ચોરસ માપ, ક્ષેત્રનો

વિસ્તાર

અસમાન=સરખું નહિ તે (અ+

સમાન=સરખું; બરાબર)

સ્થિર=કાયમ

સરાસરી=સરેરાસ; સરખે ભાગે જે

વહેંચણી કરેલી તે

રેખા=લીટી (સં) રેખા ઉપરથી)

સવાલ—હરકોઈ સ્થળના હવામાનમાં કયા કયા કારણોથી ફેરફાર

થાય છે અને શો ફેરફાર થાય છે તે સમજાવો. પૃથ્વી પરના હર

કોઈ એકજ અક્ષાંશપરનાં બે સ્થળનું હવામાન શા માટે સરખું

હોતું નથી તે દાખલો આપી સમજાવો. પૃથ્વીની સપાટીથી

જેમ ઉંચે જઈએ, તેમ ઉણ્ણતામાનમાં શો ફેરફાર થાય છે ?

આપણા દેશમાં મોનસન પવન કયારે વાય છે ? અને તેથી શી અ-

સર થાય છે ? સમુદ્રની પાકોશનાં અને દૂરનાં એકજ અક્ષાંશ

પરના સ્થળોની હવામાં શો ફેર હોય છે અને એવો ફેર હોવાનું

કારણ શું ? ગુજરાત કઠિઆવાડના કાંઠાના પ્રદેશમાં અને મધ્ય

હિંદુસ્તાનના હવામાનનો ભેદ અને તેનું કારણ સ્પષ્ટ સમજાવો.

ઉત્તર ગોળાર્દ કરતાં દક્ષિણ ગોળાર્દમાંનું હવામાન વધારે સ્થિર-
શા કારણથી છે ? સમોષ્ણતાવૃત્ત એટલે શું તે સમજાવો. સમો-
ષ્ણતા વૃત્તો પહેલ વહેલા કોણે ઠરાવ્યાં ? સમોષ્ણતાવૃત્તો ક્યાંના
સ્થિર હોઈ શકે અને વાંકાં ચુંકા ક્યાંના હોઈ શકે તે કારણ સાથે દહો.

પાઠ ૬૮ મો.

ભરતી=હરીઆમાં અથવા તેને લ-
ગતી નદી ખાડીમાં છ છ કલાકને
અંતરે જે પાણી વધે છે તે.

ઓટ=પાણીનું ઉતરી જવું તે.
નિયમિત=(સં) નિયમ પ્રમાણે હોય
તેવું (નિયમ+ઇત=વાળું)

ચમત્કાર=નવાઈ પમાડે એવો દેખાવ

અવસ્ય=ખાસ કરીને; નક્કી
શિરોબિંદુ=ટોચનો-મથાળાનો મધ્ય

ભાગ. (શિર=માથું)

ગૂઢ=કંડો; ન સમજાય તેવો.

(સં=ગૂઢ ઉપરથી.)

સભર=પુરે પુરું ભરેલું

નિખાર=પાણીનું ધણામાં ધણું જે

ઉતરી જવું તે.

ઉધાન=પુનેમે અને અમાસે અથવા
એતિથિની આગુ ખાગુના દિવ-
સોએ જે સાથી મોટી ભરતી
આવે છે તે,

જીવાળ=ભરતી; પાણીનું ચઢવું

અરસો=વખત, અવસર

(આરખી અરસહ ઉપરથી)

સિદ્ધાંત=નિશ્ચય

આકર્ષણ (સં) ખેંચવાની શક્તિ

(આ=હદને અર્થ+કૃપ્ ધાતુ=ખેંચ-
વું+અન=ક્રિયા ખતાવનાર પ્રત્ય-
ય)=હદ મુજબનું ખેંચાણ કર-
વાનો ગુણ.

ગુરૂત્વાકર્ષણ=જે ધર્મથી સર્વ વસ્તુ
જમીનપર પડે છે તે ગુણ

(ગુરૂ=મારે, મોટા+ત્વ=પણું)

પદાર્થમાં ભારે પણું=વજન-હો-
વાને લીધે તેનું ખેંચાણ જમીન
ભણી થવાનો ગુણ.

ખગોળ વેત્તા (સં)=આકાશી ગોળા
સમ્યન્ધીની વિધાને જાણનાર

(ખ=આકાશ; વેત્તા એમાં વિદ્ય
ધાતુ=જાણવું)

ગ્રહ=આકાશમાં સુરજની આસ પા-
સ ફરતા, તારા જેવા પણ તેનાથી
વધારે ને સ્થિર ચળકતા દેખાતા
ગોળાઓ એ નવ છે. રવિ, ચંદ્ર,
મંગળ, બુધ, ગુરૂ, શુક્ર, શનિ,
સહુ ને કેતુ

ઉપગ્રહ=(સં) ચંદ્ર; એ ગ્રહની આ-
સ પાસે ફરે છે (ઉપ=નાનો+ગ્રહ)
સન્મુખ=મોંની સામે. (સં) (સ
મન્મુખ)

ધન=નકર, કહણ.

પરમાણુ=ઝીણામાં ઝીણો ભાગ; રજ
કણ (પરમાણુથી ઝીણો ભાગ
હોઈ શકેજ નહિ)

પડખું=પાસું; ખાણુ

પૂર્ણિમા=પૂનમ; (પૂર્ણિમાસી. ઉપ-
રથી પૂર્ણ=પુરું+માસ=મહિનો, ચં-
દ્ર+દ=વાળી=એ દિવસે ચંદ્ર પુરે
પુરે ઉગે છે અથવા હિંદુસ્તાનના
કેટલાક ભાગમાં એ દિવસે મહિનો
પુરે થયો એમ એટલે કે મહિનાની
છેલ્લી તિથિ ગણાય છે. અને પૂ-
નમે પુનઃ થતાં મહિનાને પૂનમી-
ઓ મહિનો કહે છે. તે ઉપરથી)
અમાવાસ્યા=અમાસ; વદ પખવા.

ડીઆનો છેલ્લો દહાડો,
(એ દિવસે સૂર્ય અને ચંદ્ર સાથે
વસે છે એટલે કે તેમનું પૂર્વ પ-
શ્ચિમ અંતર બિલકુલ રહેતું નથી
તે ઉપરથી)

શુકલ પક્ષ (સં) સુદ પખવાડીઉં
(શુકલ=સફેદ+પક્ષ=પખવાડીઉં)

ચંદ્રની ચંદ્રનીના ઉગવાથી અ-
જવાળીઉં પણ કહેવાય છે

કૃણુ પક્ષ=(સં) વદ પખવાડીઉં;
અધારીઉં (કૃણુ=કાળું)

કક્ષા=ગ્રહ અને ઉપ ગ્રહનો ફરવા-
નો માર્ગ ખતાવનાર વર્તુળાકાર લીટી
ખડુધા=ઘણું કરીને

અર્થાત્=એ દારણુ સર; ખરેખરી
રીતે,

બ્રમણુ=બમણું-૪૨૫૦ તે.

સવાલો--ભરતી ઓટનો સમય જાણ્યાથી કોને કોને શા
ફાયદો છે ? સભર અને તિખાર તથા ઉધાન અને ખાટનું પાણી તે
શું તે સમજાવો. ભરતી ઓટ કયા કારણથી થાય છે ? ખગોળ
વેત્તાએ એ શાથી શોધી કાઢ્યું છે તે વિસ્તારથી સમજાવો.
જે વખતે અમુક જગ્યાએ ભરતી આવે છે તેજ વખતે પૃથ્વીના
જોગાના તે ભાગની નીચેના ભાગપર ઓટને સામી ખાણુએ પણ

ભરતી થાય છે તેનું કારણ શું ? મોટા અને નાના જુવાળ ક્યારે
ક્યારે આવે છે અને તેમ થવાનું કારણ શું ? ભરતી ઓટથી સમુ-
દ્રના પાણી પર શી અસર થાય છે અને જે અસર થતી હોય
તેનાથી શા શયદા છે ?

પાઠ ૬૮ મો.

મહાણુ=(મં) પૃથ્વીની છાયા ચંદ્ર
ઉપર અને ચંદ્રની છાયા પૃથ્વી
ઉપર પડવાથી ચંદ્રસૂર્યના બિમ્બ
નો જેટલો ભાગ પ્રકાશ આપતો
ખંધ પડે છે તે

(મહા=પકડવું+અનુ=ક્રિયા વાયક
પ્રત્યય)=એકના પડછાયામાં બી-
જની પકડાઈ જવાની ક્રિયા
થતી તે,

આરાધન=પૂજા; સ્તુતિ.

સપ્રિત=હમણાનો; ચાત્રનો.

રાહુ અને કેતુ=મહોનાં નામ છે.

તમારૂંપ=નાશ કરવાની શક્તિ વા-
ળા; અંધકારનાગુણવાળા

(તમ=માયાના ત્રણ ગુણમાંનો
ત્રીજો ગુણ છે.)

આસ=કોળિયો; મહાણુની સૂર્ય ચંદ્ર-
ના બિમ્બનો જેટલો ભાગ ઘેરા-
એલો હોયતે

અપરદશ્ય=(મ) જેની આરપાર

ન દેખાય તેવું

(અ=નહિ+પાર=ખીજ બાજુ+દશ
ધાતુ=જેવું+અક=કરનાર)

શંકા=યક; વહેન

કમ=અનુક્રમ; એક પછી એક વાર
ફરતી આવવું તે.

કેંદ્ર=મધ્ય બિન્દુ;

વ્યાસ=મધ્ય બિંદુમાંથી બને તરફ
પરિધ સુધી પહોંચેલી લીટી

ખ્યાસ=દેખાતા બિમ્બનું પુરેપુરું
ઘેરાવું તે.

ખંડિત=ખાંડું થએલું; દેખાતા બિ-
મ્બનું અપૂર્ણ(ઘોડો ભાગનું)ઘેરાવુંતે.

કંકણાકાર=કંકણનો આકાર; દેખા-
તા બિમ્બનો મધ્ય ભાગ ઘેરાઈને
આસ પાસ પ્રકાશનું કંકણ પડેલું
હોય તે.

બિંબ=આકાશમાં સૂર્ય ચંદ્ર વગેરે
જે જોળાકાર દેખાય છે તે પુરે
પુરું મૂળ રૂપ.

સવાસો-અજ્ઞાન લોકો અહણુ વિષે શું માનેછે ? ચાંદ્ર માસ કેવી રીતે ગણાય છે ? સૂર્ય અને ચંદ્ર અહણુ કયારે અને શા માટે થાય છે તે સમજાવો. દરેક પુનેમ અને અમાસે ચંદ્ર અને સૂર્ય અહણુ શા માટે થતાં નથી ? દર વર્ષે અહણો પાછલા વરસના અનુક્રમે કેમ થતા નથી અને કેટલે વર્ષે પાછા ફરીને પાછલા વર્ષોના અનુક્રમે અહણો થાય છે ? સૂર્ય અને ચંદ્ર અહણો કેટ કેટલાં પ્રકારનાં છે ? અને દરેક પ્રકારનાં અહણો કેવા સંજોગથી થાય છે તે સમજાવો.

ચંદ્રનું કંકણાકાર અહણુ કેમ થતું નથી ? સૂર્ય અને ચંદ્રના અહણો અનુક્રમે તેમના બિંબની કઈ તરફથી લાગવા માટે છે અને કઈ તરફથી મુકાઈ રહે છે ? ચંદ્રના અહણુ પરથી શું સિદ્ધ થાય છે ?

પાઠ ૭૦ મા.

જવાળામુખી=(સં) જેના શિખર-
માંથી ધુમાડા બળતાં, બળેલા પ-
દાર્થ નિકળતા હોય તેવો પર્વત.
(જવાળા=બળતું+મુખ=મોઢું+ધ
=વાળો) બળતા મોઢા વાળો પર્વત
ધરતીકંપ=ધરતીનું હાલવું (એ
થતાં પહેલાં હવામાં અથવા ધર-
તીની નીચે અવાજ થાય છે)
(ધરતી+કંપ=કંપનું, ધ્રુજવું)
પ્રવરૂપ=સંજોગ; ઝરણુ જેવું.
કેડે=પત્ની

પૂન્ટ=પડ; ઉપલી સપાટી
ધન=નકર; કંઠણુ.
ભૂકંપ (સં)=(ભૂ=વરતી+કંપ)
ધરતી કંપ
પર્વતાદિ=પર્વત વગેરે (અદિ=
વગેરે)
ચમત્કાર=અદ્ભુત બનાવ; નવાઈ
લાગે તેવો પ્રસંગ.
બહુધા=ઘણું કરીને
ગુફા=પહાડનું પોલાણ.
લાવા=પીગળેલા પથ્થરનો રસ (એ
હરી જવાથી કંઠણુ અને કરકરો

પથર ખને છે; ધંટીનાં પડો એ
જાતના પથરના હોય છે.)
નિકટ=પાસેનો; નજીકનો
ઉત્પત્તિ સ્થાન=પેદા થવાનું-નિક-

જવાનું ઠેકાણું.

પેટું=માંહેનો ભાગ.

પ્રચંડ=અતિશય મોટું.

નિરાધાર=(સં) આશરો વગરનાં (નિ-
રૂ=નહિ+આધાર=આશરો)

સવાલો.—જવાળા મુખી પર્વતનું વર્ણન કરો. જવાળા મુખી પર્વત
કાટતાં પહેલાં અને ધરતી કંપ થયા અગાઉ શા શા ચિન્હો જણાય
છે ? ધરતી કંપ અને જવાળા મુખીના ચમત્કાર કયાં કારણોથી થાય છે ?
ધરતી કંપ અને જવાળા મુખીથી શા શા નાશકારક અને હાયદા
કારક પરિણામો નિપજે છે ? એમ ચમત્કારોનાં પરિણામો જે જે
સ્થળે જણાયાં હોય તેનાં યોગ દાખલા આપો ? ધરતીકંપ અને
જવાળા મુખી સિવાય પૃથ્વીના પેટાની ગરમીને લીધે પૃથ્વી પર
ખીજ કયા દેખાવો જોવામાં આવે છે અને તે ક્યાં ક્યાં છે
તે કહો.

પાઠ ૭૨ મો.

સંપાદન=મેળવવું તે.

પ્રાપ્ત કરવું=મેળવવું.

રાજ્ય તૃણા=રાજ્ય મેળવવાનો
લોભ-ધૃષ્ટિ.

દ્રવ્ય લોભ=ધન મેળવવાનો લોભ.

આકાંક્ષા=(સં) આશા, ઇચ્છા.

તીથયાત્રા=વર્ષનાં પવિત્ર સ્થળે જ-
વું તે; જાત્રા જવું તે,

પ્રસર=ફેલાવો.

સાદસ=જે કામ કરવામાં જવનું
તુકસાન થવાનો ભય હોય તેવું
મોટું કામ ઉદાવવાનો જોરસો.

કળા=હુનર; કિસબ.

ઉત્સાહ=ઉમંગ.

ખુશકી (શ.)=જમીન માર્ગ

સત્ય=નિર્ણય, સચ્ચાઇ

રૂમી લોક=રોમના રહેવાસી; રોમન

ઉદ્યમ=યત્ન

લવપામવું=નાશ પામવું

ખમેડો=મારા મારી; દિસાઃ
જગ પ્રસિદ્ધ=જગતમાં પ્રખ્યાત થએલો

અધાપિ=(સં) આજે પણ, હજી
સુધી (અધ=આજે+અપિ=પણ)

સવાલ—જૂગોળના જ્ઞાનનો વધારો કદ કદ બાળતોથી થયો છે ?
શીનિશી લોકો ક્યાંના વતની હતા? અને તેમના કાચોથી જૂગોળના
જ્ઞાનમાં શો વધારો થયો ? સીંકદર પાદશાહની સવારીઓથી જૂગોળના
જ્ઞાનમાં શો ઉમેરો થયો ? મીસરના ટોલેમી રાજના સમય સુધી પૃથ્વી-
નો કેટલો ભાગ જણાએલો હતો ? સાર પછી અતુકમે ક્યા ક્યા
લોકોના ચઢતીના સમયમાં જૂગોળ સંબંધી જ્ઞાનનો કેટ કેટલો વધારો
થયો ? હે કાચંત્રથી જૂગોળના શોધમાં શી મદદ મળી ? સાંપ્રત
કાળમાં જૂગોળના ક્યા પ્રદેશો નું જ્ઞાન મળ્યું નથી અને તે ક્યા
કારણથી ?

પાઠ ૭૨ મો.

ગોદી=વહાણો બાંધવાનું કે સમાર-
વાનું દારઆ કિનારા પરનું ડેકા-
ણું (તૈયાર કરેલાં વહાણો ચાલ-
તા કરવાને જ્યારે જોઈએ ત્યારે
દરિઆનું પાણી ગોદીમાં લેવાય
એવી તજવીજ ત્યાં કરેલી હોય છે)
મહત્વનો=મોટો; જાણવા લાયક
સોધ=જોગવાઈ, સગવડ,
સુરક્ષિત=(સં) સારી રીતે રક્ષણ
કરાએલું (બાંધકામો કરીને બ-

ચાવ જેનો કરેલો છે એવું,)
વિસ્તીર્ણુ=વિસ્તાર પામેલું, મોટું
યુનાઇટેડ સ્ટેટસ=(અંગ્રેજ)
(યુનાઇટેડ=જોડાએલાં+સ્ટેટસ=
સંસ્થાન)=જોડાએલાં સંસ્થાનો

પાઠ ૭૩ મો.

ઉત્તેજન=મદદ, કામ કરવાનો ઉરકે-
રનાર જોરસો,
સહિઆર=બાગીઉ.
મખિયાર.

ઉદ્ભવિજ્ઞ (સ) જમીનમાં ઉગતો
પદાર્થ. (ઉદ્=અકાર+ભિજ્ઞમાં
ભિદ્ ધાતુ=નીકળવું)=જમીનમાંથી
ઉગીને બહાર નીકળેલું તે.

કળા કૌશલ્ય=હુનર અને ચતુરાઈ
સંપત્તિ=દોલત
નિકાશ=ગીળે દેશ માલ જવો તે
આયાત=પરદેશી માલ દેશમાં આવેતો

સવાલો—કોઈ પણ દેશનો વેપાર વધવાનાં મુખ્ય કારણો કયાં કયાં
છે? હિંદુસ્તાનનો ધણો ખરો માલ કયે કયે બંદરેથી પરદેશ ચઢે છે ?
આપણા દેશનો માલ જળમાર્ગે અને સ્થળ માર્ગે કયા કયા દેશોમાં
મુખ્યત્વે કરીને જાય છે ? હિંદુસ્તાનમાં કઈ જાતનો માલધણો
ખરો પરદેશથી આવે છે ? અહીંથી કયો માલ પરદેશ જાય છે ?
હરકોઈ દેશ ધનવાન છે કે નિર્ધન તે જાણવાનો આધાર શા ઉપર છે ?

પાઠ ૭૪ ને ૭૫ માં

દુંદુભિ=દોલ, નોખત
નિષ્પક્ષપાતી=(સ) કોઈની તરફદારી

ન કરે તેવા. (નિષ્=નહિ+પક્ષ=ખા-
નુ; તરફેણ+પાતમાં પત્ત ધાતુ=ન-
હુ+મ્હ=વાળા)

સવાલો—વંચ્સ્ટર નામે અમેરિકન ગૃહસ્થે બ્રિટિશ મહારાજ્ય સ-
બંધી શું લખ્યું છે ? બ્રિટિશ મહારાજ્યના મુખ્ય ભાગો કહો ? અને
તે દરેકમાં કઈજાતનાં લોકો વસે છે ? બ્રિટન લોકોની ચઢતી કયાં કાર-
ણથી થઈ છે ? કાનડા, આસ્ટ્રેલિયા, આફ્રિકા ખંડ માંહેલાં સંસ્થાનો
અને તાબાના મુલકોનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન કરો ?

સાતમી ગ્રંથના અર્થ ભાગ ૩ બ્લે

• પાઠ ૭૬ મો.

કાર્ય=કામ; પ્રતિરોધની સામા ગતિ ઉત્પન્ન કરવી તે; પરીણામ; ફળ; પદાર્થની મૂળ અવસ્થામાં ફેરફાર થવો તે.

કાર્ય શક્તિ=કામ કરવાનું બળ; પદાર્થની મૂળ સ્થિતિમાં હરકોઇ પ્રકારનો વિકાર ઉત્પન્ન કરનાર બળ; કામ કરવાની શક્તિ.

પ્રયત્ન=મહેનત

સ્પષ્ટ=ચોકળો, ખુલ્લો.

ચોકસ=નક્કી. ખાત્રી પૂર્વક

ગતિ (સં) હાલવું ચાલવું (ગમ=જવું+તિ=પણું) =જવા પહોં, જવાનું બળ.

પ્રતિરોધ (સં) સામે અટકાવ (પ્રતિ=સામે+રોધ=અટકાવ; આડ)

સંભાવ્ય શક્તિ=સ્થાનને લીધે ઉત્પન્ન થનાર શક્તિ. (જેમ કે પથરો ઢોળાવ પરથી ગળડે છે. એ એની સંભાવ્ય શક્તિ.)

ગમેન શક્તિ=ગતિને લીધે ઉત્પન્ન થનાર શક્તિ. (જેમકે ઢોળાવ પરથી પથરો ગળડતી વખતે બીજા પથરાને ભાગી નાંખે છે અને ગરમી ઉત્પન્ન કરે છે એ એની ગમેન શક્તિ.)

કામ કરવાની શક્તિ=સંભાવ્ય શક્તિ ને ગમેન શક્તિ. (ઢોળાવ પરથી ગળડતી વખતે પથરામાં બંને શક્તિ હોય છે. એ એની કામ કરવાની શક્તિ. તેમજ સ્થિર પથરાને ગતિ આપીએ ત્યારે પણ તેમાં એ બંને શક્તિ એટલે કામ કરવાની શક્તિ આવે છે.)

અણુસમૂહ (સં) જીણા રજકણોનો જથ્થો (અણુ=જીણા રજકણ+સમૂહ=જથ્થો)

વાસ્તવિક=ખરે ખરું; કુદરતી

અનુકૂળ=મળતા આવવું તે; ગમતું; પસંદ પડતું; ફાવતું. (અનુ+કૂલ=કિનારો)

જમાવ=એકઠું થવું; સંચય

જંગી=ધણા મોટા

આંદોલન (સં) હાલ્યા કરવું તે. (સ્થિર પાણીમાં પથરો નાંખવાથી મોળા કુંડળાં થાય છે એ જળનાં આંદોલન છે; અવાજ સંભળાય છે એ વામાં નાદનાં આંદોલન છે; પ્રકાશની :સ્તિએ આકાશ (ખાલી જગ્યા, ધથર) માં પ્રકાશનાં આંદોલન છે, એક રજકણમાંથી બીજા રજકણમાં ગતિ (બળ) જન્ય છે, તેથી આંદોલન ઉત્પન્ન થાય છે.)

સ્થિતિ સ્થાવક પદાર્થ=પોતાની મૂળ હાલતમાં પાછા આવી જવાના

શુભુ વાળો પદાર્થ જેમકે નેતર, વાદ-
ળી, રૂ વગેરે,
શક્તિનું એક રૂપ બદલી બીજું
રૂપ કરી શકાય છે=પદાર્થની દેખા-
ઈતી ગતિ અટકાવીને; તે પદાર્થમાં
ઉજ્જ્વળતા આપીને કિરણ રૂપે જ-
નારી શક્તિ ઉત્પન્ન કરી શકાય
છે; ઉજ્જ્વળતા માટી નાંખીને વિદ્યુત

દાખલ કરવાથી વીજળીની કાર્ય
શક્તિ દાખલ કરી શકાય છે; વી-
જળીની કાર્ય શક્તિ દૂર કરીને
બીજી રીતે બળ આપીને તે પ-
દાર્થને ગતિમાન કરી શકાય છે;
આની રીતે કાર્ય શક્તિનું એક
રૂપ બદલી બીજું રૂપ કરી શકાય છે.

સવાલો:—આપણે કામ કરીએ છીએ એમ ક્યારે કહેવાય ?

કોઈ વસ્તુ પર આપણે કાંઈ કામ કર્યું અથવા કામ થયું એમ ક્યારે
કહેવાય ? કાર્ય શક્તિ કયા બે ભિન્ન પ્રકારની છે ? કાર્ય શક્તિનાં
ક્યાં ચાર રૂપો છે, તે દરેક દ્રષ્ટાંત આપી સમજાવો.

પાઠ ૭૭ મો.

યંત્ર (સં) સંદેશદર્શી બળ વાપ-
રવાની કળા સંજ્ઞા. (યમ્=અટ-
કાવનું+ન=અવન) સંદેશતત્ત્વો અ-
ટકાવ કાનર સાધન.

યોગ્ય ઉત્ત=વાજળી જવાબ
નિરીક્ષા (સં) ધારીને જોવું તે;
અવલોકન. (દક્ષ ધાતુ=જોવું)

કોશીશ=ચત્ત; તજવીજ.

બુધ્=લાંબુ બાહુ લાકડું

અતિ સાધારણ=ત્રણ વપરાશમાં આ-
વતું.

ઉચ્ચાલન (સં) ટેકો, વજન
અને શક્તિનો ઉપયોગ નો સાદા
યંત્રમાં થાય છે તે. જેવાકે બુધ્,
સુડી, કાતર, કાટો વગેરે, (ઉત=ઉ-
પર+ચલ=જેવું+અન) ઉંચું કરવું,
ઉંચકવું. એક ધરી ઉપર રસ્માર
દાંડી. (જે બિંદુ પર ઉચ્ચાલન
ધરી રહે છે, તેને ટેકો કહે છે.)
ઉચ્ચાલનમાં ત્રણ વસ્તુ હોય છે.
વજન, શક્તિ (બળ) ટેકો. એ
ત્રણના ફેરફારથી ઉચ્ચાલનની
ત્રણ જાત પાડેલી છે.)

એકલી જડેલી ગરગડીથી બળ વાપરવું સહેલું પડે છે, એટલે બળની દિશા બદલી શકાય છે; પણ એથી યાંત્રિક લાભ થતો નથી. જડેલી ગરગડીની સાથે છુટી ગરગડી વપરાય ત્યારે યાંત્રિક લાભ થાય છે. રેંટની ધરીના વ્યાસ કરતાં તેના પૈડાનો વ્યાસ અથવા હાથાની લાંબાઈ જેમ વધારે તેમ ભાર ઉપાડવો સહેલો પડે છે.

સવાલ—યંત્ર અને યાંત્રિક લાભ એટલે શું ? કાર્ય શક્તિમાં કટી લાભ કે ટોટા થતોજ નથી એ નિયમ સમજાવો. બળમાં લાભ મળે તેમ ટોટા શેમાં જાય છે ?

પાઠ ૭૮ માં.

મહાભારત=ઘણું મોટું (દુનીઆમાં સૌથી મોટામાં મોટું) પુસ્તક મહા ભારત છે તે ઉપરથી ઘણા મોટા કામ ને પણ મહાભારત કામ કહે છે.

સહાયતા=મદદ

જળચાપ=કપાસની ગાંસડીઓ વગેરે બાંધવાનું પાણીની મદદથી ચાલતું યંત્ર; (એ યંત્ર આમાહ નામના વિદ્વાને શોધી કાઢેલું હોવાથી તેને આમાહ ગ્રેસ પણ કહે છે. એ યંત્રમાં વજન ઉંચકવાની નળી કરતાં દયાણુ કરવાની નળીનું ક્ષેત્રફળ જેમ વધારે

તેમ વજન સહેલથી ઉંચકાય છે. સાધણુ=સરખી સપાટી જણાવનાર યંત્ર. લેવલ (વોટર લેવલ, સ્પી-નીટ લેવલ, મર્ક્યુરી લેવલ વગેરે) એ યંત્રની મદદથી ઢાળવાળું નીચું પાસું તરત પરખાઈ આવે છે.)

બકનળી=એક પાસું ટુંકું અને એક પાસું લાંબું એવી વાળેલી પોલી નળી; સાયકેન. (હોજ કે ટેકરી પરના તળાવ ખાલી કરવામાં તથા જળ ચક્ષીના પૈડા પર ધોધ પાડવામાં સાયકેનનો ઉપયોગ થાય છે.)

મુખ્યત્વે=ઘણું કરીને, બહુધા

સવાલ—જગ્યાપ યંત્રની રચના તથા ઉપયોગ સમજાવો. બકનગી (સાયકેન)ની રચના તથા ઉપયોગ સમજાવો. સાયકેન વડે પાણી ક્યારે ખાલી ન થઈ શકે ? જગ્યાપ તથા સાયકેનમાં પાણીના કયા ગુણોનો ઉપયોગ થાય છે ? પ્રવાહીના બળને જે ગુણો આ પાઠમાં તમારા બચવામાં આવ્યા હોય તે ગણાવો.

પાઠ ૭૬ માં.

આર્કિમીડીસ=એ ગ્રીસ દેશનો રહી-
શ અને પદાર્થ વિજ્ઞાનમાં કુશળ
વિદ્વાન હતો. ગ્રીસના રાજ્યએ
એક સોનાનો મુગટ કરાવ્યો,
તેમાં સોનાંએ ભેગ કર્યો છે કે
કેમ તેની તપાસ કરવાનું કામ
આર્કિમીડીસને સોંપ્યું. આવી
પરીક્ષા માટે એ નકાવા મળ્યો
હતો ત્યાંથી એને નિયમ સજાઓ,
તેથી નગન સ્થિતિમાં “ યુરેકા
યુરેકા, તે મને જાણ્યું, તે મને
જાણ્યું”, એમ બૂમો પાડતો દો-
ડ્યો, અને ઘેર જઈ એક ચો-
ક્ષા પાણીની ભરેલા વાસણમાં
ચોક્ષું સોનું તોળી બેસ્યું, તો
મૂળ વજનનો વૃદ્ધ ઘટ આવી,
આ ઘટ સોનાના કદ જેટલા
પાણીના વજનની હતી, તે ઉપરથી
એણે નિયમ સિદ્ધ કર્યો કે પાણી

માં ડુબેલો પદાર્થ જેટલું પાણી
માય તેના વજન જેટલો ભાર
ડુબેલા પદાર્થમાંથી ઘટે છે. પછી
સમાન કદે પાણી કરતાં સોનું
૧૯ ગણું ભારે છે, એટલે પાણીમાં
બેસનાં ચોક્ષા સોનાનો વૃદ્ધ
ભાગ વજનમાં ઘટે છે. એ નક્કી
કરી મુગટનો ભેગ પારખી આપ્યો.
સમાન વજનનો=તેના જેટલાજ
ભારવાળો.

ઉપલીમેર દ્રાણ કરવાનું=ઉપર હડ-
સેલવાનું

વજણ=શક્તિ; સ્વભાવ

તારક શક્તિ=પદાર્થને ડુબવા નહિ
દેતાં ઉપલી મેર હડસેલી કાઢવાની
શક્તિ.

સમતોલ=સ્થિર; ઉપર કે નીચે જવા
દેતાં અટકાવી રાખવું તે

કદ=આકાર; નક્કર;

સંવાદ—પાણીની તારકશક્તિ એટલે શું ? પાણીમાં તારકશક્તિ છે ત્યારે કેટલાક પદાર્થો એમાં ડુબી કેમ જાય છે ? લોહાના એક પોલા ગોળાનો રસ કરવાથી તે કેટલા ઘન ઇંચ થશે, એ ગોળો ભાગ્યા વિના શી રીતે શોધી શકાય ? છઠ્ઠાછઠ્ઠ ભરેલા પાણીના વાસણમાં એક વસ્તુ મૂકીએ, તો તેમાંથી કેટલું પાણી બહાર નીકળી જશે ? આર્કિમીડીસનો નિયમ શો ? આર્કિમીડીસે નિયમ શી રીતે શોધી કાઢ્યો તે સવિસ્તર કહો ? લોહાની ખનાવેલી આગમોટા કેમ ડુબી જતી નથી ? વહાણુ લાકડાનાં શા માટે બનાવે છે ? ખાલી વહાણુ કરતાં માલથી ભરેલું વહાણુ પાણીની અંદર વધારે એટલું શાથી જણાય છે ? તોપણની વેળાએ વહાણુમાંનો સરસામાન તથા ઉપયોગી મોટાં પ્રાણીઓને શા માટે દરીઆમાં ફેંકી દે છે ?

પાઠ ૮૭ મો.

કેશાકર્પણ (સં) વાળવડે જેમ શરીરમાંનો મેલ નીચેથી ઉપર ખેંચાય છે તેમ મટોડી, કપડું બહોડીંગ પેપર વગેરે ચીજોને પ્રવાહી પદાર્થ એક જગ્યાએ લાગ્યાથી તેમાં ધણે ભાગે ખેંચાઈ જાય છે તે (કેશ=વાળ+આ=મર્યાદા બતાવનાર ઉપસર્ગ+કૃપ=ખેંચવું+અણ=ક્રિયા વાયક પ્રત્યય.)

સાય=સાંજની

સંધ્યા=સવારમાં સૂર્ય ઉગતી વખતે

અથવા સાંજે સૂર્ય આપ્રમતી વખતે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય વગેરે દિવસ પ્રજા જે વૈદીક ધર્મ ક્રિયા કરે છે તે. (સંધી=દિવસ અને રાતનો અથવા રાત અને દિવસનો મેળાપ+આ=નારી જાતિનો પ્રત્યય.)

ઉપરજો (સં) ખાંધે નાંખવાનું વસ્ત્ર; ખેસ; પિછોડી (ઉપ=પાસે+પ્રાવરણ=લુગડું) પ્ર=અગાડિ+આ=સુધી+ટ=ઢાંકવું)

કેશીશ=તળપીજ; ચતન.

છિદ્રાણુ (સં) કાણુ વાળો પદાર્થ; આગ્રા આધા રજકણુ વાળો એ-

દેશે જોના રજકણોની વચ્ચે જગ્યા
રહેલી હોય એવો પદાર્થ. (છિન્ન=
કાણું; રજકણોની વચ્ચે રહેલી જગ્યા
+આણુ=વિશેષણ કરનાર પ્રત્યય)

સાંભરવું=યાદ આવવું.

શક=ચહેરો; સંદેહ

વક્રરેખાકૃતિ (સં) વાંકી લીટીથી
જેની હદ થએલી છે એવી આ-
કૃતિ.

આકૃતિ=હદ

ભ.વાર્થ (સં) મૂળ મતલબ; સાર.
(ભાવ=મનની ઇચ્છા+અર્થ=મત-
લબ)

અંતગોળ (સં) આંદેથી ગોળાકાર
હોય તે જેમકે વાડકો આંદેથી
અંતગોળ કહેવાય, અને બહારથી

જોતાં બાહ્યગોળ કહેવાય. (અં-
તર=માંદે+ગોળ)

સપાટી=ઉપલી બાજુ

બાહ્યગોળ=બહારથી ગોળાકાર હોય
તે. (બાહ્ય=બહાર+ગોળ)

કેશાકાર (સં) બાળના જેવા સાંકડા
વેલના ઘાટની નળી (કેશ=વાળ+
આકાર)

મગાર્ક (સં) ચોકખો દાર; સ્પીરીટ.
એમાં હર કોઈ વસ્તુ ઓગળી
જાય છે, એ બહુ કેશી છે. (મધ
=દાર+અર્ક=તેજબળ)

અર્ક (સં) જાડના રસ કે ફૂલને
પાણીમાં નાંખી ઉકાળી તેલ જેવું
સત્ત્વ કાઢે છે તે.

સ્વવાસ—દીવાની ખત્તી વાટે તેજ ચઢે છે એ શાથી ? કેશાક-
ર્પણનો આધાર શેના શેના ઉપર છે ? કોઈ પ્રવાહી કેશાકર્પણથી
ઉપર ચઢશે કે નહિ તે શી રીતે જાણી શકાય ?

પાઠ ૮૧ મો.

પ્રસરણ [સં] ફેલાઈ જવું (પ્ર=
આગળ+ર=સરકવું; જવું+અણ
=ક્રી. વા. પ્ર.) આગળ જવું

વિસ્તાર=ફેલાવો

યંત્ર (સં) મહેનતનો અટકાવ કર-
નાર સંયો (યમ્=અટકાવવું+ત્ર=

સાધન)

વિશેષ લક્ષણ=ખાસ સ્વભાવ

પ્રમાણ=હિસ્સો; ભાગ.

ભિન્ન ભિન્ન=જુદો જુદો

નિરીક્ષા (સં) ચોકસાઈથી જોવું
(ઇક્ષિ=તપાસવું; જોવું)

પ્રયોગ (સં) અજમાયશ (પ્ર=બહાર
+યોગ=જોડાણ) બહારના પદાર્થ
સાથે જોડાણ કરી જોવું તે.

સિદ્ધ=નક્ષી

મુખ્યત્વે=ધણું કરીને; બહુધા.

અત્રાપિ (સ) હાલપણુ; હજુ સુધી

(અવ=હાલ+ અપિ=પણુ)

હૈરોજન=એક જાતનો હલકો વાયુ.

(પાણી બેભાગ હૈરોજન અને એક ભાગ ઓકિસજન નામે વાયુનું

બનેલું છે. હૈરોજન ઓકિસજનની

પેઠે ધીમે ધીમે સળગતો નથી,

પણ એકદમ અંદુક જેવો અવાજ

થઈને સમગ્રો સળગી જાય છે.)

કાલગ્યાસ=ખનિજ કાચલાને અંધ

વાસણમાં તપાવી તેમાંથી કાઢી

લીધેલો વાયુ.

સવાલ—ઉણ્ણતાથી કયા પદાર્થો દૂલતા નથી ? પ્રત્યેક વા એકેક અંશ ગરમી વધવાથી કેટલો વિસ્તાર પામે છે ? વાની તારક શક્તિ શા ખપમાં આવે છે ? બજૂનની પ્રથમ શોધ કોણે કરી ? અને તેમાં સુધારો કેવો રીતે થયો ?

ટૂંકસાર—પાઠને અંતે લખ્યું છે કે “ બજૂન ચોક્કસ વાહન તરીકે અત્રાપિ વપરાયું નથી, અને વપરાશે એમ લાગતું નથી,, પરંતુ જર્મની અને અમેરિકામાં હાલમાં ધારેલી દિશાએ અને ધારેલી જગાએ બજૂન લઈ જવાના પ્રયોગ ફતેહમંદ નીવડ્યા છે. પ્રાચીન સમયમાં હિંદમાં ઘણા મોટા વિમાનો ધારેલે સ્થળે લઈ જવાતા હતા. હાલમાં ઉડાડતા બજૂન વાની ગતિને વશ થઈ પવનની દિશામાં જાય છે.

પાઠ ૮૨ મો.

સ્વર ધારણ યંત્ર=ફોનોગ્રાફ (એ

યંત્રની શોધ મહાન વિદ્યત્ શોધક

એડિસને કરેલી કહેવાય છે.)

આદિલન=મોળાં; એક રજકણ

ખીજા રજકણને હડસેલી ગતિ આપે છે તે.

તીક્ષણ=ઝીણી; ખારીક

નળાકાર=નળના જેવો ધાટ (નળ

+આકાર)

ખોભણુ=ખાડો; ખાંચ.

આમેદુબ (ફા) અસત્ત હોય તેવું જ;
ખરોખર

સ્વર=લાંખો ઝીંચો અવાજ; સૂર

વસ્તુતઃ=ખરું જોતાં

ખાસ=વિશેષ

ધ્વનિ=અવાજ

સાહિત્યો=સાધનો

તવયા=ચામડી; છાલ

અપ્રિય=ગમે નહિ એવા (અનપ્રિય)

નાદ=મેટો અવાજ

પ્રહાર=માર

જાન્યુ=કાયમ; હંમેશ

ઉચ્ચતા=ઉંચાપણું (તીણુસૂર)

ભેદ=તફાવત

દર્શક=દેખાડનાર

યોગ્ય સંધાન=સાચક જોડાણ

તીવ્ર=તીણુ; ઉંચા

સવાલ—ફોનોગ્રાફ અવાજને કેવી રીતે ગ્રહણ કરે છે, તથા કેવી રીતે પાછો બહાર કાઢે છે ? ફોનોગ્રાફમાં અવાજ બદલાય છે શાથી ? આપણા ખોતાના અવાજ શી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ? મોટા તુમડાવાળા તંબુરાને ગવૈયા શાથી વધુ પસંદ કરે છે ? સૂર અને નાદનો ભેદ સમજાવો. પુરુષ કરતાં સ્ત્રીના સૂર કોમળ શાથી હોય છે ?

પાઠ ૮૩ મા.

ઝળઝળું=સૂર્ય ઉગતાં પહેલાં અને આથમ્યા પછી જે રાતો ઝંખો પ્રકાશ દેખાય છે તે.

મૃગજળું=ઝંઝવા; ખુલ્લા મેદાન અથવા રણમાં તડકો પડતો હોય ત્યારે દૂરથી પાણી જેવું જણાય છે તે.

પરાવર્તન (સ) પાછું ફેંકાવું (પરા =પાછું+વર્ત=વળવું+અન=કિ. વા.

પ્ર.)

વક્રીભવન (સ) એક જાતના પારદર્શક પદાર્થમાંથી ખીછ જાતના પારદર્શક પદાર્થમાં જતાં પ્રકાશનાં કિરણ વાંકા વળે છે તે. (દીવાના કોડીઆમાં મુકેલી સળી અને પાણીમાં મુકેલી લાકડી એથીજ વાંકી જણાય છે; કેમકે કોડીઆમાં જે સળી મુકેલી છે, તેમાંથી નીકળતાં કિરણ તેલની બહાર સીધી

લીટીમાં નીકળતાં નથી, પણ મર-
ણ છે તેથી સળી વાંકી જણાય છે.

અવસ્થાંતર=સ્વરૂપમાં ફેરફાર; હાલ-
તનુ' બદલાવું.

ક્ષિતિજ=આકાશ અને પૃથ્વી મળી
ગયાની હદ બતાવનાર રેખા

વાતાવરણમાંની રજકણો=આકા-
શમાં પવનના જોરથી ફેલાએલી
જીણી રજ

પ્રસરેલી=ફેલાએલી

પ્રત્યક્ષ=પ્રુક્ષા; દેખીતા. (પ્રતિ=સામું
+અક્ષ=આંખ) આંખ આગળ;
ખરેખરા.

વાસ્તવિક=ખરું
પૃથ્વ=ઉપલી બાજુ

સ સર્ગ=સંબંધ

ઝોછા ધાડ થર=પાતળા પડ

પૂરવણી કરનારા=દેખાવ પુરો કર-
વામાં મદદ કરનારા

પ્રતિરૂપ=સામુંરૂપ (પ્રતિ+રૂપ)

સવાલ—ઝળઝળું કેટલા કાળ રહે છે ? ઝળઝળું થવામાં
કિરણો શેને લીધે પરાવર્તન પામે છે ? ક્ષિતિજની નીચે સૂર્યને ૧૬
આલતાં જે દેખાઈતો કાળ લાગે છે તે કયે સ્થળે ઝોછો હોય છે ?
ક્ષિતિજની સમીપમાં સૂર્ય ચંદ્ર ચપટા શાથી દેખાય છે ? તારાની
શોધને માટે નિરીક્ષા સ્થળો ઉંચા ડુંગરપર શા માટે રાખે છે ? સૂર્ય
અસ્ત પામે છે તે વખતે આપણે તેની સામે શાથી જોઈ શકીએ
છીએ ? મૃગજળ દેખાવાતું કારણ શું ? નારંગી, લીલો, બાંજુઓ તથા
ધોળો રંગ રીતે દેખાય છે ? પૂરવણી કરનારા રંગોના એક બે ઉદા-
હરણ આપો.

પાઠ ૮૪ માં.

મેઘ ધનુષ્ય (સં) એકવાર વરસાદ
આવી ગયા પછી આકાશમાં
ઉત્તર દક્ષિણ દિશામાં અર્ધગોળ
રંગીત કમાન નીકળેલી દેખાય છે

તે; ધંદ્ર ધનુષ્ય; કાચબી (મેઘ=
વરસાદ+ધનુષ્ય=કામઠું)=વરસાદનું
કામઠું.

પૃથક્કરણ (સં) જુદું પાડવાની
ક્રિયા (પૃથક્=જુદું+કરણ=કરવા-
ની ક્રિયા)

અસમાન=સરખું નહિ તે (અ+
સમાન)
રસાયની ચંચલતા=એ પદાર્થ એ-
કઠા થતાં તે બંનેમાંથી ગુણજ
ગુણવાળો ત્રીજો પદાર્થ થવાની

ક્રિયા તે.

સિધ્ધાંત (સં) નિશ્ચય કરેલો સાર
(સિધ્ધ=સાબીત+અંત=પાર;કેડો)
રૂપાંતર=દેખાવમાં ફેરફાર (રૂપ+
અંતર)

સવાસ—મેઘ ધનુષ્ય સાથી થાય છે ? મેઘ ધનુષ્યનો દેખાવ
કેવો હોય છે ? પ્રકાશનું પ્રસરણ એટલે શું ? અને સાથી દેખાય છે ?
કોઈ પણ પદાર્થ આપણને પ્રકાશના કયા ગુણને લીધે દેખાય છે ?
કોઈ વસ્તુ પીળી તેમજ કાળી દેખાવામાં કિરણોપર શી અસર થાય
છે ? લીલા કાચમાંથી જેતાં ગુરુબનો અને રાતા કાચમાંથી જેતાં
વાદળી ફીતનો રંગ કાળો દેખાવાનું કારણ શું ? પ્રકાશ અને કિરણની
બાબતમાં ન્યૂટને શું બતાવી આપ્યું ?

પાઠ ૮૫ મા.

ધર્મણ વીજળી=એ પદાર્થને પરસ્પર
અસવાથી ઉત્પન્ન થતી વીજળી.
પ્રવાહ=આવક
વહેતી વિદ્યુત=જે વીજળીનો એક
સરખો પ્રવાહ લાંબા વખત સુધી
મળ્યા કરે તે.
તંકતી=ચોરસ કકડો.
વિદ્યુત પાત્ર=વીજળી ઉત્પન્ન કરવાનું
માટીનું વાસણ.
એટરી=વિદ્યુત પાત્રનો જથો.
રસાયન વ્યાપાર=વિરૂધ્ધ ગુણવાળો
પદાર્થ ઉત્પન્ન કરવાની ક્રિયા.

વિદ્યુતવાહક=વીજળીનો પ્રવાહ અ-
હણ કરી શકે એવું

વાહક (સં) લઈ જનાર
ઉત્ક્રમણ=પાતની દરવેલી હૃદયી
બહાર જવું.

લોહચુબક=લોહને ખેંચનાર; લો-
હને આકર્ષણ કરનાર.

વિદ્યુત લોહ ચુબક=વીજળીની મ-
દદથી લોહને ખેંચનાર પદાર્થ.

સંસર્ગ=સંબંધ

વિદ્યુત અવાહક=જેમાંથી વીજળી-
નો પ્રવાહ જઈ ન શકે તે; કાચ.

ઉત્તેજન=મદદ

સવાલ—વહેતી વિદ્યુત ઉત્પન્ન કરવાની એક સાદી રીતનું વર્ણન કરો. બેટરી બંધ અને ખુલી છે, એમ ક્યારે કહેવાય ? વિદ્યુત લોહ-ચુંબક બનાવવાની રીત શી છે ? વિદ્યુત તાર યંત્રનું વર્ણન લખો. એ યંત્રની શેષ કાણે કરી ? એ યંત્રથી શા લાભ થયા છે ?

પાઠ ૮૬ મો

રસાયન પ્રીતિ=રસાયનાકર્ષણ; જે બળવડે જુદાં જુદાં તત્ત્વો એકઠાં મળી મિશ્ર પદાર્થ બને છે તે.

દ્રવ્ય=વસ્તુ

વિકાર=ફેરફાર

પ્રકૃતિ વિકાર=પદાર્થના મૂળરૂપમાં કોઈ કારણસર થોડા વખત સુધી જે ફેરફાર દેખાય છે તે.

રસાયન વિકાર=જે કે વધારે પદાર્થ એટલા થતાં તેમનાથી વિરુદ્ધ ગુણવાળો વિરોધ નવો પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે તે.

પટક=રજકણ

સંયોગ=મેળાપ; જોડાણ.

રસાયની સંયોગ=રસાયન વિકાર

રસાયની પ્રત્યક્કરણ=પ્રકૃતિ વિકાર

મિશ્રણ=મેગ

સંયુક્ત=જોડાયેલા

દષ્ટાંત=દાખલો; ઉદાહરણ

સાદું મિશ્રણ=સહેલાઈથી મૂળ વસ્તુ

પાછી મેળવી શકાય એવું મિશ્રણ.

જેમકે રેતીમાં ખાંડ; દૂધમાં પાણી, પાણીમાં ખીકું નાખીએ તે.

રસાયની મિશ્રણ=એ રસ મળવાથી તેમાંથી નવો પદાર્થ બને છે તે મિશ્રણ.

સાદાં દ્રવ્ય=મૂળ તત્ત્વ. (એ આડ-સઠ મનાતાં હતાં, હાલમાં ૭૫ મનાય છે.)

તત્ત્વ=મૂળ વસ્તુ

શુદ્ધ=ચોક્કામાં; મૂળ સ્વરૂપે

બહુધા=બહુ કરીને

પરસ્પર=એક બીજાની સાથે આણુ સમૂહ=રજ કણોનો જથ્થો

સંબંધાકર્ષણ=જે આકર્ષણને લીધે દરેક પદાર્થનાં રજ કણો એક બીજા સાથે વળગી રહેલાં છે તે. (જે પદાર્થમાંથી સંબંધાકર્ષણ નીકળી જાય તો રજકણો ઢગલો થઈને પડે)

પરમાણુ=એક જીણામાં જીણા આણુ ભિન્નતા=જુદા પણું

રચના=બનાવટ

સજીવ=જીવવાળા (સ+જીવ)

અદસ્ય=ન દેખી શકાય એવા

ત્રણ અદસ્ય વાયુ=ઑકિસજન, હૈ-
ડ્રોજન ને નૈટ્રોજન.

પાણીમાંથી સંબંધાર્પણ નીકળી

જતાં ઑકિસજન અને હૈડ્રોજન.

અદસ્ય વાયુ ઉત્પન્ન થાય

સજીવ પ્રાણીમાંથી સંબંધાર્પણ
નીકળી જતાં ત્રણ અદસ્ય વાયુ
અને કાર્બન જેવા મૂળતત્ત્વો રહે.

સવાલ—પ્રકૃતિ વિકારને રસાયન વિકાર ઐટલે શું તે દાખલા

- આપી સમજાવો. સાધારણ મિશ્રણ અને રસાયની સંયોગમાં શો તફાવત છે ? મૂળતત્ત્વો કેટલાં છે ? તેમનાં કેટલાકનાં નામ ગણાવો. રસાયનાર્પણ ઐટલે શું ? તત્ત્વોમાંથી વસ્તુઓ કેવી રીતે થઈ છે ? જંગમમાંથી સંબંધાર્પણ જતું રહે તો કેવા ફેરફાર થાય ? રસાયની સંયોગના એક બે પ્રયોગ સમજાવો.

પાઠ ૮૭ માં.

અત્રિભાગ્ય (સ) જેના વિભાગ
થઈ શકે નહિ એવું (અ=નહિ+
વિ=વિશેષ+ભાગ્ય=ભાગ) જેના

એકથી વધારે ભાગ પાડી ન
શકાય તે

જનક=પિતા; પેદા કરનાર
ધટ=મદી

સવાલ—પાણીમાંથી ઑકિસજન અને હૈડ્રોજન વાયુ છુટા

- પાડવાના બે પ્રયોગોનું વર્ણન કરો. હૈડ્રોજન વાયુ ઑકિસજન સાથે મળવાથી રસાયણિક સંયોગ થઈ જે ક્રિયા થાય છે તેનું વર્ણન કરો. જુદી જુદી સીસીઓમાં ઑકિસજન અને હૈડ્રોજન વાયુ ભર્યા હોય તો તે શી રીતે પારખી શકાય ?

પાઠ ૮૮ માં.

હૃદયતા (સ) ઓગળવાપણું. (હુધાત

=દ્રવવું; ઓગળવું.+તા=પણું)

અદસ્ય=ન દેખી શકાય એવું.

ભાવાર્થ=મૂળ મતલબ (ભાવ+અર્થ)

દ્રાવણુ=એક વસ્તુમાં બીજી વસ્તુ
ઓગળવાથી થએલો પદાર્થ

દ્રાવ્ય=પ્રવાહીમાં ઓગળી શકે એવા
પદાર્થો

અદ્રાવ્ય=પ્રવાહીમાં ઓગળી ન શકે
એવા પદાર્થો

દ્રાવક=ઓગળનાર

મિશ્રણુ=મેળ

મર્યાદા=હદ

ઉષ્ણુતામાન=ગરમીનું માપ

અપવાદ=બાધ

ભિન્ન ભિન્ન=જુદી જુદી

વૃદ્ધિ=વધારો

અંશો=ભાગો (સંસ્કૃત અંશ=ભાગ
પાઠવા; વહેંચી આપવું.)

કસ્તર=કચરા જેવું

સવાલ—દ્રવણુ, દ્રાવ્યતા, દ્રાવ્ય, અદ્રાવ્ય અને દ્રાવકની વ્યાખ્યા તથા દૃષ્ટાંત આપો. પાણીમાં મીઠું કેટલું ઓગળી શકાય ? દ્રાવ્યતાની વધઘટ શાથી થાય છે ? તેમજ તેના અપવાદ કયા છે ? કઠણુ અને નરમ પાણી શી રીતે બને છે, તથા તે કેમ પરખાય ? કઠરતી પાણીમાં ઓગળેલા દ્રવ્ય સિવાય બીજું શું હોય છે ? તે શી રીતે દૂર કરી શકાય ? ઝરણુનું પાણી સ્વચ્છ શાથી હોય છે ?

પાઠ ૮૯ માં.

હરેક ઉષ્ણતા માને=એકી વત્તી
ગમે તેટલી ગરમી હોય તોપણ.

નિરંતર (સં) હંમેશાં

આપ્યમયન=વર્ણનનું થવું

શોષણુ=ચૂસી લેવું; ખેંચી લેવું.

નીમે ભાગે=અર્ધે ભાગે

વધારેમાં વધારે નીમે ભાગે=ધણે

ઓછે ભાગે.

અવશ્યનું=જરૂરનું

અશક્ત=શક્તિ વગરના; એકી

શક્તિ વાળા. (અ+શક્ત=શક્તિ)

અવગુણુકારી=નુકસાન કરનાર (અવ=

નકાર+ગુણ+કાર+કરનાર+ધ=વાળો)

ઉષ્ણુતા માપન=ગરમી માપનાર

(ઉષ્ણુ+તા+માપન+અક)

સવાલ—મેજ શોધી લેનાર પદાર્થોમાં શિયાળામાં કયા પદાર્થો ખપ લાગે છે ? અતિશય મેજવાળો વરસાદની ઋતુમાં પણ બીનાં

લુગડાં શાથી સૂકાય છે ? સૂકી હવા તદન ભેજ વગરની હોય છે કે કેમ ? બીની અને કોરી દડીવાળા ભેજમાપકયંત્રનું વર્ણન કરો. અને ઉષ્ણતા માપક યંત્રના અંશમાં વધતો ઓછો ફેર. કયારે પડશે ?

પાઠ ૯૦ મા.

એસિડ=તેજાબ; સ્વાદે ખોટા અને નીળા લિટમસનો રંગ રાતો કરનાર

અલ્કલી=સ્વાદે તીક્ષ્ણ અને રાતા લિટમસનો રંગ બદલી નીળો કરનાર

ક્ષાર=જે પદાર્થનો સ્વાદ ખોટો કે તીક્ષ્ણ નથી અને એસિડ તથા

અલ્કલીના સંયોગથી જે બને છે તે.

જલદ=તીક્ષ્ણ; પુષ્કળ અસર કરનાર.

નીળો=ધેરે લીલો; કાળો લીલો દ્રાવણ=એક પ્રવાહીમાં બીજા પદાર્થ ઓગળીને થએલું મિશ્રણ.

બાષ્પ=વરાળ; બાર

બવન=થલું

સવાલ—દહીં, છાશ અને કાચા ફળમાં ખટાશ શાની છે ? એસિડ કે અલ્કલીની પરીક્ષા કેવી રીતે કરવી ? જલદ અલ્કલી કયા કયા છે ? એસિડ અને અલ્કલીનો સંયોગ એક બીજાપર શકે અસર કરે છે ? એમેનિયનન્ટેટ શી રીતે બનાવવો ? પાસાદાર કકડા શેના બંધાઈ શકે ? અને તેપાસા શાથી બંધાય છે ?

પાઠ ૯૧ મા.

અતિ જવાળા થડી=થોડી ગરમી લાગતાંજ એકદમ ભડકે થઈને બળે તે (જવાળા=ભડકામથાડી=લ-ધ લેનાર)

ધર્ણુથી=ધસવાથી.

અકસ્માત=ઓચિંતુ તુકસાત નિર્ભય દીવાસળી=સેફ્ટી મેચીમ; જે તેના ખોખાપરજ ધસવાથી સળગે છે તે.

સવાલ—પીળા અને રાતા ફેરફારનો મુકાબલો કરો. દીવા-

સળી સાથી સળગે છે ? દીવાસળી બનાવનારા પર ફેમ્ફરસની શી અસર થાય છે ? આપણા ખોરાકમાં ફેમ્ફરસ કેવા ક્રમથી દાખલ થવા પામે છે ? હાડકાં શેનાં બનેલાં છે ? ફેમ્ફરસવાળી દવાઓ અને ખાવાના પદાર્થો માણસને સાથી ગુણુ કરે છે ?

પાઠ ૯૨ મો.

દહન (મં) બળવાની ક્રિયા; વસ્તુનો ઓકિસજન જોડે રસાયણિક સંયોગ થતાં ઉત્પન્ન થતો પ્રકાશ ઉત્પન્ન થઈ વસ્તુના મૂળ રૂપનો નાશ થવની ક્રિયા.

શ્વાસોચ્છવાસ (મં) દમ લેવો અને બહાર કાઢવો તે. (શ્વાસ=દમ લેવો+ઉત્=બહાર+શ્વાસ)=શ્વાસ

પ્રશ્નાસ.

અવિનાશ પણું=નાશ નહિ પામવા પણું, (કોઈ પણુ પદાર્થનો ખરી રીતે જોતાં નાશ થતો નથી પણુ તેનું રૂપ બદલાય છે.)

વાસ્તવિક=ખરે

અનુમાન=અટકળ; ધારણા.

વસ્તુતઃ=ખરું જોતાં

રક્ત વાહિની=સોહી વહેવડાવનાર નસો. (રક્ત=સોહી+વાહિની)

સવાસ—ખરી રીતે જોતાં બળવાથી પદાર્થનો નાશ થતો નથી તો આપણે તેને કેમ જોઈ શકતા નથી ? મીઠુબ-ની બળવાથી કયા કયા પદાર્થો બને છે ? આપણે જે ઓકિસજનનો દમ લઈએ છીએ તેનું શું થાય છે ? ઉચ્છવાસમાં કયા કયા પદાર્થો નીકળે છે ? અને તે શી રીતે બનેલા હોય છે ? મીઠુબ-નીના અને આપણા દહનમાં તફાવત શો ? ખોરાક શા માટે લેવો પડે છે તે સમજાવો.

પાઠ ૯૩ મો.

કાર્બન=દહન થનાર મુખ્ય તત્ત્વ; કોયલો ચૂર્ણ પાપાણુ=ચુનાનો પત્થર સેન્દ્રિય પદાર્થ=કોઈ પણુ વસ્તુને બાળતાં તેમાંથી જે ભાગ ઉડી જાય છે તે,

કાર્બોનિક એસિડ વાયુ=કાર્બન અને ઓકિસજનના સંયોગથી થએલો વાયુ.

ઓપ=ચળકાટ

રસાવણુ જળ=જે પાણીમાં ધાતુન ક્ષાર મળેલા હોય છે તે.

સવાસ—કાર્બન શેમાં શેમાં હોય છે ? કાર્બન કયા ત્રણ રૂપમાં મળે છે ? એ ત્રણેમાં એકલો કાર્બનજ છે એની ખાત્રી શી ? એ ત્રણે કયા કયા ઉપયોગમાં આવે છે ? પાણીમાં કાર્બોનિક એસિડ વાયુ કેવી રીતે ભળે છે ? તેની અસર ખડકોપર શી થાય છે ? કાર્બોનિક એસિડ વાયુ માણસ તથા વનસ્પતિના ખપમાં કેવી રીતે આવે છે ?

પાઠ ૯૪ મા.

લોહીતાંગ=લોહીના જેવા શરીર-
વાળા (લોહિત=લોહી જેવું+અંગ=શરીર)

સંક્રમણ=સૂર્ય અને પૃથ્વીની વચ્ચે
એક લીટીમાં ગ્રહોનું આવવું તે

કળા=પ્રકાશનું બિંબ

વાર્ષિક ભ્રમણ=એક વરસમાં ફરી
વળવું તે (પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ એક વરસમાં ફરી વળે છે)

ઉપગ્રહ=મુખ્ય ગ્રહની આસપાસ
ફરનારો નાનો ગ્રહ (ઉપ+ગ્રહ)

સવાસ—મંગળ અને બૃહસ્પતિનું સૂર્યથી અંતર, તેમની દૈનિક તથા વાર્ષિક ગતિ અને તેમના ગ્રહોનું ભ્રમણ કેવા પ્રકારે છે ? દૂરબીન વડે એ બે ગ્રહોનું નિરીક્ષણ કરતાં કેવા દેખાવ માલમ પડે છે ? પૃથ્વી સાથે એ બે ગ્રહોનો મુકાબલો કરો.

પાઠ ૯૫ મા.

નરી આંખે=દૂરબીન વગર
આંખે

ભવ્ય=રોનકદાર

મેખા=કંદોરો

અનુપમ=જેની સરખામણી કાઢ

સાથે ન થઈ શકે એવો; બેનમુન.

કલ્પના=ધારણા; અનુમાન.

નિયમિતતા=નિયમ પ્રમાણે નહિ હોવું

સ્તે; ખામી

શંકા=સંદેહ

મનન=વાંચેલી કે જોયેલી ખાખત

પર વિચાર કરવો તે.

સવાલ—શનિની મેખલાઓ તથા ચક્રો કેવા દેખાયા છે ? શનિ, ચુરેનસ અને નેપચ્યુનનું સૂર્યથી અંતર, બ્રમણ કાળ તથા પૃથ્વી સાથે કદ અને વજનમાં પ્રમાણ કેટકેટલાં છે ? અને દરેકને ઉપગૃહ કેટલાં ? બૃહસ્પતિ ને શનિનો મુકાબલો કરે-

પાઠ ૯૬ મો.

વિસ્મયકારક=તવાઈ પમાડનાર
બલકે=બળ કરીને; અથવા.
નેપચ્યુલા=નિહારિકા; ચક્રચકિત વાયુ
અથવા વરાળના જણાતા તેજ-

સ્વી ધાખા.

વર્ગણી=ગતવારી; ગોઠવણી.
ધનીકરણુ=વાયુરૂપ પદાર્થનું નક્કર થવું.
સંબલિત=સાચી

સવાલ—નરી આખે સ્થિર તારા શુભારે કેટલા જણાય છે ? અને તે શું છે ? હરીકે નિહારિકા સંબંધમાં કરેલા તકો કયા છે ?

પાઠ ૯૭ મો.

મેશ=સરસ
અનુમાન=ધારણા
ધનીકરણુ=વાયુરૂપ પદાર્થનું નક્કર થવું.
નેપચ્યુનની કક્ષા=નેપચ્યુનને સૂર્યની આસપાસ ફરવાનો માર્ગ.

પર્યંત=સુધી, લગણ
મધ્યાકર્ષક=વચમાંથી ખેંચનાર
મધ્યોત્સારીબળ=મધ્યમાંથી દૂર જતા રહેવાનું બળ
અંશ=ભાગ
સાંપ્રત=હાલના.
બકાંડ=સૃષ્ટિ

સવાલ—સૂર્યમાંથી મીઠા જતી ગરમી કોણ પૂરી પાડે છે ? વિશાળ નિહારિકામાંથી ગ્રહો કેવી રીતે બન્યા ? સૂર્ય અને ચંદ્ર બાબત કી ધારણા છે ? નિહારિકાની ઉત્પત્તિ ત્રિમે સાંપ્રતકાળમાં શું અનુમાન છે ?

પાઠ ૯૮ મો.

કેવળ=કેવલ

થર=પડ

ક્રમ=જમાનો

ઉપાત=હાડપિંજરના ખડકોમાં પ-
ડેલા ખાડા; હાડ પિંજર; ફાસીલ.
અવશેષ=ખાકી રહેલો ભાગ
ખાસ=વિશેષ
અર્થાત=એટલે

સવાલ—કોયલાના થરોવડે પૃથ્વીના ઇતિહાસની શી માહિતી
મળે છે ? ખડકોવડે તથા થરોવડે શું જણાય છે ? ખડકોના તળી-
આના છેક જુના થરોપરથી તથા તેની ઉપરના ખીજા થરોથી શું
જણાય છે ? ખીજા વર્ગના ખડકોમાં શું જણાય છે ? તથા ત્યાર
પછી પક્ષીઓ કેવાં થયાં ? એ પછી માણસ કેવે ક્રમે થયું ? એ
પછી શોધો કયું વિધાને આધારે થઈ ? ભાગ ૩ જે સમાપ્ત.

સંક્ષિપ્ત શબ્દનો ખુલાસો.

(સ) સંસ્કૃત

(ફા) ફારસી

(આ) અરબી

(અ-ઉ) અંગ્રેજી

(હિ) હિંદુસ્તાની

(પા) પાર્સી

(ભ) ભૂત

(ક) કૃત

(મ) પ્રત્યય

કવિતાની ચમત્કૃતિ.

પાઠ ૩ જે. પ્રભુ પ્રાર્થના.

અંતર્ગામી=મનની વાતને જાણી-
જનાર (અંતર=અંદર માં ધાતુ=
જવું)=અંદર જઈને મનની વાત
જાણનાર.

દીન શરણા=ગરીબને આશરો આ-
પનાર (દીન=ગરીબ+શરણા=શરણ
આપનાર; આશરો આપનાર)

અનુપમ=એટલું; સર્વોત્તમ (અન=
નહિ+ઉપમ એ ઉપમાનું દુકું રૂપ
છે. ઉપમા=ખરાબરી). જેની ખરા-
બરી-સરખો કોઈ નથી તે.

હિતકરણા=બહુ કરનાર (હિત=
બહુ+કરણા કૃવાતુ=કરવું ઉપરથી
=કરનાર)

પ્રભા=તેજ (ભાષાતુ=પ્રકાશવું)

વિભવ=વૈભવ

સર્વસ્વ=અધુ (સર્વ+સ્વ)

વિમલ મુખ=નિર્મળ મુખવાળા

(વિ=વિશેષે કરીને+મલ=મેલ+
+મુખ)=વિશેષે કરીને જેના મુ-
ખપર મેલ નથી તે.

અહભુતો=આશ્ચર્ય ક્રિપત્ર થાય એ-
વી કૃતિઓ. (સૂર્ય, ચંદ્ર, આકાશ
વગેરે)

અહભુત=આશ્ચર્યકારક; નવાઈ જેવું.

ન્યાતિ=પ્રકાશ; તેજ

પર પરમ=સર્વથી દૂર; પેલે પાર.

અદિ=મૂળ પુરુષ

શુચિ=શુદ્ધ; પવિત્ર

પુરુષ પુરાણુ=આદિ (પુરુષ=જુનામાં
જુનો+પુરાણુ=જુનું)

સજ્જન=સૃષ્ટિનું પેદા થવું તે.

પ્રલય=કલ્પને અંતે પૃથ્વીપર પાણી
ફરી વળવું તે; સૃષ્ટિનો નાશ.

અહરનિશ=રાત દિવસ (અહઃ=દિ-
વસ+નિશ=રાત્રિ)

ઓપાલ=રક્ષણ કરનાર (ઓ=ગાય;
ઘૃદિય+પાલ=પાળનાર) ગાયને પાળે

એટલે તેનું રક્ષણ કરે તે ઉપરથી
રક્ષણ કરનાર.

શિવ સદન=કલ્યાણનું ઠામ (શિવ=
કલ્યાણ+સદન=ઘર; ઠામ)

એકાકી;=એક; એકશે.

જનકુલ=માણસ જાતનો

વિભુરાયા=સર્વ વ્યાપી રાજા

પરમ=ત્રેલ

હીણો=ચિના; વગર.

દરસ=દરસન

સમજુતી—હે ! મનની વાતને બહુતાર, જીવના જીવનરૂપ,
મરીબને આશરો આપનાર-શરણ આપનાર, પિતા, માતા, અધુરૂપ,
શ્રેષ્ઠ સખા, બહુ કરનાર, મનુષ્યનાં તેજ, કીર્તિ, સૌંદર્ય, ધન, વિભવ
એ બધા રૂપ, જગતના નિર્મળ મુખવાળા સ્વામી (પ્રભુ) હું આપને
નમન કરું છું, વંદન કરું છું. (૧) ટીપઃ—મુખ્ય વાક્ય નમું છું, વં-
દું છું છે. બાકીના બધા શબ્દો પ્રભુનો વધારો છે. (ચંદ્ર, સૂર્ય અહ
મંજા, આકાશ) વગેરે સર્વ આશ્ચર્ય પમાડે એવી વસ્તુઓમાં

મોટી જ્યોતિ (પ્રકાશ) જેવું, આંખ, ચંદ્ર ને સૂર્યના જેવું તેજસ્વી તારં ૩૫ હું (વધારે) અદ્ભુત જોઉં છું. હે પ્રભો ઉપર ગણાવ્યા તે સૌના કરતાં પણ દિશાની ગુફાઓ અર્થાત્ દિશાઓ, પૃથ્વી અને ઉડા આકાશને (તારા પરમ તેજવડે ભરી નાંખતો) તું સર્વથી દૂર ઉડે છે. (૨) ટીપ્પા:—આંખનું તેજ પણ અદ્ભુત ગણાય છે. આમાં કવિ ઇશ્વરની શ્રેષ્ઠતા બતાવી તેનું સર્વ વ્યાપીપણું સિદ્ધ કરે છે, અને સર્વથી ઉચ્ચ ઇશ્વરને ઉડતો કલ્પવાનું કારણ તે અન્ય સર્વ વસ્તુઓ પર નજર નાંખી શકે તે છે. હે ! પ્રભુ તું આદ્ય પુરૂષ છે, પવિત્ર પુરાણ (૪૬) પુરૂષ પણ તું જ છે, સૃષ્ટિને તું ધારે છે અને તેની ઉત્પત્તિ અને લયમાં પણ તું જ છે. અર્થાત્ ઉત્પત્તિ અને લય કરનાર પણ તું જ છે, અમારા ધર્મોનું રાત દિવસ રક્ષણ કરનાર પણ તું જ છે, અને હે ! કલ્યાણના દામ (ધામ) પાપી કે પવિત્ર સધળાં મનુષ્યોનું કલ્યાણ—૩૫ તું જ છે. (૩) સધળાં જડ વસ્તુઓ અને ચેતનનો તું એકલો જ પિતા છે. તું મનુષ્ય માત્રનો ગુરૂ (શિક્ષા આપનાર) છે, મોટો છે અને ઘણો પૂજ્ય છે, હે દેવા ત્રણ લોકોમાં તારા જેવો કોઈ જ નથી અને થશે પણ નહીં જ. હે ! સર્વ વ્યાપી ઇશ્વર તારાથી અધિક તે કોણ હોઈ શકે ? (૪) તું અજ્ઞાંડમાં વસે છે, અને અમારાં હૃદય કમળમાં પણ તું વાસો વસે છે, એટલે તું આદ્યમાં આદ્ય છે (અજ્ઞાંડમાં વસે છે. તેથી) પણ હંમેશાં પાસે જ હસે છે. (હૃદયમાં છે. તેથી) હું આત્માને ઢાળીને, દેહે લગી લગીને નમું છું, હજારોવાર નમું છું. હે ! પ્રભુ વળી તમને મારા નમસ્કાર છે. (પહોંચજો.) (૫) હે ! પ્રભુ, આ અસત્યોમાંથી (સાં-મારિક ઉપાધિઓમાંથી) શ્રેષ્ઠ સત્યે (જે નાશ વગરનું છે એવા

સત્યે) તું મને લઈજા, સંસારરૂપી હંડા અંધારામાંથી (ગાઢ અંધકારમાંથી) તું મને પરમ તેજ સમીપ લઈ જા. હે! નાથ, આ ખોટા મૃત્યુના ભંડારમાંથી (જ્યાં હરેક વસ્તુનું મરણ થાય છે એવા આ ક્ષણભંગુર જગતમાંથી) તું મને અમૃત પાસે લઈજા. (અમૃત પીધાથી મારું મૃત્યુ થાય નહિ) (એ અમૃત તે ઇશ્વર સદન-સ્વર્ગ) હું તારા વગરનો છું તો તું મને તારા દર્શનનાં દાન દઈજા. મતલબ કે એક વખત તું મને તારું આનંદ દાન સ્વરૂપ બતાવ. (૬) હે! પિતા, જેમ જગતને વીંટી લેતો પેલો દૂર સાગર રહે છે અને સર્વ નદીઓનાં પાણી જોસભેર તેના તરફ દોડે છે, તેમ હંમેશ મારા જીવનરૂપી પ્રવાહની સર્વ ઝરણીઓ, દયાના અને પુણ્યના મહાસાગરરૂપી પ્રભુ તારા ભણી વહે. (૭) ટીપ:—ઇશ્વરને સાગર અને નદીઓનાં ઝરણુ તે જીવની ઝરણીઓ એ સાદસ્યથી ઉપમાલંકાર થયો છે. કાયાથી થતું, ઘડીએ ઘડીએ જે વાણી બોલું છું તેથી થતું, ઇંદ્રિયોની કૃતિથી થતું, મારા મન વિષે જે ભાવ (વિચારો) હું કરું છું તેથી થતું, સ્વભાવથી અર્થાત્ કુદરતી રીતે, કે જુદી પૂર્વક મારું અથવા નહારું જે કાંઈક કરું છું તે સધળું તારા ચરણમાં ધરું છું. (તને નિવેદન કરું છું.) તો હે! પ્રભુ, દયા લાવીને મારાપર કૃપાદષ્ટિએ જો જો. (૮) ટીપ:—આમાં કવિ કાવિક, માનસિક અને ઇંદ્રિયોથી થતું પછી તે ચાહે ધરાદા પૂર્વક થતું હોય અથવા અજાણે થતું હોય તે સર્વ પાપનું ઇશ્વર આગળ નિવેદન કરે છે; અને તેમાંથી તું મને બચાવજે, મારાપર કૃપાદષ્ટિએ જોજો એવી પાર્થના કરે છે.

નાનાલાલ=કવિ દલપતરામ રાધાભાઈના પુત્ર.

પાઠ ૭ મો.

ગરવી ગુજરાત વિષે.

જય જય (સં) જીત કે ફતેહનો
પોકાર

ગરવી=મોહું; વિશાળ (સં. ગુરુ ઉ-
પરથી)

અરજી=અરજી; સૂર્યોદય પહેલાંનું
રાતા રંગનું ઝળઝળું

પરભાત=પરોઢીઉં (મૂળ શબ્દ પ્ર-
ભાત)

ધ્વજ=ધ્વજ; વાવટા

ઝળઝળ=ઝળાંઝળાં; ચક્રચક્રાટ

કસુંબી=કસુંબાના રંગનું; રાતું;
લાલ

પ્રેમ=પ્રીતિ; સ્નેહ

શૌર્ય (સં) શૂરાતન, બહાદુરી

અંકિત (સં) નિશાનીવાળો (અંક
=ચિન્હ કરવું)

સંતતિ (સં) પ્રગ્ન; હૈઆં છોકરાં

પ્રેમ ભક્તિ (સં) સ્નેહ સાથેની
સેવા

કરંત=કરે છે

રક્ષા (સં) સંભાળ, રક્ષણ, (રક્ષ
ધાતુ=રક્ષણ કરવું +આ=નારીગ-
તિનો પ્રત્યય)

હારકેશ (સં) હારકાનો નાથ; રણ-
છોડજી (હારકા+કેશ=પણી)

સાક્ષાત (સં) પ્રત્યક્ષ; નજરે નજરે;
ખરેખર; ખુલ્લું.

સુભટ (સં) જોડા; લડવૈયા

ગુહ રમણ=લડાઈમાં ઝુઝવું તે.

રત્નાગર=મહાસાગર (સં. રત્નાકર)

વીર (સં) બળવાન

પૂર્વજ (સં) પહેલાં જન્મેલા; વડ-
વાઓ; ધરણ વરણ (પૂર્વ=પહેલાં

+જ=જન્મેલા)

આશીશ=આશિર્વાદ; સારી દુવા

જયકર=ફતેહ ભરેલી

સોયે=શે ભે

રંગ=શોભા; તેજ; બહાર

સત્વર (સં) તરત; જલદી; એકદમ

શકુન=શુકન; કામની શરૂઆતમાં

જે સારા ચિન્હો થાય છે તે.

જેમકે ગાય, પત્નીચારી, વિદ્યાર્થી

વગેરે સામા મળે તે.

મધ્યાન્હ (સં) બપોર (મધ્ય+આહન

=દિવસ)

ધુમે=મહાલે

નર્મદા=નર્મદાશંકર કવિ; સુખ અપ્પ

પનાર (નર્મ=સુખ+દા=આપનાર)

સાથ=સાથે; ટોળું

શદ્ર=સેવા કરનારી બત; હલકી બત

વધા=બોલ્યા (વદ્ધાતુ=બોલવું)

આર્ય ધર્મ=શ્રેષ્ઠ ધર્મ; સદાચાર.

(આર્ય+ધર્મ)

સમજીતી—હે ! ગુજરાતની વિશાળ ભૂમિ તારી ફતેહ થાઓ, તારી ફતેહ થાઓ. હવે અરુણથી ઝળઝળી રહેલું પરોઢીઉં શોભે છે, મૂર્ચાદય થવાનો (ચઢતી થવાનો) વખત આ-યો છે.) તેથી તારાપર સ્નેહ અને શ્રદાતનના ઉંચા ગુણની નિશાનીવાળી ધન્ય ઝળઝળાં ક- નતી શોભશે, માટે તું તારી પોતાની તમામ પ્રજાને સ્નેહના ભાવથી (એક ખીજની ને તારી) સેવા કરવાની રીત શીખવ. તારી જાત (જમીન) સારી ઉંચા પ્રકારની (ફળદ્રુપ) છે, માટે હે! ગુજરા- તની વિશાળ ભૂમિ તારો જન્મ થાઓ, તારી ફતેહ થાઓ.

(૧) તારી (ગુજરાતની) ઉત્તર દિશામાં અંબા માતા, પૂર્વમાં મહાકાળી માતા, દક્ષિણમાં કુતેશ્વર મહાદેવ તેમજ પ- શ્ચિમ દિશામાં રહેલા દેવો સોમનાથ મહાદેવ ને શ્રી રણછોડજી તારું રક્ષણ કરે છે. તેઓ ખરેખરી તારી મદદમાં છે, માટે હે. (૨) તાપી અને નર્મદા જેવી (પવિત્ર) નદીઓ તને જીએ છે, મતલબ કે તારામાં છે, તેમજ વળી મહી અને ખીજી નદીઓ પણ છે. વળી (એક બાબુએ) તારા બેઢાઓના જીરુ રમણને સ્તથી ભરેલો સાગર (અરબી સમુદ્ર) જોઈ રહ્યો છે. મતલબ કે તારી પશ્ચિમ બાબુએ કુદરતી આડપે અરબી સમુદ્ર આવી રહ્યો છે. તારા પર્વતો ઉપરથી બળવાન વડવાઓ (તેની પ્રજાને) ફતેહનો આશિર્વાદ દે છે. તારી પ્રજાની તમામ જાતો સંપત્તી શોભે છે, માટે હે. (૩) તે ચઢતીના વખતનો) અણહિલપુર પાટણનો અને સિદ્ધરાજ ન્યસિં- હનો બહાર (શોભા) જો હતો તે શોભાથી પણ વધારે સારી શોભા છે ! આ (ગુજરાત) તારી જલદી થશે, કેમકે સારા શુકન દેખાય છે, કારણ કે રાત પુરી થઈ છે, (પડતીનો વખત ગયો છે) તેથી જ-

પોરનો વખત ઝળકી નીકળશે. (પુરેપુરી ચઢતી થવાનો વખત અ-
વશે.) હવે તારી પ્રજના માણસો નર્મદાશંકર કવિના વિચારની સાથે
મલાલેછે (મળતા થયા છે) અથવા તો તારી પ્રજમાંનું સુખ કરનાર
ટાળું (ચઢતીના વિચારમાં) મંડ્યું છે, માટે હે. (૪) ગુજરાત
કોની કોની છે, શું આસણુ, વાણીઆ, આવક, ભાટીઆ, ક્ષત્રિય, ર-
જપૂત, કણુબી અને કોણીની કે ખીણ હલકી બનતોની કહેવી? અરે
ના ના તેની નથી, ત્યારે ગુજરાત કોની કહેવી? તો કે જેના વડ-
વાઓ અને જેઓ વળી આજે પણ (હયાત છે તેઓ) પોતાના
જન્મથી કોઈ પણ જાતની (લાભવાનું) કારણુ એ કે ગુજરાતના દરેક
વિભાગની ગુજરાતી ભાષા જરા જરા ભેદવાળી છે છે માટે.) પણ
ગુજરાતી ભાષા બોલ્યા, અને વળી પોતાના શ્રેષ્ઠ ધર્મને વળગી
રહ્યા (ધર્મ ભટ થય નથી) તેનીજ ગુજરાત છે, પછી તે ગમે
તે જાત હોય તોપણ તેનીજ ગુજરાત છે. વળી ખીજા પરદેશીઓ કે
જેઓને એ ભૂમિએ પાળીગોષીને મોટા કર્યા, તેઓ પારકા ધર્મના છે,
પણુ ગુજરાત માતાનું બહું ચલાનારા છે માટે તેઓ એ માતાની
પ્રજના ભાઈ કહેવાયા. તેથી તેનીજ ગુજરાત છે. પછી તેઓ ગમે
તે જાત હો તો પણ તેનીજ ગુજરાત છે.

પાઠ ૧૧ મો.

નરસિંહ મહેતાને ઢેડ વૈષ્ણુ-
વનું આમંત્રણ

ગિરિ=પર્વત

તળાટી=તળેટી

દામોદર=વિશેષ નામ છે; કૃષ્ણ. (દા-
મ ઉદરે વસ્યસઃ=જેને ઉદરે દોરડું

છે તે દામોદર: કૃષ્ણ.)

મલાન=મોટા

વામીએ=મુકત થઈએ; કાઢી નાખીએ

પક્ષા પક્ષી=વિરોધ

સમદષ્ટિ=સંખ્યા નજર

ગામૂત્ર=ગાયનું મૂત્ર (ગૌ=ગાય+મૂત્ર)

વાક્ય દાન=વચન; બોલ આપવો તે.

(વાક્ય=બોલનો અમૂલ્યદાન

=આપણું.)

નિશા=રાત્રી

ભોર=પ્રભાત

દંગ=લક્ષણ

મૌન=બોલવું નહિ તે.

અધવધરા=નહિ આમ ને નહિ આ-

મ એવા; અધકચરા.

સમજીતી—પર્વતની તળેટીએ દામોદર નામનો એક કુંડ હતો, ત્યાં નરસિંહ મહેતા રોજ નહાવા જતા હતા. ઢેડ જાતમાં હરિની દંડ ભક્તિ હતી તેથી તેઓ એક દિવસ મહેતાને પ્રેમ પૂર્વક પગે લાગ્યા. પર્વતની તળેટીએ. હાથ જોડીને સ્તુતિ કીધી અને બહુ બહુ પ્રકારે વિનવ્યા કે હે મોટા પુરુષ અમારી એટલી વિનંતી છે કે તમે અમારે આંગણે કિરતન (ભજન) કરો. પર્વતની તળેટીએ. (ભજન કરો) કે જો અમે પ્રેમરૂપી પદાર્થ (ધધર રૂપી વસ્તુ) પામીએ, અને જન્મ મરણની ખટપટમાંથી મુક્ત થઈએ. (ધધર પ્રેમ સ્વરૂપ છે માટે પ્રેમ પદાર્થ) આપણે હાથ જોડી કહેતામાં મહેતાને દયા આવી કારણ કે મહેતાજી ઘણા દયાળુ વૈષ્ણવ હતા. પર્વતની તળેટીએ. જ્યાં પક્ષાપક્ષી (તડ) હોય છે, અર્થાત્ જ્યાં સંય હોતો નથી, ત્યાં પરમેશ્વર પણ હોતો નથી માટે સઘળે ઠેકાણે સરખી દષ્ટિ રાખનારને તો સઘળાં સરખાંજ છે. એવો વિચાર કરી જાઓ, ગાયના છાણુ મૂત્રથી તુળસી વૃક્ષની આબુબાબુ લીપજો, અમે આવીશું એવું વૈષ્ણવે (મહેતાએ) વચન આપ્યું. પર્વતની તળેટીએ. પછી મહેતા રાત્રે ભજન કરવા આવ્યા, ઢેડા પ્રસાદ લાવ્યા તે વિષ્ણુને ધરાવ્યો અને ઉત્સવ કર્યો. સવાર થતા લગી ભજન કર્યું તેથી સઘળા વૈષ્ણવો (ઢેડાએ) સંતોષ પામ્યા. પર્વતની તળેટીએ. પછી હરિના શુભ ગાતા, તાળ, શંખ અને મૃદંગ વગાડતા વૈષ્ણવ (સાધુ) સાથે મહેતા ઘેર આવ્યા. નાગરી નાત આ જોઈ હસી હસીને તાળી લે છે, અને કહે છે કે આ જ્ઞાતિજીના શા દંગ? પર્વ-

તત્ત્વી તજેટીએ. મહેતાએ આ સાંભળ્યું પણ ચુપ રહીને તેઓ ચાલ્યા ગયા, કારણ કે તેમણે વિચાર કર્યો કે એ અધકચરાઓને શું ઉત્તર આપવો ? લોકો જાણ્યા અને સ્ત્રી પુરુષ મહેતા ઢેડને ત્યાં ભજન કરવા ગયા હતા એવું જાણી મહેતાને પૂછે છે કે તમે એવા કેવા કે ઢેડને ઘેર ભજન કરવા ગયા ? પર્વતની તજેટીએ. તમે નાત જાણો નહિ, જાત જાણો નહિ, અને કાંઈ વિવેક વિચાર પણ સમજતા નથી. તમારે નરસિંહ મહેતા હાથ જોડીને કહે છે કે મને તો ૨૪૦ વૈષ્ણવનોજ આધાર છે. પર્વતની તજેટીએ.

ગામ લોકને મહેતાએ આપેલો જવાબ.

સમજાવતી—અમે તો એવા, એવા, વળી તમે કહો છો તેવા (બ્રહ્મ) છીએ. જે તમે અમને ભક્તિ કરતા છતાં પણ બ્રહ્મ કહેશો તો અમે દામોદર (કૃષ્ણ પરમાત્મા)ની સેવા કરીશું. અર્થાત્ અમારે તમારી કાંઈજ જરૂર નથી. (ટક) જેવું મન જેની સાથે બંધાય તે અમાણું તે વર્તે. (પછી દાખલો આપે છે કે) માઈ ધર પ્રથમ રાતું (સ્ત્રી કુટુંબાદિથી ભરપૂર) હતું, તે હવે હરિશ્ચી રસથી માતું થયું છે. અર્થાત્ હવે સાંસારિક વિષયોથી મુક્ત (હરિરસમાં નહાતું) થયું છે, અને તેનાજ ગુણ ઘેરે ઘેર ગાતું ફરે છે. (ટક) બધા સાથમાં (સઘળાં માણસોમાં) હું એકલોજ ભુંડો છું, ભુંડાથી પણ ભુંડો છું; તમારા મનમાં આવે તેમ મને કહેજો (પણ મારે તેની પરવા નથી. કારણ કે મને ઉડો નેહ લાગ્યો છે. (મારે શ્રી પ્રભુ સાથે ઉડી (ગાઢ) પ્રીતડી બંધાઈ છે. (ટક) કર્મની અને ધર્મની અથતા (પુણ્ય કર્મ કરવાં અને દાન કરવું) ઈત્યાદિ જોટલી વાતો છે, તે મને ગમતી નથી. જેનાથી સઘળા પદાર્થ મળે એવા મારા પ્રભુની

તોલે તે (કર્મ ધર્મની વાત)કદી આવે નહિ. (૨૬) ટીપ:—નરસિંહ મહેતા કર્મ ધર્મને માનતા ન હોતા. તે તો માનતા હતા કે ઈશ્વરનું ભજન કરવાથીજ તે મળે છે, અને તે ગળ્યા એટલે ખસ, સધળી વસ્તુઓ તેમાં સમાયલી હોવાથી સધળુંજ મળે છે; માટે ઈશ્વરનું ભજન કરવું, અને કર્મ ધર્મની વાત છોડી દેવી. હું નરસિંહ મહેતા હલકાં કર્મ કરનાર છું, અને મને તો વૈષ્ણવ (હરિ ભક્તજ) વહાલા છે. હરિજન (હરિભક્ત)થી જે લોકો જુદાઈ ગયુંશે, તેમના ફેરા ફેગટ હાલા છે. અર્થાત્ તેમનો જન્મ દુનીઆમાં નિર્થક છે. કારણ કે જેને માટે જન્મ આપવામાં આવ્યો છે તે હેતુ નષ્ટ થાય છે. (૨૬) ટીપ:—હરિજનથી જુદાઈ ગયુંવી નહિ એટલે ગમે તે જાતનો હોય પ્રકત હરિજન જોઈએ તો પછી તે અને આપણે સધળા સરખા જઈએ.

ઈશ્વર ઇચ્છા ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી.

ખરખરો=લાગણી

ફાક=મિથ્યા

ચિંતાઓ=ધારેલો

અર્થ=હેતુ; વિચાર.

ઉગરે=રહે; ખરે

ઉદ્દેગ=અપ્રસોસ; દિલગીરી

શકટ=ગાડું

ધાન=કૃતરો

ભવન=ધર

છત્ર=છાંયડો

લતા=વેલ

યથા=જેમ

વ્યર્થ=ફેગટ; નકામો

શોચે=દિલગીરી કરે

જુગલ=ખે; જોડ

સમજુતી—જગતના શુરદેવ પરમેશ્વરને જે ગમે અર્થાત્ તેની ઇચ્છાથી જે થાય, તેની દિલગીરી કરવી ફેગટ છે. આપણો ધારેલો વિચાર (કાર્ય) કાંઈ પણ થતું નથી. (ઈશ્વરનું ધારણું થાય છે.) ઉલટો આપણે માટે શોક કરવોજ રહે છે. (૨૬) ગાડાની નીચે

ચાલતું કુતરું જેમ હુંજ ગાડું ખેંચું છું એમ માને, તેમ સર્વ
 વાત હુંજ કરું છું એવું મનુષ્યો માને છે, તે અજ્ઞાનતા (મૂર્ખાઈ)
 છે. એવીજ રીતે સૃષ્ટિનું મંડાણ (શરૂઆત) પણ છે. (અર્થાત્ ઇશ્વરની
 મરજીથી આ સઘળી દુનિયા ઉત્પન્ન થયેલી છે.) તે વાત કોઈક
 નેગી અથવા મહા તપસ્વીજ નજી છે. (સઘળા લોકો તો “ હુંજ
 કરું છું ” એવા ઇર્મ્યાંજ કુટાય છે. (૨૬) જે મનુષ્યથી થતુ
 (થતું) હોય તો કોઈજ દુઃખી રહે નહિ. શત્રુઓને મારી સઘળા
 મિત્રોનેજ રાખે. ગરીબ અને રાજા કોઈ દૃષ્ટિએ પડેજ નહિ. (સઘળા
 સરખાજ દેખાય) ખોળનો છાંયડો પડ્યાથી ઘર પર ઘર ખાધે અર્થાત્
 કોઈના ઘરનો છાંયડો ખોળના ઘર પર પડે, તો તે તુરત પોતાનું
 ઘર પેલાથી હંચું કરાવે. એટલે પર ઘરનું શીયું પણ ખમે નહિ.
 (૨૭) ઋતુઓ એની મેળેજ જેમ વેલ, પાંદડાં, ફળ, પૂલ વગેરે આવે
 છે. (જે પ્રમાણે જે ઋતુમાં થવું જોઈએ તે પ્રમાણે તે ઋતુમાં
 ઇશ્વર પ્રેરણાથીજ થયા કરે છે.) મૂર્ખ મનુષ્ય મનમાં ફોગટ શોય
 (દિલ્લગીરી) કરે છે. જેના નસીબમાં જે લખ્યું હોય છે તે તેને યોગ્ય
 સમયે એની મેળેજ મળે છે. (૨૮) અંધોની ગરબડ કરીને કાંઈ પણ
 વાત ખરી છાંયી નહિ, (અર્થાત્ વેદમાં ઈદ્રિ, વરુણ આદિ દેવો માન્યા,
 ઉપનિષદોમાં નિરંજન નિરાકાર ઇશ્વર માન્યો, વળી પુરાણોમાં મૂર્તિઓ
 માની. આમ અંધોમાં ગરબડ કરી નાંખી.) તેથી મારા મનમાં તો
 એમ આવે છે કે મન, કર્મ અને વચનથી પોતે માની લઈ, જેને
 જે ગમે તેને તે પૂજે, અને તેને ઓળખે, એજ ખરું છે. (૨૯)
 સંસારના સુખને મિથ્યા માનજો. કૃષ્ણ વિનાનું ખીણું સર્વ કષ્ટનું
 છે, જે હાથ નેડી નરસિંહ કહે છે કે હું જનમો જનમ કરીનેજ

ધાતુ' છું- હરિ (કૃષ્ણ પરમાત્મા) નીજ ભક્તિ કરું છું. (માટે હૈંક માણુસે કરવી એ વ્યંગ્ય (લાક્ષણિક અર્થ) છે.

પાઠ ૧૫ માં.

હરિજનનાં હૃદય.

હરિજન=હરિભક્ત; હરિને ભજને તેમના મય થઇ ગયેલા પુરૂષ.

પંખીડા=જીવ (જીવ ૩પી પંખીડા) આરો=ઓવારો; ધાટ; છેડો.

હરિપદ=ધર્મસ્થાન; હરિના ચરણ કમળ; ધર્મસ્થાન ભજન.

અલખ=સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ પણ જો ધ્યાનમાં ન આવે તે; અલ.

લખ=જેમાં સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ પહોંચી શકે તે.

(સંસ્કૃત લક્ષ ધાતુ પરથી=જોવું) લેહે=તાન

પારંપાર=દેહા ઠેઠ; છેડા સુધી. ભજડી=આપી

સંત=ધર્મસ્થાન ઓળખનાર મહાત્મા; પવિત્ર પુરૂષ.

સાહેલી=સખી; સ્ત્રી.

દાનવ=રાક્ષસ. (દનુ) (દિતિ) નામની

કન્યા પદ્મિની સ્ત્રીથી ઉત્પન્ન થયેલા માટે દાનવ.)

દેવા=દેવો

હરજી=ધર્મ

હરિજનનાં હૃદય—અત્યાર સુધીમાં થયેલા હરિજન (હરિ ભક્તો) નાં હૃદય હરિના ભક્તિ ૩પી રસથી આદ્ર થઈ, કેવાં રસલીન બન્યાં હતાં; તે દૃષ્ટાંતથી બતાવી ધીરો ભગત પોતાના જીવને—સર્વ પંખીને (સર્વ જીવને) બોધ કરે છે.

સમજીતી—હે ભાઈ, મનુષ્ય ૩પી પંખીડા આતો ઉતરવાનો ધાટ છે, માટે પીયુ પીયુ પીયુ એવો પોકાર કરો. અર્થાત જીવને શિખામણ આપે છે કે હે ભાઈ, મનુષ્ય—પંખી આ સંસાર ૩પી સાગરનો ધાટ તારે ઉતરવાનો છે, અને પેલેપાર હરિપદમાં જવાનું છે. ધાટ ઉતરવા માટે નાવ જોઈએ માટે કવિ કહે છે કે પીયુ પીયુ પોકારો. એટલે ધર્મસ્થાન ભજન ૩પી મધુર અવાજ કરો—ધર્મસ્થાન

ભજન કરો. એ ભજન રૂપી નાવથીજ તમે આ સંસાર રૂપી સાગરનો ઘાટ તરી શકશો. તમારા હૃદય કમળમાં અર્થાત્ મનમં હરિનું પદ—ધ્વજનું ભજન—ઉપાધિ રહિત હરિનું આનંદમય સ્થાન ધારણ કરો. અર્થાત્ હરિના ચરણ કમળનું ધ્યાન ધરો. (ટક) જે સ્ત્રી પુરૂષોએ જાગીને જોયું છે—સમજીને ધ્વજ ભજન કર્યું છે, તેમને અક્ષય, લખ (સાકાર અથવા નિરાકાર ધ્વજ) ના ભજનની લેહે (તાન) લાગ્યું છે. એ તાનથીજ અર્થાત્ ભજનથીજ મીરાંબાઈ અને શબરી એ સહજમાં સંસાર સાગર તરી ગયાં છે. અર્થાત્ તેમનું ચિત્ત હરિના ભક્તિ રૂપી રસમાં નાહ્યું કે તરતજ તેઓને મોક્ષ મળ્યો. (ટક) ગોપીચંદ રાજ અને ભરતને પણ એવી લેહે લાગી હતી, તેથી તેઓ આ સંસાર રૂપી સાગરમાંથી ડેકાડેક ચાલી ગયા—પાર ઉતરી ગયા. એજ રીતે પીપો, સુરદાસ અને હરિનો દાસ કપીરો એ સર્વે ધ્વજના ભજનની લેહેથીજ મોક્ષ પામ્યા છે; એ વાતને સધળો સંસાર જાણે છે એટલે એ વાત જગ જાહેર છે. (ટક) ઉપર પ્રમાણેજ કુમ્ભાર, કુંભાર, સદનો કસાઈ, ધનોજી જાટ અને નાભો ઢાઢી એ સર્વે પણ હરિ ભજનથી મોક્ષ પામ્યા છે. ભિલ્લ ભક્ત ને (વાલ્મિકીને) ધ્વજે સંતની સંપન્નિ અર્થાત્ સંત લોકના જેવી સ્થિતિ—મોક્ષ આપ્યો છે. મતલબ કે ગમે તે જાતનો હોય પણ તે જે પોતાનો (ધ્વજનો) ભક્ત હોય તો તેને ધ્વજ મોક્ષ આપે છે. (ટક) જનક રાજ અને શુકદેવ જોગી એમના જીવતરને ધન્ય છે ! એ મહાન સંત પુરૂષો ધ્વજના ભજનથીજ મોક્ષ પામ્યા છે. માટે હે ચતુર, તમે વિચારો કે એમનાં હૃદય તે કેવાં હરિસથી ભીનાં હશે ! (ટક) શાહ બલ્લખ એખારાનો પાદશાહ જે

હરિ ભક્તિનું તાન લાગવાથી પોતાની રંભા તુલ્ય રૂપાળી ૧૬૦૦
 રાણીઓને છોડી દીધી (ત્યાગ કરી.) અઢાર લાખ ઘોડા, ખીજ દોલત
 અને ફુનીઆ મૂકીને તે ઇશ્વરનું ભજન કરવા ચાલ્યા ગયા હતા.
 અર્થાત્ ઇશ્વરના ભજન આગળ રાજગાદી પણ વિસાતમાં નથી, એવું
 જ્ઞાન થવાથી બસખ શાહે સર્વ છોડી દીધું હતું. (માટે હે મનુષ્ય
 તું આ ફાંશ મારવા છોડી દે, અને ઇશ્વરનું ભજન કર.) (૨૬) હે
 ભાઈ, ઇશ્વરના ભજનમાં કાંઈ નાત જાતનો નિયમ નથી. (અર્થાત્
 અમુક જાત હોય તોજ તેને ભજન કરવાથી મોક્ષ મળે એવું કાંઈ
 નથી.) રાક્ષસે કોણ અને દેવેએ કોણ ? અર્થાત્ શત્રુ કોણને મિત્ર
 કોણ ? એટલે ઇશ્વરને કોઈ શત્રુએ નથી અને કોઈ મિત્ર પણ નથી; કોઈ
 હુએ નથી અને કોઈ નીએ નથી. તેને મન તો સધળા ભક્તો એકજ
 મરણ છે. માટે ધીરો ભગત કહે છે કે જે માણસ ઇશ્વરનું ધ્યાન
 ધરે, તે ઇશ્વર રૂપજ છે. અર્થાત્ ઇશ્વર કદી પણ પોતાના ભક્તોથી
 દૂર રહેતો નથી—જુદો રહેતો નથી; તે તો પોતાના ભક્તોનાં
 અંતઃકરણોમાં વાસ પૂરીનેજ રહે છે.

ધર્મ વિષે.

ધર=પ્રથમ; સરઆત.
 ધારે=વિચારે; વિમાસણ કરે.
 શૌચ=પવિત્રતા (શુચિ ઉપરથી શૌચ.
 શુચિ=પવિત્ર.)
 આચાર=આચરણ.
 કુમંગ=નકારી સોળત (કુ+સંગ)
 અનૃત=જુઠું
 કરતાર=કરનોર; જનાનોર; ઇશ્વર.

શશિ=ચંદ્ર; સોન
 શર્વરી=રાત્રિ
 ધામ=ધર
 નરદેહ=મનુષ્ય દેહ
 નકામ=નકામો
 દંભ=દંગ; ખોટો ડોળ.
 સમ=સરખા
 શિર=મન
 ચાર=સુંદર

સમગ્રુતી—હે ભાઈઓ તમે મૂળથીજ ધર્મનો વિચાર કરો. કવિ ધર્મની વ્યાખ્યા આપે છે કે:—જ્યાં કપટ (દગાફટકા, લુ-વ્યાઈ, લફંગાઈ ઇત્યાદિ) છોડી દહને જે પાપમાં પડતાં ધારે (વિચાર કરે) કે આ પ્રમાણે કરવું એ ખોટું છે અર્થાત્ પાપ કરવું એ ખોટું છે એવું ધારવું એનું નાના ધર્મ. (૧ક) સાચું ખોટવું, દયા, રાખતી, ઈશ્વરનું સ્મરણ કરવું, પવિત્રતા રાખતી એ ચાર ધર્મના પગ છે.—પગ ૩૫ છે. (જેમ પગ વિનાનો માણસ ચાલી શકે નહિ, કામ કરી શકે નહિ તેમ એ ચાર ગિવાયનો ધર્મ નકામો છે.) જેના મનમાં એ ચાર વસ્તુઓ વાસ કરીને રહી છે અર્થાત્ જે એ ચાર નિયમ પાળે છે તેનોજ આચાર (આચરણ) ઉત્તમ છે. (૨ક) વહેમ, અહંકાર, નહારી સેવન અને જુકું એ ચાર અધર્મના પગ છે. (અધર્મ ન ગળવો હોય તો તેના એ ચારે પગ કાપી નાખવા.) એ દુર્ગુણો જે શરીરમાં પેને તો અંદર પેસીને તેઓ ધર્મનો ભંગ કરે છે. અર્થાત્ ધર્મ ઉપરથી શ્રદ્ધા ઉઠાડી મૂકે છે. (૨ક) હવે પહેલા ગણાવેલા ધર્મના ચાર પગ રાખવાથી એટલું સત્ય, દયા, તપ, શૌચ એ ચારે રાખવાથી શું પ્રાપ્ત થાય તે કહે છે:—

જે શરીરમાં સત્ય વાસો કરીને રહું હોય તોજ સાચો વિચાર સૂઝે, અને એથીજ બુદ્ધિનો પ્રકાશ ધણો વધે. અર્થાત્ બુદ્ધિનો વિકાસ થાય અને એથીજ ઇશ્વર હાથ ઝાકે અર્થાત્ ઇશ્વરના પદને પમાય. (૨ક) ચંદ્ર વિનાની જેવી રાત્રિ નકામી છે, દીવા વિનાનું ઘર નકામું છે તેમ સત્ય વિનાના માણસનો દેહ નકામો જાણવો. (૨ક) જેને જીવ ઉપર દયા છે, ગરીબતાં દુઃખ મટાડે છે અને શરીર, પૈસો અને તે જે ન બને તો છેવટે વાણી વડે પણ સર્વને સુખ આપે,

સધનાનું કલ્યાણ (ભલું) કરવા માટે સારું ધ્યેય—અધાનું કલ્યાણ થાય એવી ભાવના કરે, એક પણ અવશુભ મનમાં રાખે નહિ એનું જ નામ દયા. અર્થાત્ આટલા ગુણોનો દયામાં સમાવેશ થાય છે. (૨૬)

ધર્મ પાળવામાં ગમે તેટલું દુઃખ આવી પડે છતાં તે પાળેજ એનું નામ તપ. એ સિવાયના ખર્ચ (તપ કરીએ છીએ એવું અતાવવાના) ઢોંગ અનેક (ધણા) છે, તેણે કામ સુધરતું નથી. અર્થાત્ તેનાથી મોક્ષ મળતો નથી. (૨૬) જે માણસ તપ કરીને (દુઃખ સહન કરીને) પોતાના શરીરને મજબુત બતાવે, ઈંદ્રિયો અને પ્રાણને જીતે, પોતાના મનને વશ રાખે તે અતુર સુખજી—હોશિઆર ખાવરથી થાય. (૨૬) સુખ અને દુઃખને સરખાં ગણે, હરખ અને દિવંગીરીને પણ સરખાં ગણે, ધીરજ અને ધર્મને કદી ભૂલી નય નહિ અર્થાત્ ધૈર્ય રાખે અને ધર્મ પણ રાખે એવા માણસો કોઈક જા. (એટલે ભાગ્યેજ અધા નિયમ પાળનારો માણસ દુનિયામાં મળે છે.) (૨૬) પવિત્રતાને માટે જે જે ક્રિયાઓ કરવી પડે તે તે સધળી કરીને શરીરને શુદ્ધ રાખે; શરીર શુદ્ધ કર્યા પછી પોતાના મનનો મેલ જ્ઞાન રૂપી પ્રાણીથી મૂએ, અર્થાત્ જ્ઞાન મેળવે, (બાહ્ય શુદ્ધિ વિના અંતર શુદ્ધિ થાયજ નહિ) તેજ માણસ બહાદુર છે. (૨૬) ઉપર કહ્યો તેવો ધર્મ જે પ્રાણી પોતાના મનમાં ધારણ કરે—પાળે તેજ પવિત્ર છે. એવા માણસોનું આ જગતમાં જીવવું સરળ છે, અને તેમનાંજ ચરિત્રો સુંદર છે. અર્થાત્ તેમનું જ વર્તન શુદ્ધ છે.

પાઠ ૧૬ મો.

અંક=અંક શબ્દનો અર્થ ખોળો
છે, નાટકની વસ્તુને રસ તથા

ભાવ સહિત અભિનયવડે સમા
સંદોના ખોળામાં અપાતી હોય
તેમ તેમના મનમાં આરોપણ
કરવામાં આવે છે માટે નાટકન

એ ભાગને અંક કહે છે. નાટકમાં
જે શબ્દ વપરાય છે તે રહ થ-
યેસો જાણવો. (સત્યભામા રોપ-
દર્શિકા ખ્યાન.), પ્રકરણ; ભાગ.

પ્રોટો=પ્રોટો (પ્ર+વૈ ધાતુનું બૂ ક.
ઉહ પરથી મોટો.)

પંચામૃત=(પંચ+અમૃત; પાંચ પ્ર-
કારનાં અમૃત દૂધ, દહીં, માખ-
ણ, ધી ઇત્યાદિ.

કલ્પતરુ=કલ્પિત વસ્તુ મળે એવું ઝાડ.

શ્યામ શરીર=કાળા શરીરવાળો; સર્પ.

સાપના રાક્ષા પાસે હંમેશાં પાણી
હોય છે. ગતક્ષય કે પાણીવાળી
જગ્યાએજ સાપ રાક્ષો બાંધે છે.
માટે તે પાણી ક્યાં રહેલું છે તે
તે જાણતો હોવો જોઈએ.

ગચ્છે=પૈસાવડે-પૈસા આપીને

કર્મ=નરીખ, કપાળ

સાથ=વર્ગ; જથ્થો; ટાળું.

ધુમપાન કરે=ધુમાડાને પીએ, અ-
ર્થાત્ ચોરાશી ધૂણીની વચ્ચે બેસી
તાપે. (ઉનાળામાં આવા માણ-
સો-સાધુ, ખાવા માક્ષમ પડે છે.)

ટીપઃ—ગળથુથી=સહજ મોરું એવું ગોળનું પાણી કરી તેને ઉતું
કરી તેમાં ધી નાંખી જન્મ પછીના ત્રણ દિવસ સુધી ખાળકને
પાવામાં આવે છે તે.

ઉદય એ રાજ છે અને કર્ગ (નરીખ) તેના આગળ રાં-
કડું ગરીખ છે, તેનો અંક (એક ભાગ) તમારી આગળ (સાંભળ-
નાર આગળ) હું (કવિ) કહું છું તે તમે સર્વે મનમાંનો અહં-
કાર મૂકી દઈને, હાઈને ખુલ્લું કરીને જો જો. (ખુલ્લે મને તપાસ
કરજો.) કારણ કે અંધ ધર્મ શ્રદ્ધાથી આપણે એવું માનતા આવ્યા
છીએ કે, ' ઈશ્વર કરે તે ખરું ' ' નરીખમાં હશે તે થશે ' આ
વાત આપણા મગજમાં એવાં ઉંડા મૂળ ઘાલી બેઠી છે કે આપણને
ખીજ વાત રચતી નથી. ઉપરની વાત આપણે કહેતી વખતે જાણે
તે સત્યજ હોય તેમ અભિમાન પૂર્વક અવાજ કાઢી કહીએ છીએ, આથી
કવિને આવું કહેવાની જરૂર પડી છે.)

કર્મ ખીજ રૂપે રહેલું છે જેનામાં એવો જે ઉદ્યમ-ઉદ્યમી હોય અર્થાત્ મન અને વાણી વડે ઉદ્યમ કરનારો નહિ, એટલે ઉદ્યમ કરેલું એવું ખતાવનારો નહિ પણ ખરેખરોજ ઉદ્યમ કરનારો જે માણસ હોય છે તે કુટકપટ-લુચ્ચાઈ-ઠગાઈ સર્વને જાણી જાય છે. કારણ કે અમુક કામ આપણે કરવા માંડ્યું. તેમાં શ્વેતકમંદ થવા માટે આપણે તે કામમયજ થવું પડે છે. અર્થાત્ તેના એકે એક વિભાગોનું બારીક નિરીક્ષણ કરવું પડે છે. જો તેમ ન કરીએ તો તે કાર્યમાં આપણે શ્વેત મેળવી શકીએ નહિ. આ પ્રમાણે જ્યારે સક્ષમ દ્રષ્ટિથી નિરીક્ષણ થાય ત્યારે તેમાં કોઈની લુચ્ચાઈ ઠંગાઈ હોય તે સહજ પકડાઈ જાય એ સ્વાભાવિક છે.

પ્રથમ ધૃષ્ટિએ તો સઘળાંના શરીર નગ્નજ ઘડ્યાં હોય છે તે- માંથી ધીરજવાળો માણસ-ઉદ્યમીજ ખેતાના અંગને સારી રીતે ઢાંકી શકે છે. (એનો અર્થ એવો નથી કે ખીજ સર્વ નાગા શરે છે પણ ઉદ્યમી સારી સ્થિતિમાં આવે છે એ ખતાવવાનો ઉદ્દેશ છે. ધૃષ્ટિએ નગ્ન શરીર ખતાવ્યાં છે એટલે ધૃષ્ટિએ તો સઘળાને સરખીજ રીતે જન્મ આપ્યો છે-આપે છે. પછી કોઈ સુખી અથવા દુઃખી થાય છે એ ખેત ખેતાના ઉદ્યમનું ફળ છે.-આ ઠેકાણે એક વાત યાદ રાખવા જેવી છે કે કેટલાક જન્મથી ગર્ભ શ્રીમંત જન્મે છે તેનું કમ ? તો તેનો જવાબ એટલોજ છે કે તે શળ સંચિત કર્મનું છે. સંચિત=પૂર્વ ભવે કરેલાં ન ભોગવાયેલાં કામનો ભંડાર એ પ્રમાણે છેવટે તો કર્મજ પ્રધાન છે. તેની-જન્મ લેનારની-મા ઉદ્યમ વથ મધને-ઉદ્યમી મધને તે મોટો થાય તેટલા માટે તેને ગળથુથી પાય છે.-ત્યારેજ તે મોટો થાય છે. માટે ઉદ્યમજ અષ્ટ છે. હવે ઉદ્યમ

કવો કરવો તેને માટે કવિ કહે છે કે જે જેવા કુળમાં અવતરે છે તે તેજ કુળનો ઉદય કરે છે. અર્થાત્ વાણીઆનો દીકરો વેપારી થાય અને મોચીનો દીકરો તે મોચીજ થાય છે. હવે ઉદયમજ શ્રેષ્ઠ છે એ વાત કવિ દાખલા દલીલોથી સાબિત કરે છે:—

જો જો હું તમને ઉદયમની રીત-વાત કહું, દ્રષ્ટાંત આપું. ધરમાં ધણી ગાયો બાંધેલી છે. હવે એક કર્મી માણસ હોય તેને તો બિ-આરાને શેની ગતિ હોય કે ગાયોનો શો ઉપયોગ છે?—કારણ કે તે તો દૈવ ઉપર આધાર રાખનારો છે; પણ ઉદયમી હોય તેજ તેનું દૂધ દૂધે, એ દૂધનાજ પંચામૃત—(દહિં માખણ ધી ઇત્યાદિ)—રચીકર પદાર્થો થાય અને તે ઉદયમીજ ખાય. ઉદયમ કર્યા સિવાય બિચારું કર્મ (કર્મને માનનારો માણસ) શું ખાય? (નરસેંજ સુખ્યુદ્ધિ ન વાવરશે, વરશે વરસાદ મરે તરશે) આ ન્યાયને એ મળતું છે.

પરમેશ્વરે જ્યારે દુનીઆ બનાવી ત્યારે સારાં મેડવાળાં ઘર ઇત્યાદિ કાંઈજ નહોતું. પણ માટી, સુતો અને લાકડાં—કાટ ઇત્યાદિ તો પુષ્કળ હતાં. હવે જો તે વખતના લોકો નશીબપર આધાર રાખી બેસી રહ્યા હોત તો આવાં ઘર થાતજ નહિ. એતો ઉદયમ વડેજ તેનાં ઘર થયાં છે. (માટે ઉદયમજ શ્રેષ્ઠ છે). ઉદયમી માણસ કપાસ વાવીને તેનું રૂબરૂ બનાવે કે પછી રૂબ વેચાતું લાવે અને પછી વિવેક વડે વણીને તેનું વસ્ત્ર-લુગડું બનાવે છે; અને તે સર્વ પહેરે છે. (કર્મીપણુ.) જો તે એવો ઉદયમ ન કરે તો (કર્મી) સઘળા કર્મને માનનારા નાગાજ રહે. કારણ કે વસ્ત્ર ઉદયમ વિના રતું બનેજ કેમ? કપાસ ઉદયમ વિના પાકેજ કેમ? (માટે ઉદયમ શ્રેષ્ઠ છે.)

ઉદયમ તો કલ્પતરૂના જેવો છે. અર્થાત્ સર્વ વસ્તુ ઉદયમથી

મળી શકે છે - ખની શકે છે. - જ્યારે ઉઘમી દુઃખ વેઠીને પૃથ્વી ખેડી તેમાં અનાજ વાવે છે, ત્યારેજ પૃથ્વી રસાળ થાય છે, અને અનાજ પાકે છે. ત્યારેજ તે અનાજ ખાધને નશીબને માનનારા સુખે જીવે છે. (ઉઘમી ઉઘમ કરી અનાજ પકવે નહિ તો કર્મો ખાય શું?) માટે ઉઘમજ શ્રેષ્ઠ છે.

જ્યારે ઉઘમ કરીને તલ પકવે છે, અને વળી ઉઘમ કરી તેને ઘાણીમાં પીલે છે ત્યારેજ તેમાંથી તેલ નીકળે છે. વળી તેલ નીકળ્યું એટલેથી પણ દીવો થતો નથી પણ દીવેટ કરીને દીવો સળગાવે તો અજવાળું થાય છે, એ પ્રમાણે ઠેકાણે ઠેકાણે ઉઘમતુંજ જોર છે. જેમ ઉપર પ્રમાણે ઉઘમ કરી દીવો ન કરીએ તો અંધાઈ રહે છે તેમ એકલા કર્મ વડે અંધાઈ ધોરજ રહે છે.

ધરમાં જુદી જુદી જાતનાં ધણાં અનાજ ભરી મૂક્યાં હોય તો પણ તે રાંધ્યા વિના કેવી રીતે રંધાય ? અર્થાત્ રંધવાનો ઉઘમ ન કરીએ તો નજ રંધાય, રંધાય નહિ ત્યારે ખાય શું ? દૂધને મેળવીને જ્યારે અધરકે છે ત્યારેજ દહીં થાય છે; અને દહીંને વલોવીએ ત્યારે જ ધી થાય છે. (માટે ઉઘમ શ્રેષ્ઠ છે.)

ઉડાણમાં જમીનને વિષે જે પાણી છે તે સાપજ જાણે છે (માટે સાપનો રાક્ષડો જોઈ યોગ્ય સ્થાને) ઉઘમી માણસ કુવો ખોદે તોજ કર્મો પાણી પીએ. નહિ તો મરે તરશે. (અર્થમાં નોટ જુઓ.) પૈસા ખરચીને સોનું લાવીએ, પણ તેને ધરમાં ભરી મેલીએ નહિ એટલે સોનીને આપી તેનાં આભૂષણ (ધરેણું) કરાવીએ, કરાવીને સરીરપર પહેરીએ-ધાલીએ તોજ, મોંપર તેજ આવે છે. ધરમાં સોનું ભરી મૂકવાથી તેજ આવતું નથી. (ધરેણું ધાલવાથી માણસનો દે-આવ રે છે તે ઉપરથી સ્પષ્ટિત.)

કોઈ ધરમાં ચાકર હોય તે ધારો કે અમુક માણસની પાસે શુગડાં પણ લાવીને મુકે છે. પણ જો તે ઉભો થઈને ઉચો નીચો થાયજ નહિ તો તે વસ્ત્રો પહેરાયજ કેમ કરીને ? (ઉચું નીચું થતું એ પણ ઉદમજ છે.)

સોના સિવાયની ખીજ સખ્ત ધાતુ (જુદી જુદી જાતની ધણી ધાતુઓ) છે અને તેમની જુદી જુદી અનેક જાતની વસ્તુઓ બને છે. ઉદમી માણસજ તેનાં કામ (ઘાટ ઘડવાનાં કામ) કરે છે. પછી ઘાટ ઘડીને તેનાં નામ પાડે છે. એ સઘળું ઉદમથી થાય છે, ત્યારે કમી તે વાપરે છે. (માટે ઉદમજ શ્રેષ્ઠ છે.)

જેથી કરીને વૈકુંઠરાય (પરમેશ્વર) સંતોષ માને છે તે હવન, હોમ વગેરે ક્રિયાઓ ઉદમથીજ થાય છે. હોમ, હવન કરવાથી ઈશ્વર પ્રસન્ન થઈ મેઘને વૃષ્ટિ કરવાનો હુકમ કરે છે, તેથી વરસાદ બારે વૃષ્ટિ કરે છે તેથીજ અનાજ પાકે છે; તે વડેજ સઘળી સૃષ્ટિ જીવે છે. એ સઘળું ઉદમથી થાય છે. (માટે ઉદમ શ્રેષ્ઠ છે.)

મોટા મોટા ઋષિઓ અને તપસ્વીઓનો સમૂહ (સઘળાં ઋષિઓ અને તપસ્વીઓ) હાથવડે ઇશ્વરની પૂજા કરે છે અને ચોરાશી ધૂણીઓ તાપી ધુમાડો ખાઈ મોટો ધર્મ કરે છે—ત્યારેજ તેમનું નશીબ જોરાવર થાય છે. અર્થાત્ ત્યારેજ તેમને ઇશ્વર મળે છે. (ઋષિઓ પૂજા કરે છે અને તપસ્વીઓ ધૂણીઓ તાપી ધૂમ્રપાન કરે છે અર્થાત્ તપ કરે છે એમ સમજવું.)

એ પ્રમાણે પુણ્ય સિવાય કોઈ કંઈ પણ વસ્તુ પામતું નથી. (પુણ્ય કરવામાં પણ ઉદ્યોગ ગર્ભિત રહેલો છે.) જેજે માણસોને આપણે કલેશમંદીથી કામ કરતા જોઈએ છીએ, તે સર્વ ઉદમવડેજ કલેશમંદ થાય છે. (માટે ઉદમ કરવો એજ શ્રેષ્ઠ વાત છે.)

પાઠ ૨૪.

સંબોધન=બોલાવીને ઉદ્દેશીને કહેવું
સોહે=શોભે.

સમીર=પવન

શશીલેખા=ચંદ્રની કળા.

તરંગ=લહરી.

શતકાય=(શત=સો+કાય=શરીર) સો

શરીર વાળું અર્થાત્ બહુરૂપ
વીચિત્રાળ=તરંગ-મોજા=લહરીઓ-
ની માળા.

રમ્ય=મનોહર, આનંદ દાયક

કાસાર=સરોવર

સરઉરે=(સર=સરોવર ઉરે=અંદર)સ-

રોવરમાં

નીલા લીલમતા જેવા રંગવાળાં તમે જેના લાલ ગાલ ઉપર
એઠાં હતાં એવા સારા આંખાની ડાળ મૂકીને હે કાયલ (તમે) ક્યાં
ગયા ?

ગાલ એ માણસના શરીરનો ખુલ્લો ભાગ છે, તે પ્રથમ દૃષ્ટિએ
પડે છે, કારણ ફરેક માણસનું મુખ ખુલ્લું જ હોય છે. આ પ્રમાણે
આંખાને જ્યારે નવી કુંપળો ફૂટે છે, ત્યારે તે લાલ રંગનો જણાય છે.
કારણ કુંપળો લાલ હોય છે. મનુષ્યનાં જેમ ગાલ ખુલ્લા દેખાય છે,
તેમ આંખાની લાલ કુંપળો પણ ખુલ્લી જ દેખાય છે; કારણ કે નવાં
ખાંદડાં ડાંખળીઓની ટોચે આવે છે. માટે માણસના ગાલ અને આંખાની
નવી કુંપળો વચ્ચે સાદૃશ્ય છે આથી કવિએ ગાલની ઉપમા આપી છે.

ઉંચે આકાશમાં પ્રભાતના રંગ રાતા રાતા દેખાય છે, તેવા
નીચે નીચે આના (આંખાના) મોર છે; તેને મૂકીને હે કાયલ તમે
ક્યાં ગયાં ?

વસંતઋતુના પવનમાં આ વખતે આંખો ફાલી રહ્યા છે તોએ
તે તમારા વિના સુનો લાગે છે—૪૦

કાળા કાળા જડા મેઘને જોદીને શરી લેખાનાં કિરણ આંખને
 ઠારે છે, પણ તે લેખા જણાતી નથી તે પ્રમાણે અંધકારનાં પડ ફાટીને
 ની આરપાર નીકળીને-તમારાં ઉંડા-હૃદયનાં-ગાન (બહાર આવે છે,) તે કાને સંભળાય છે પણ તમે દેખાતાં નથી. નદીની લહરી-મોઝનમાં
 શરી લેખાની સુવાળી જાત ઉંચી નીચી નાની મોટી થાય છે.
 (પાણીમાં ચંદ્રનું પ્રતિબિંબ પડે છે તે પાણી હાલવાથી લાંબું કુંકું
 થાય છે તે ઉપરથી) જેમ અનેક લહરીઓમાં (પાણીની) અનેક
 પરપોટા થાય છે અને પરપોટા લહરીઓપર બેસી-તેને લઈ લહરીએ.
 ધીમે ધીમે વહી જાય છે તમે મનમાં અનેક લહેરો આવે છે અને
 પરપોટા રૂપી ઘાટ (વિચાર) થાય છે પણ એ લહેરો પણ પરપોટા રૂપી
 વિચારને લઈ ચાલી જાય છે-તે પ્રમાણે અમારાં ઘણાં મનમાં તમારું
 ગાન સો શરીર વાળું થઈને-સર્વ વ્યાપી થઈને-વળી પાછી એકજ
 થઈને લપસી જાય છે-વિદીન થઈ જાય છે.

સમુદ્રના ઉંચા નીચા ઘણા તરંગો ઉપર (લહેરો ઉપર) પા-
 ણીની પેડે સરીને જેમ જોતાજોતામાં શફરી જાય છે તેમ અંધકાર
 રૂપી મોઝનની માળા ઉપર તમારું લીસુંલીસું ગાયન આજે સરી
 જાય છે-સંભળાતું બંધ થાય છે. લીસું લીસું કહેવાતું કારણ જલદી
 સરી જાય તે છે. લીસું હોય તો જલદી સરી શકે.

જેમ સફેદ (રૂડા) ચાંદામાં-ચંદ્રમા સુશોભિત (આતંદહાયક)
 કલંક દેખાય છે તેવાં તમે સરોવરમાં ચાંચ ભરતી વખતે તેના ઉર
 (પેટ)ને વિષે શોભો છો. અર્થાત ચંદ્રમાં જેમ કાળું કલંક શોભે છે
 તેમ તમે સરોવર જે ચંદ્રના જેવું સફેદ ચંદનીમાં દેખાય તેમાં પાણી
 પીતી વખતે-(તમારું પ્રતિબિંબ અંદર પડવાથી-કાચગળું પ્રતિબિંબ

કાળું જ હોય તેથી) દેખાવ છો. ચંદ્ર તે સરોવર અને ચંદ્રમાં કાળો ડાઘો છે તેવો સરોવરમાં કાળી કોયલનું કાળું પ્રતિબિંબ.

હે, દૂલની કળી (સુકુમાર) તમારી વાસ આ અંધારામાં આવે છે પણ તમારી કુંળી પાંખડીઓ જણાતી નથી—

તારાનું તેજ આકાશમાં ઝીણું ઝીણું દેખાય છે ખરું પણ તારા જોવાતા નથી—એ શું પદાર્થ હશે ? તે જણાતું નથી તેમ જાણતા પણ નથી તે પ્રમાણે તમારું હૃદયનું ગાન-હૃદયના ઉભરા દર્શાવતું ગાયન ઉંડાણમાં સંભળાય છે પણ તમે દેખાતાંએ નથી અને જાણતાંએ નથી

પાઠ ૨૮ મો.

નળનો વિલાપ અને કરકોટક નાગ

ટીપ:-જંગલમાં દમયંતીનો ત્યાગ કર્યો પછી નળ રાજા વિરહ દુઃખથી ઉન્મત્ત થઇ જાય છે; તે પ્રસંગના તેના વિલાપનું વર્ણન છે.

નળ=હાપરના અંતયાં થએલો સૂર્ય વંશી રાજા; નિપથ દેશના વીરસેનનો પુત્ર. (એ સ્વરૂપે સુંદર, શાસ્ત્ર જ્ઞાતા, ધનુર્વેદ નિપુણ ને પ્રુણ શીલ હોતો.)

કરકોટક=પાતાળનો એક નાગ. (એક પ્રસંગે સમ ઋષિના આપથી એ પૃથ્વી ઉપર જાગતો હતો, એવામાં નળ રાજા વનવાસ નિકળ્યા હતા તેણે તેને દીડો ને કાઢ્યો.

એ ઉપકારને બદલે કરકોટકે તેને ડંખ દીધો, જેથી નળનું રૂપ કદરૂપું થયું. નળ એમ કરવાનું કારણ પૂછવાથી નાગે કહ્યું કે તમારે ત્રણ સંવત્સર છુપા રહેવું છે; માટે મેં ડંખદઈવ્હરવું (કદરૂપું) રૂપ કર્યું છે. પછી નાગે ત્રણ વસ્ત્ર આપી રાજાને કહ્યું કે આ પહેરવાથી તમારું રૂપ હતું તેવું થશે.)

નયણે=આંખે

વિલાપ=રડતાં રડતાં દુઃખ કહી બતાવવું તે;

વ્યાકુળ=અશાંત; ગભરાએલું; ખેંચાકું.

અવની=પૃથ્વી

વૈદર્ભી=વિદર્ભ દેશના રાજા ભીમકની
છોકરી; દમયંતી;

વામા=સ્ત્રી (ડાબા અંગની અધિ-
કારી)

રામા=સ્ત્રી (રમત=કીડમાં સુખ
આપનાર)

અવધ્ય=અવધિ; હદ.

કોકીલા સ્વરી=કોપલના જેવા મધુર
કંઠ વાળી,

ઉપન્યો=ઉપજ્યો.

વીખવાદ=ટંટો; બોલવામાં ઝેર
સાદ=ધાંટો.

વિશ્વ મોહિની=જગતને મોહ પ-
માડનાર.

સૃષ્ટિ દોહિની=આખી સૃષ્ટિના દોહન
(સાર) રૂપ.

સુંદરી=સુંદર સ્ત્રી; રૂપવંતી નારી.

વિરહિણી=વિખુટી પડેલી,

વલ્લભ=વહાલામાં વહાલો, ધણી.

દર્શ દુર્લભ=જેવું મળવું કઠણ થઈ
પડ્યું છે એવી. (દર્શ=દર્શન+દુ-

રૂ+લભ=દુર્લભ=મળવું અઘરું)

પિયુના પ્રાણુ=ધણીના જીવરૂપ; ધ-
ણીને જીવાડનારી,

વાટ=રસ્તો; માર્ગ

ધર્મનાં મર્મ ભૂમ્યાં=પૃથ્વી પર પ-

ડેલાં પગલાં ભૂરી નાન્યાં,
નિરવાટ=કોઈ આગળ ગયું ન હોય
એવો રસ્તો.

રૂએ=રડે

રૂદયા શટ્ટે=છાટી શટ

મોહ ધારણુ=મોહને રાખનાર.

કર્મ કારણુ=કર્મ કારણ થયું તે.

ભુજ=હાથ

લલાટે=પાળે

વિલપે=રડે

કલપે=કલ્પાંત કરે

કમ્બુદ્ધ=નકારી શુદ્ધિ.

છેલ=દગો.

દારણુ=મંચકર

સ્થામા=સ્ત્રી (કાળા રંગ વાળી)

હધ=હદ

સર્હીના=સિંહના

સધ=તરત; સધ

દોહલે=મુરકેલીથી.

ગજ ગામી=સ્ત્રી (હાથીની જે
ચાલનાર)

નિરમુખ=પાછા; વીતે મોઢે.

સાથ=સંગાથી

ગાઠો=જાડો

પ્રેમ જળ=પ્રેમનાં આંસુ,

લોહ=લૂણી નાખ

સ્વરે ધાયો=અવાજની દિશા તરફ
દોડ્યો.

દવાગ=દવ; જંગલમાં લાગેલી આગ
વ્યાગ=તાગ; સાપ

દયાસિંધુ=દયાના સાગર.

દીનઅંધુ=ગરીબના બેલી

વનિહ=અગ્નિ

પ્રાણુદાન=જીવત દાન

જ્નેજન=ચાર ગાઉ

શાતા પામ્યો=સુખ પામ્યે; શાંતિ
મળી,

પ્રાણુ=પ્રાણુને; જીવને.

પુણ્ય શ્લોક=જેનું નામ દેવાથી પ-
વિત્ર થવાય છે એવા; નળરાગ.

(યુધિષ્ઠિર પણ પુણ્ય શ્લોક ક-
હેવાતા હતા)

વિપ્રવાચા=બ્રાહ્મણનું વચન

વૈદર્ભી કાંત=દમયંતીનો પતિ,

દાયો=દાઝ્યો

૪-તાંત=વીંતેલી વાત.

સમજાવટી--નળરાગ આંખમાં આંસુ લાવીને અનેક તરેહના
દુઃખના પોકાર કરે છે; અને પોતાનું ગમરાએનું શરીર ભોંયપર
પછાડે છે. ગરીબ વૈદર્ભી રાણી એકલી વનમાં ગીરો ને શટ્રી મરશે;
તેથી જીવ્યાની હદ ટળી ગઈ છે. ક્રોધવ્રતા જેવા મીઠા સ્વર વાળો
એ સ્ત્રી ફરી નહિ ગયો, જેની સાથે તકરાર શા માટે થઈ ? હે !
મનને ગમી રહેલી દમયંતી બોલ, એમ નજે ઘાટો પાડવા માંડ્યો. હો
જગતને મોહ પમાડનાર, અતુર, વિશ્વના સાર રૂપ સુંદરી, ધણીથી
વિખુટી પડેલી, જેનું દર્શન દુર્લભ છે એવી, પતિના પ્રાણુ રૂપ (જેના
વડે ધણી જીવે છે) એવી દમયંતી તું બોલ. વનમાં ફરતો અને
રડતો આઘ્યાતો રસ્તો જેવા ગયો, પણ કળિયુગે ભોંયપરનાં પગલાં
બૂલી નાંખીને, જંગલ આવવા જવાના રસ્તા વગરનું બનાવી દીધું.
નળરાગ વડતી હાલે વળગ્યો, ને છાતી ફાટ રડવા લાગ્યો; મોહ
રાખનારને એ કામ સાથી થયું તે કારણ કપાલે હાથ દબને કહે છે.
રાગ ધણો વિલાપ અને કલ્પાંત કરે છે, અને તેનું સુખ તથા

પ્રેમ સંભારે છે; કે મનને નબળી બુદ્ધિ સુઝી તેથી અન્યાયે તેને દગો દીધો. જંગલની હદ બિહામણી છે, તેમાં અજગર, વાઘ, વર ને નાગ છે, મોટા મોટા કરાડ અને કાનરો બેઠેને ત્યાં સિંહની ગર્જના સાંભળીને એ સ્ત્રી તરત ફાટી મરશે. મહા મુશ્કેલીથી એ ગર્જામીની મળી, અને દેવતા પણ વીધે મોઢે પાડા ગયા; તે વખતનો સ્વયંવરનો બધો સંગાત આ વાત સાંભળીને સુખ પામશે. રાજા રહે છે તેની આંખો ઢોણુ લૂંછે ? એવામાં એક બંડો અવાજ સાંભળ્યો. હે નજરાજ પ્રેમતાં આંસુ લૂંછી નાખ ને મને મદાવ અને આ બાળી મરતાને બચાર કાઢ. એ વાળી સાંભળીને બાણ્યું કે રાણી છે, ને એનો રડી રડીને ઘાંટો થેસી ગયો છે, હરખથી ખુશી થઈને બીરસેનનો કુંવર (નજરાજ) અવાજ આવતો હતો તે તરફ દોડ્યો. દુવ બજે છે તેમાં મોટો નાગ તરડે છે, ને બરાડા પાડે છે; ને કહે છે કે દયાના સાગર, ગરીબના બેઝી નજરાજ મને કાઢ. અગ્નિ દેવતા વરદાનને લીધે નળ ન દાઝતાં પાસે ગયો, ત્યારે નાગે નમસ્કાર કર્યો, ને કહ્યું કે હે શુભવાન રાજા મને પ્રાણદાન આપી જવાડ, હું પણ તારાપર કાંઈ ઉપકાર કરીશ. જેની એક બેઝન જેટલી દેડ હતી, એવા એ નાગને ઝેરથી ન ખીતાં લીધો; અને ખાંધ પર ચઢાવી દેવથી બકાર લાવીને મૂક્યો; તેથી તે જીવને શાંતિ (સુખ) પામ્યો. નાગ કહે છે કે તમેજ ખરેખર પુણ્ય શ્લોક છો, મને આજ્ઞાણનો શાપ હતો, તે મુજબ નજરાજ મળ્યા. નળ પૂછે છે કે આટલો બધો કેમ દાઝ્યો તે મને માંડીને વાત કહે. તારી હડીકત કહે કે બાઈ તું ઢોણુ છે ? કારણ કે તું બહુ દુખ પામ્યો છે. નાગ કહે છે રાજા સાંભળો મને ત્રડપિનો શાપ થયો હતો.

પાઠ ૩૨ મો.

દિવ્ય મંદિર તથા લેખ.

દિવ્ય મંદિર=દેવતાઘ મંદિર

માનવરાજે=માણસે

મંદિરો=દેહોરાં; મકાનો.

કીર્તિ કાળે=આખરને માટે

કાળ=વખત, નાશ કરનાર સ્વરૂપ

મહોદધિ=મહા સાગર (મહા=મોટો

+ઉદધિ=સાગર)

હુત થયાં=ડૂબી ગયાં; નાશ પામ્યાં.

કીર્તિ સ્તંભ=પ્રખ્યાતીને માટે

હોલો કરેલો લેખવાળો થંભલો

સહસા=એકદમ

ભૂકંપ=ધરતીનો કંપારો; ધરતીકંપ.

ગરવા=મોટા

શિક્ષાખંડ=મોટા લેખવાળા પત્થરના

કંડા

મૂર્ણુ=ભૂકો

મૃતસમ=મુડકા જેવો

જંગોજંગ=ઠેકાણે ઠેકાણે

અચળ=કાયમ (અનચળ)

ભવ્ય=મોટું; રોનકનાર

વિશ્વ મંદિર=સૃષ્ટિ રૂપ મંદિર

ભાસે=દેખાય

આનુષ્ઠાન (સં) જેની કોઈ સાથે ઉપમા

(સરખામણી) કરી ન શકાય એવું.

ધુમટ=દેહોરાંનો ઉપલો અર્થો પોખા
ગોળા જેવો ઘાટ; ઉઘાડેલી છત્રી
જેવો ઘાટ.

વ્યોમ=આકાશ

વિરલા=અસાધારણ મનુષ્ય

રૂડિપેર=સારી પેઠે; વિચાર પૂર્વક

દિવ્ય ભાષામાં=દેવતાઘ ભાષામાં;

સાંકેતિક ચિન્હો વડે.

નભપટ=આકાશનું પડ (નભ=આ.

કાશ+પટ=પડ)

રચના=બનાવટ

તારકલેખ=તારારૂપી લેખ

સંધ્યા=સાંજ

અભ્ર=વાદળાં

સંધ્યા અભ્ર=સાંજનાં વાદળાં

સુહૃતા=શોભતા

વર્ણનાં=રંગના

વિવિધ=ગુદી ગુદી જાતના

અદ્ભુત=નવાઈ જેવી

લિપિ=લખાણ

દેશાટન (સં) દેશ પરદેશમાં મુ.

સારરી કરવી તે. (દેશ+અટન=

પરવું; ભગવું.)

ગૂઢલેખ=જેમાં કંઈ છુપી વાત

લખી હોય એવો લેખ.

લિપિબોદ્ધ=લખાણમાં ગુદાપણું

ઉકેલી શકું=વાંચી શકું

દિવ્ય પુરૂષના=પ્રભુના

સમજીતી—માણસે કીર્તિને માટે મંદિરો વગેરે બનાવ્યાં; પણ તે આજે કાળરૂપી મહાસાગરમાં કાણ જાણે કયાં નાશ પામ્યાં છે. નામ અમર કરવાને કીર્તિ સ્તંભ ઉભા કરતા; તેને મોટા ધરતી કંપ એકદમ ગળી જતાં. તેનાં નામ કે નિશાની ન રહેતાં રાતમાં રખડતા થઈ જાય છે; અને શિલા લેખો કકડા તથા ભૂકો થઈને મુડાંની પેઠે ઠેકાણે ઠેકાણે પડતા જોવામાં આવે છે. કાચમ રહે એવી કીર્તિને માટે લેખો કેતરી રાખ્યા; તે પણ ઘસાઈને ભૂસાઈ ગયેલા તથા ધૂળમાં દટાયેલા જીવો. એક અવિનાશી અને વિશાળ આ સૃષ્ટિરૂપી મંદિર દેખાય છે; તેને આકાશરૂપી ઘણો સરસ ધુમટ ચારે બાજુએ આવી રહેલો છે. એ એક મહાનપુરુષ (ધર્મ) ની કીર્તિ ગાય છે; તેને કોઈ અસાધારણ માણસજ સારી રીતે (વિચાર પૂર્વક) જોઈ શકે છે. દેવતાઈ બાપામાં (સાંકેતિક ચિન્હો વડે) તરેહ તરેહના મોટા લેખો લખ્યા છે એ એક મહાન પુરુષના (પ્રભુતા) ગુણ કહી બતાવે છે. સૃષ્ટિની રચનામાં એ લેખ જેની સાથે કોઈની સરખામણી ન કરી શકાય એવા રૂપવાળો દેખાવ છે; આકાશના પડપર તારારૂપી લેખો કહી કહી ચળકે છે. કૃષ્ણે કૃષ્ણે સાંજના વાદળાંના રંગોરૂપીલેખ સોજે છે; કોઈ વખત ઈંદ્ર ધનુષના રંગના લેખો જણાય છે. એમ હંમેશાં અનેક પ્રકારના લેખની રચના શોભી રહે છે; તે દેવતાઈ નવાઈ જેવું લખાણ કોઈ વિરલ પુરુષજ વાંચી શકે છે. દેશ પરદેશ મુસાફરી કરીને માનવકૃતમાં વિશાળ મંદિરો હું બલે જોઉં; અને તેમના ગુપ્ત ન સમજાય એવા લેખ તથા લિપિઓનો ભેદ બલે હું વાંચી ન શકું; પણ એક વિશ્વરૂપી મહામંદિર જોવાની દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય એમ ચાહું; તથા દિવ્યપુરુષના (ધર્મ)ના એ લેખ વાંચવાની હું શક્તિ માગું.

સહસ્ત્રલિંગ તળાવના કાંઠા ઉપરથી પાટણનો દેખાવ.

ગણીવાવ=મહારાણી મિનળદેવીની વાવ

હાડ=હાડકાં; તુટેલા પથ્થર

પુરાણુ=પુરાતનકાળની; પુરાણી

હાલજ=દેહાર; સ્થિતિ

કુમારકા સારતા=સરસ્વતી નદી (એ નદી રામુદ્રને ન મળતાં કચ્છના

રણમાં સમાઈ જતી હોવાથી કુમારિકા કહેવાય છે.)

હાડતી=હાડ કરતી

વહી=જતી રહી

નદી સ્વરૂપે=નદીના પ્રવાહની પેઠે

સ્થિત કરી=હસીને

આલિંગન=ભેટવું

તુંપે=તને; તારા પ્રયે.

સચવતી=જણાવતી

મનુજનૃતિ=માણસની કરેલો રચના

(ભગવાન મનુના નામપરથી માણસો મનુજ મનુથી જન્મેલા કહેવાય છે.)

યુગાવતી=ભૂસી નાખતી

પ્રેમ સરિતાપૂ=પ્રેમ રૂપી નદીની રેલતું પાણી.

શૃંગ=શિખર; ટોચ.

મદ ભરીઓ=અહંકારથી ભરેલો,

સમજાવતી—અહીં મોટું સહસ્ત્રલિંગ તળાવ હતું; અને અહીં આ લાંબું સુતું છે તે જુનું પાટણ હતું. અહીં આ મહારાણી મિનળદેવીની વાવની ભાગી તૂટી નિશાનીઓ પડેલી છે; અહીં આ મોટા મોટા કિલ્લા કોટના યુદ્ધને માટી ભેગા મળી ગયા છે. હમણાં એમ નામ ઈઈ દિધે વાતો કરવાની રહી છે, હે પુરાતન પાટણ નગર ! હમણાં તારા આવા દેહાર છે ! ગુજરાતનો વતની કાણ એવો નહિ હોય કે જેની આખો આ સ્થળમાં ઉભા રહીને આંસુથી નહિ ભીંજાઈ હોય ? પેલી કુમારિકા સરસ્વતી નદી નિર્મળ જળથી વહે છે; તે જાણે નાસે છે, પાસે ધસે છે, હાડ કરે છે, લાજે છે ને ઘેસી થયેલી લાગે છે. ખરે ઈશ્વરની કૃપા આ નદી સ્વરૂપે—પાણીની પેઠે વહી ગઈ છે; તો પણ નદી તો હસીને પ્રીતિ સહિત તારા

પ્રત્યે આલિંગન ભરે છે. હે પાટણ ! તારા પ્રત્યે એ દસા લાવતી
 એમ સુચવે છે કે માણસની કૃતિને કાળની ગતિ બલે ભૂસી નાખે;
 પણ માઈ પ્રેમરૂપ નદીની રેલનું પાણી અખૂટ વહ્યા કરશે; ધન
 અને વૈભવના પદાર્થ છો લૂટાતા, પણ માઈ ઝરણુ લૂટાવાનું નથી.
 પર્વતનું શિખર તોડી પાડીને માણસ અહકારથી ભરેલો ડાલે છે; ને
 જાણે છે કે માઈ કૃત્ય હંમેશાં કાયમ રહેશે; તથા માઈ શરીર
 ક્રામળ પાણી પોચું ધડેલું છે, તે તો અનંત જુગ સુધી તેમનું
 તેમ પહોંચ્યા કરશે. પણ જતે કાળે—વખત જતાં કાળ (નાશ કર-
 નાર સ્વરૂપ) તેને પણ ગળી જશે.

પાઠ ૩૬ મા.

જ્ઞાન મેળવવા વિષે.

વિવેક (સં) વિચાર; સારા નરસાની
 સમજ. (વિ=વિશેષ. વચ્ચ ધાતુ
 =સમજવું)

ભણતારા=અભ્યાસ કરનારા; વ-
 ધાર્થી.

વિધ વિધ વિચાર=જુદી જુદી તરે-
 હના વિચાર

ઉચ્ચાર=ખોલ વાણી.

સાત ગુણ શોધો=સદ્ગુણની તપાસ

કરો.

ભવ=જન્મગી; ઉંમર.

પાઠ=વિદ્યા; જ્ઞાન.

પાર=અંત; છેડો.

જ્ઞાન ગર્થ=જ્ઞાન રૂપી નાણું

ગુણુ=સદ્ગુણ

ગાંધો=લઘ લેવો; આંધી લેવો;
 સંધરવો.

આચાર=રીતસાત. આ ઠેકાણે
 પ્રજા; ધર્મ

આપે=પોતે; જાતે

આદરી=શરૂ કરી; આરંભી.

અભ્યાસ=ટેવ; મહાવરો.

જીવ જોડી=મન લગાડી

મનન કરવું=રટણ કરવું; વારંવાર
 સંભાર્યા કરવું.

મનન=વાંચેલી અથવા ભણેલી
 આખતપર વારંવાર વિચાર કરવો તે

આગળે=આગલા વખતમાં; પહેલાં.

ઉદાવ=ખીલવણી; ઉદાસ; વધારા.

કળ=ચુકિત

કરેતાર=ક-તી; પરમેશ્વર.

અંતર આળખો=ચુલુ દોષ જાણો;

મન પારખો.

પરજન=ખીજો માણસ (પર+જન)

પાસ=પાસે

અસમજાણું=અજ્ઞાન; મૂર્ખ.

પ્રભુપદ પ્રેમ=પરમેશ્વરના ચરણનો પ્રેમ

જનકૃત કારજ=માણસે કરેલાં કામ
ધર વગેરે

પ્રભુકૃત=પરમેશ્વરે બનાવેલાં; કુદ-

રતી.

પેખી=જોઈ

સુપેર=સારી રીતે (સુ+પેર=રીત)

શશી=ચંદ્ર; સોમ.

ધેર=ધેરાવો; જયો.

તરણુ=તૃણ; ધાસ.

ઓપે=દીપે; શોભે.

જુગતી=તદખીર; કળા

અપાર=ધાણીજ (અ+પાર)

મતિ=પ્રુદ્ધિ; અકલ

ભણતર=ભણવાનું

રચી=હોંસ; પ્રીતિ

સમજુતી—હે વિદ્યાર્થીઓ આ વિવેકની વાત વાંચો; અને અનેક પ્રકારના વિચાર કરીને સારા ગુણો શોધો, હે વિદ્યાર્થીઓ ભણતર (નિશાળમાં ભણવાનું ભણીને) ‘ભણી રહ્યા’ એમ કદી બોલશો નહિ; સારા ગુણો શોધો. જો તમે આખી જીંદગી સુધી ભણસો તોપણ ભણતરનો (વિદ્યાનો) પાર પામવાના નથી, માટે સારા ગુણો શોધો. જ્ઞાનરૂપી નાણું અને સદ્ગુણ સંધરવા (મતલબ) કે જ્ઞાન અને સદ્ગુણ મેળવવાં જોઈએ) એ આપણી એક મુખ્ય ધરજ છે; માટે સારા ગુણો શોધો. સઘળે વખતે અને સઘળી જગ્યાએ તમે પોતે એવો મહાવરો (જ્ઞાન અને સદ્ગુણ મેળવવાનો) રાખી, સારા ગુણો શોધો. તમે જેમ જેમ જીવ લગાડીને મનમાં મનન કરી જુઓ; તેમ તેમ એ વખતે જુઓ કે આપણો આત્મા ક્યાં શું કામ કરે છે? સારા ગુણો શોધો. એ વખતથી અગાઉ ખીજ જે જે બનાવો.

બનેલા હોય તે તમે તપાસી જુઓ, એથી બુદ્ધિનો એકદમ વધારો થાય છે; માટે સારા ગુણો શોધો. તમે શરીરના સાંધા તથા બળનો અને જગતનો વિચાર કરી જુઓ, કે આપણું શરીર પરમેશ્વરે કેવી યુક્તિથી અને કેવા કારણથી બનાવ્યું છે; માટે સારા ગુણો શોધો. પ્રથમ આપણું મન ઓળખો, પછી સાઈ, નહાઈ કે મૂર્ખ પરાયું માણસ જે પાસે આવે, તો જુઓ કે એ શાથી આનંદમાં કે ઉદાસમાં છે; માટે સારા ગુણો શોધો. માણસના જે જે ગુણ જીવે જાણવાની જરૂર જાણી છે, તે જાણવાં; અને દુઃખ તથા દુર્ગુણને દૂર કરીને અકલ્પ આપો અને લો; માટે સારા ગુણો શોધો. એ પછી એક બાબત જરૂરની છે કે પરમેશ્વરના ચરણનો પ્રેમ તથા જ્ઞાન મેળવો; આપણને એજ પ્રભુએ દયાથી શું શું આપ્યું છે ? માટે સારા ગુણો શોધો. માણસના કરેલાં કામો જોયા પછી ઇશ્વરનાં કૃત્યો સારી પેઠે જોઈને સાગ ગુણો શોધો. પહાડ, પથર, વન, પ્રાણીઓ અને ઘણા તારાઓનો જથો જુઓ ને સારા ગુણો શોધો. દરિઓ, સૂર્ય અને ચંદ્ર જેતાં હજારો વિચાર થાય છે; ફક્ત તૃણ-ધાસ, રજા અને રૂલમાંજ જુઓ તો તેમાં પણ ઇશ્વરી અપાર યુક્તિઓ શો- બે છે; માટે સારા ગુણો શોધો. વળી જેમ જેમ વિચારશો તેમ તેમ આવી રીતે વધારે અકલ્પ આવશે; વળી દલપતરામ કવિ કહે છે કે સાઈ બહુતર તમે હૈંસ (બાવ) રાખીને ભણો, ને સારા ગુણો શોધો.

પાઠ ૪૦ મો. સૂર્યોદય	ગંધ ધાતુ=જવું)
સૂર્યોદય (સં) સુરજવું ઉગવું તે.	પ્રાચી=પૂર્વ
સૂર્ય+ઉદય. ઉદયમાં ઉદ્ ઉપસ-	નભ=આકાશ; વ્યોમ

રકત=રાતું
 દીસે=દેખાય
 પ્રતાપી=કીર્તિવાંત; જેને જોઈને ખી-
 જ અંગનું જાય એવો.
 ભૂપાળ (સં) પૃથ્વીનો પાળનાર;
 રાજા. (ભૂ+પાળ)
 નિહાળી=જોઈ
 વિતર્ક=વિશેષ વિચાર
 રવિ સ્વારી=સૂર્યની સ્વારી
 વિશેષ=વધારે; ઘણી.
 ધાતી આવે=દોડતી આવે; ઝડપથી
 આવે.
 સાધિ=ક્ષિતિજ
 ધરા=પૃથ્વી
 નભ=આકાશ
 તૃણા=છા; મૃગ
 અંત=પાર; છેડો.
 પ્રતિબિંબ=સામી છબી
 તેજ=પ્રકાશ; અજવાળું.
 ખવાસ=રાજાનો સાથે રહેનાર નો-
 કર; જોડો;
 ડમક=ભપકા; ડોળ.
 તૃપ (સં) રાજા (તૃ+પ; માણસ
 +પ=પતિ; પાળનાર)
 લેખી=જણી
 દિશાયજ=એ નામનો પૂર્વ દિશા-
 એ કલ્પેલો પર્વત.
 જાજમ=પાથરજી
 બિંબાવી=પાથરી

ઠરાયું=જોડ્યું
 સિંહાસન=દેવકે રાજાને ખેસવાની
 સિંહના આકારની બેઠક (સિં-
 હ+આસન)
 કેસરી=ગરદન પરના વાળના ગુચ્છા
 વાળો; સિંહ
 બિંબ=છબી
 આદર્શ=પ્રતિબિંબ
 દશદિશા=ચાર દિશા ચાર ખુણા ઉ-
 પર ને નીચે.
 સંગ્રામમાં=લડાઈમાં
 સિધાવ્યાં=ચાલ્યાં; ગયાં
 તાતો થયો=તપ્યો.
 અધર=ગોટાળો
 ટાળવાને=દૂર કરવાને
 ઉચારે=ખોલે
 ઉર=મન
 તુલ્ય=જેવા; સમાન.
 નિજ=પોતાના
 ઇષ્ટ=મુખ્ય દેવ, પોતે જેને ભજતો.
 હોય તે દેવ.
 મહી=પૃથ્વી.
 દાદશ લક્ષ=પાર લાખ.
 મૃન્મય=મટાડીતું
 દીપક જેત=દીવાનો બડકો
 લગ્ન=સંયોગ; મેળાપ.
 અંગીરુ=સોનીની સગડી

છોટા=નાનો
કોટિ=કરોડ

જાનુ=સૂર્ય; સૂર્યના ક્રમે ગણાતા બાર
નામોમાંનું 'ચોથું' નામ (વરુણ,
સૂર્ય, વેદાંત, જાનુ, ઈંદ્ર, રવિ,
ગભરિત, યમ, સ્વર્ણરેત, દિવાકર,
મિત્ર અને વિષ્ણુ. પ્રત્યેક મા-
સમાં પ્રત્યેક આદિત્ય અધિષ્ઠાતા
હોય છે.)

પસરા=ફેલાય
નૂર=તેજ

બાપે=ફેલાય
પ્રતાપ=મહિમા

તોલ=વજન.

લઘુ=નાનો

વિદેશી=પરદેશી

જડ=જીવ-બુદ્ધિ વગરના

ભાવ=સમજ

સુખાણુ=બુદ્ધિવાન

મન=મોટાઇ

અદર્શ=ન દેખાતું

અમ્મ=સેના; લશ્કર.

સમજ્યુતી—સવારમાં સૂર્યોદય વેળા પૂર્વ દિશામાં આકાશ રાતું
દેખાય છે, અને એ તરફ ઘણી શોભા થઇ રહે છે; જાણે આજે
કીર્તિવાળો રાજા પરણે છે, અને તેના આનંદમાં ગુલાલ ઉડી રહ્યો
હોયની તેના જેવો દેખાવ એ રતાશનો લાગે છે. (૧) વળી આકા-
શની રતાશ જોઇને કવિ વધારે તર્કવાળી વાણી વદે છે, કે સૂર્યની
સ્વારી ઝડપથી દોડતી આવે છે, તેથી આ રાતી ધૂળ ઉડી રહી છે.
(૨) પૃથ્વી ને આકાશની હદ મળી ગયાનો સાંધો (ક્ષિતિજ) જ-
ણાય છે, તે મનની ધમ્મજાના છેડા જેવો ગણાય છે, કારણ કે તે પાસે
દેખાય છે તો પણ તેનો પાર પમાતો નથી; તથા જેવા જનારો
માણસ છેતરાય છે. (૩) રાજાના ખવાસનો ભપકો જોઇને એજ રાજા
છે, એમ જાણી અજાણ્યા માણસ નમે છે, તેમ એ સૂર્યના પ્રતિ
બિંબનું તેજ પડ્યું છે, તેને અજાનીઓ એ સૂર્યદેવ છે એમ જાણે
છે. (૪) ઉદ્યાચળ પર રાતું આકાશ છે, તે જાણે સારી જાજમ

પાથરી છે; તથા હવામાં જે પ્રતિબિંબ છે, તે જાણે એક સિંહાસન લાવીને ગોઠવ્યું છે. (૫) તે પર કેસરી સિંહ વાધ જેમ ફૂટીને ઉડે, તેમ સૂર્યદેવ એકદમ ફૂટીને આવ્યો, તેથી મૂળ બિંબમાં પ્રતિબિંબ સમાધ જાય છે, અને પ્રતિબિંબ જતું રહેતાં છત્રી એક થઈ રહે છે. (૬) જ્યાં બિંબમાં સૂર્ય આવીને પેડો (પ્રકાશ્યો) કે તેણે જેમ સિંહાસન પર રાજ્ય બેઠો ને લક્ષ્મી લગાઈમાં મોકલ્યાં, તેમ પોતાનાં કિસ્સો દશે દિશામાં બંધી તરફ ફેલાવ્યાં. (૭) સૂર્યદેવ રંગે રાતો દેખાય છે, તે જાણે કોષથી તપ્યો છે, અને આ દુનીઆનો ગોંટાળા વાળો કારભાર દૂર કરવાને કોઈ મહિમાવાન રાજા પૃથ્વી પાળવાને આવ્યા હોયની એમ લાગે છે. (૮) માણસો જય જય બોલે છે, અને મનમાં પ્રેમ લાવીને પ્રણામ કરે છે (પગે લાગે છે) કેટલાક માણસો જેમ ગુરૂને પરમેશ્વર માને છે, તેમ કેટલાક સૂર્યને પોતાનો મુખ્ય દેવ માને છે. (૯) પૃથ્વી રૂપી માટીનું કોડીઉં છે, તેમાં જાણે પાણી રૂપી દીવેલ ભર્યું છે; અને તેના સંયોગ રૂપી દીવાસળી સળગી છે, તેથી જાણે સૂર્ય રૂપ દીવાની જ્વેલ સળગી રહી છે. (૧૦) જે દુરળીનમાંથી સૂર્યનું બિંબ જોઈએ, તો જાણે ધાતુ ગાળવાનું કુંડું સળગતું હોય, અથવા તોપતા ગોળા ઉપર કીનખાખના ઘણા પાટા વિંટાળેલા હોય એમ જણાય છે. (૧૧) સૂર્ય પૃથ્વીથી બાર લાખ ગણો મોટો છે, તોપણ છેક નાનો દેખાય છે; એ જાણીને આ વિચાર આવે છે, કે મોટા માણસો કદી પોતાની મોટાઈ જણાવતા નથી. (૧૨) સૂર્ય પૃથ્વીથી નવ કરોડ મૈલ દૂર છે તોપણ પોતાનું તેજ ફેલાવે છે; તેમ પ્રભુ જેને ઘણો મહિમા આપે છે તે રાજાનું રાજ ઘણું ફેલાય છે. (૧૩) સૂર્ય પૃથ્વીથી ૧-

જનમાં ત્રણ લાખ મળ્યા મોટા છે, તોપણ એક નાનો ગોળો દેખાય છે; તેમ પરદેશી રાજાનું માન (મોટાઈ) બુદ્ધિમાન પુરૂષો જાણે છે. જડ (મૂર્ખને) તેનું માન નથી. (પરદેશી રાજા સંબંધી આ ઉક્તિ કવિએ ઇંગ્લાંડના રાજાનું ગૌરવ સૂચવવામાં કરેલી લાગે છે.) (૧૪) હમણું સૂર્ય અને આપણી વચ્ચે (રાતા પ્રકાશવાળું) હવાનું પડ છે, તે થોડી વારમાં દેખાતું દૂર થવાનું છે; જાણે ભવાયો પડદા પાછળ નાચે છે, એવો આ દેખાવ જોઈને મન ખુશ થાય છે. (૧૫) લશ્કરનો ઉપરી જેમ લશ્કરને ચલાવે તેમ સૂર્યનો પ્રકાશ ધસારાબંધ ઘણી ઝડપથી આવે છે; તે એક મિનિટમાં ઘણાં મેલ કાપે છે, જે એક લાખને છાસી હજાર ગણાય છે. (૧૬)

પાઠ ૪૪ મો. બોધ.

મજ્જિત.

શુભરે=વિપત્તિ પાડે; દુ.ખ દે.

જગતનોનાથ=ઈશ્વર

સે'જે=સહન કરજે

કાઝી (ફો) ઇનસાર કરનાર

ભાસે=દેખાય (સંસ્કૃત ભાસૂ=દેખાવું)

ઉન્મત્ત=મસ્ત (ઉદ્ધ ઉપસર્ગ+મન્ ધાતુનું ભૂ. કૃ. મત્ત=છાકેલું; મસ્ત.)

સ્વાનંદે=પોતાના આનંદમાં (સ્વ+આનંદે)

કદું=કડવી

પરાધ=પારકી

એર=ભુંડાશ

પ્રારબ્ધ=નસીબ જે કર્મનો ખલો આપણને ચાલુ જન્મમાંજ મળે છે તે; જેને બીધે આપણે જન્મ ધારણ કરવો પડેલો છે તે.

નિર્મોહી=મોહ વગરનો (નિર્+મોહી =મોહવાળો)=મોહ વિનાનો.

છણખણ=છળકપટ

કવ્યમાળા=કાવ્ય એજ માળા; કવિતા રૂપમાળા; કવિતા.

ગ્રીવ=ડોક

નિગ્મનંદ=પોતાના આનંદમાં (નિજ=પોતાના+આનંદે)

ખાલ=ખાળક; ખાલાશંકર કવિ (ખાલ શબ્દના અત્રે બે અર્થ હેવા.)

હે બાળક જગતનો નાથ (ધ્રુવર) જે તારે માથે ગુન્નરે (વિપત્તિ નાખે) તે સઘળી સહન કરજે. પ્યારાએ (ધ્રુવરે) જે પ્યારું (સારું) ગણ્યું તેને તું ઘણુંજ પ્યારું ગણી લેજે. અર્થાત્ ધ્રુવર નહારું કરે છે તે સારાને માટેજ એમ સમજી જે વિપત્તિ આપણે માથે આવી હોય તેથી ગભરાઇ ન જતાં તે આનંદથી સહન કરવી—કરી લેજે.

(હે બાળકા) તું જો. તપાસ કરીશ તો તને માત્રમ પડશે કે આ (ફાની) દુનીઆની (લોકોની) જુડી વાણીમાંજ દુઃખ વસે છે (રહે છે) એવા દુઃખથી (જુડી વાણી રૂપી દુઃખથી) તું તારા અંતરમાં આનંદ જરાએ ઓછો થવા દઇશ નહિ. અર્થાત્ દુનીઆ પ્રપંચી છે તેમાંથી તને કોઈ સારો કહે, કોઇ નહારો કહે, કોઇ તારું જીવું બોલે તોપણ તારે ખીલકુલ દુઃખી થવું નહિ.

મહાન ધ્રુવરની કચેરીમાં દુનીઆના કાજનો કોડીનો પણ હિસાબ નથી. અર્થાત્ ત્યાં તેને કોઇ કાજ (ધંસાફ કરનાર) લેખવતું નથી, (માટે આ જગતમાંનો તું ધંસાફ કરનાર થઇને ફેગટ પીડા વહોરી લેતો નહિ) આનો ભાવાર્થ કે દુનીઆમાં તારે પંચ (ધંસાફ કરનાર) (પટેલીયા) થવું નહિ. પંચ થઇએ તો કોઈને સારોમાઠો શુકન કહેવો પડે, અને તેથી તેને માફું લાગે. અર્થાત્ તેનો જીવ દુખાય અને તેથી આપણો પણ દુખાય એના કરતાં કાજ (પટેલ) થવું નહિ એજ સારું છે. આપણામાં કહેવત છે કે ‘ પંચતીયાનાં છોકરાં ભૂખે મરે,’ માટે પંચાયતી થવું નહિ.

જેમ કાચના મંત્રોથી (વકીલવનને લીધે) વસ્તુ કદી પચી પોતાના મૂળ રૂપમાં જણાતીજ નથી તેમ આ દુનીઆ રૂપી એક

કામ્યતું' યંત્ર તેમાં પણ ખરી વસ્તુઓ દેખાતી નથી. (ખરું સ્વરૂપ સમન્નતું નથી) અર્થાત્ મનુષ્યઓ એટલા બધા પ્રપંચી છે કે તેઓ ઉપરથી સારો દેખાવ કરી અંદર ખાનેથી ઘણો દેવ રાખે છે (બેદ રાખે છે.) બહારના ઇગિત એવાં રાખે છે કે આપણે તેને મોટા પ્રમાણિક માણસ જાણીએ, પણ તેજ મોટા દગલખાજ હોય છે. આથી હે બાળક, તું સારા કે નકારા કોઇની પણ જરાએ સોખતમાં રહે તો નહિ-તું તારામાંજ મગ્ન રહેજે.

તું હંમેશ શુદ્ધ અંતઃકરણથી શાન્તિમાં, સંતોષમાંજ રહેજે. અને તારા દીવમાં જે દુઃખ હોય અથવા આનંદ હોય તે કોઇને પણ કહેતો નહિ. (અર્થાત્ આપણા મનની વાત કોઇને વિશ્વાસુ જાણીને કદી કહેવી નહિ કારણ કે દુનીઆ પ્રપંચી છે.)

તારા મનમાં કોઇ રૂપી એક દુઃસ્મન રહે છે તેને તું છાડી દેજે, અને ભલાઇ સેવાની જે ધડી (વખત) જાય છે તેનો લાભ લઇ તેનેજ (ભલાઇનેજ) તું મોટી લક્ષ્મી માની લેજે. અર્થાત્ કોઇના ઉપર તું કોઇ કરતો નહિ. પણ ભલાઇ રૂપી મોટી લક્ષ્મીનો સં-ગ્રહ કરજે. એટલે દરેક ક્ષણે ભલાઇજ લેજે. કોઇનું ખુર કરીશજ નહિ.

તું તારા પોતાનાજ આનંદમાં મસ્ત રહેજે. એનેજ ખરું સુખ માની લેજે (ખીજથી આનંદ થાય તેને શુદ્ધ માની લેવો.) અને જો તારે કાંઇ પણ પીવાની જરૂર પડે અર્થાત્ તું જો કાંઇ પીએ તો રક્ત પ્રભુના પ્રેમનો પ્યાલોજ પીજે. અર્થાત્ તારા શરીરમાં પ્રભુના પ્રેમ રૂપી રસનીજ કેશ પ્રસરે એવો તેનોજ પ્રેમનો પ્યાલો પીજે. ભાંગ, ગાંજો ધત્તાદિ કેશી ચીજો પીતોજ નહિ આમાં કવિ

સ્વાશ્રયી થવાનું અંદરથી સૂચવે છે. પ્રભુતા પ્રેમનો પ્યાલો ભરીને પીવાનું કહે છે એટલે અધુરો પ્યાલો પીવો નહિ. મતલબ કે બ્રમ ભગત થવું નહિ; પણ પ્રભુમયજ થવું.

જે તું કોઈની કડવી વાણી સાંભળે તો તું તેને સામી મીઠી વાણી હોજી. અર્થાત્ પીજીને તને માઠો શુકન કહે તોપણ તારે તેને સારોજ શુકન કહેવો મતલબ કે નમ્રતા રાખવી. અને પારકી મૂર્ખતાને માટે તારે કદીએ મોઢે ઝેર લેવું નહિ. (નઠારી વાણી બોલવી નહિ.) કોઈ ભાષણધ દોસ્તદાર અથવા સગાં વહાલાંનું ઉપરાણું (પક્ષ) લઈ તારે કદીએ ખરાબ (માઠી) વાણી બોલવી નહિ. મતલબ કે તારે હોળીનું નાળિયેર થવું નહિ.

હે બાળક, પ્રારબ્ધ ભવિષ્ય-નસીબ-સુખ તો ગાંડું છે. જે કોઈ માણસ તેને માગે તો તે દૂરજ રહે છે (આવતુંજ નથી.) અને જે માગ-તો નથી તેના તરફ દોડતું આવે છે. અર્થાત્ તું સુખ માગ્યા કરીશ તેમ તેમ તે તારાથી દૂર જતું જશે અને નહિ માગે તો તે તારા તરફ દોડતું આવશે; માટે તારે તેની માંગણી (ધમ્મ) કરવી નહિ. પણ વળી કવિ કહે છે કે-“એની મેળે આવશે” એવો નસીબપર આધાર રાખી તું બેશી રહીશ નહિ. અર્થાત્ સુખ કે દુઃખની આશા વગર ઉદ્યમ-પ્રવૃત્તિ તો તું કર્યાજ કરજે. પછી જે તારા નસીબમાં હશે, તે તને આવી મળશે.

તું મોહ વગરનો રહી શાન્તિથી રહે, એજ તને મોહું સુખ છે એમ તારે માનવું. અર્થાત્ તને લોભ ન થાય અને તારું ચિન્ત હંમેશ જો મળે તેથી પ્રસન્ન રહે તો એનેજ તારે મોહું સુખ માનવું. જગત રૂપી બાજીગરી-છળ કપટની ભૂમિનાં તું બધાં

છળ કપટ (કાવાદાવા) છોડી દેજે. એટલે બાજીગર જેમ આમથી તેમ કરી બધાને આંજી નાખી સાચાનું જુઠું અને જુઠાનું સાચું કરે છે, તેમ તારે કદી પણ કરવું નહિ. અર્થાત્ શાન્તિથી રહેવું, સાચાં જુઠાં કરવાં નહિ, બાજીગરની પેઠે પેટને સાફ પૈસા મેળવવાને કાવાદાવા (લુચ્ચાઈ) કરવી નહિ.

મહાન ઇશ્વરના નામ રૂપી પુણ્યો કાવ્ય માલામાં (કવિતારૂપી માલામાં) પરીવાળેને અર્થાત્ હરિના ગુણની કવિતા રૂપીહાર બનાવીને પ્રભુની પ્યારી (શોભીતિ) ગ્રીવામાં (ઠોકમાં) તું પ્રીતે પહેરાવી દેજે. અર્થાત્ કવિ વ્યંગ્યમાં પોતાનો ભાવ જણાવે છે કે કવિતા કરવી તો પ્રભુનીજ કરવી અને તે અર્પણ કરવી, તો તેનેજ અર્પણ કરવી. મોટાઈ ખાતર, માન ખાતર, નાણાં ખાતર કોઈનાં બલુગાં ફૂંકવાં નહિ અને કોઈને કવિતાની અર્પણ પત્રિકા પણ કરવી નહિ, કવિનો સ્વતંત્ર અવાજ આથી જણાઈ આવે છે.

તું “કવિરાજ” થયો પછી તને શી પીડા છે? માટે હે બાલ (બાલશંકર કવિ પોતાની જાતનેજ કહે છે) તું હંમેશા પોતાના આતંદની મસ્તીમાંજ મગ્ન લેજે, પારકા પર આધાર રાખીશ નહિ, તારા પોતાના આતંદમાંજ મગ્ન રહેજે. બાલ શબ્દનો ઉપયોગ હે બાળક એવો પણ થઈ શકે તેમ છે, કારણ આખી કવિત બાળકને બોધ રૂપ લખાયલી છે, માટે આ ઠેકાણે અર્થ આપ્રમાણે લેવો—બાલશંકર કવિ કહે છે કે હે બાળક તું ધ.

ટીપ્પ:—ઉપરનો અર્થ લખ્યો છે તે કવિનો ભાવ સમજી લખ્યો છે, અને બીજો આ પુસ્તકમાં કવિતા દાખલ કરવાનો ઉદ્દેશ સમજી ક્યો છે,

પૃથ્વી છંદ. રાગ માલકોશ.

પરવરી=ચાલી

કિશોર=તરુણ=બાળ. નાની

પરમ=શ્રેષ્ઠ

સ્વામ=સ્વામી=ધર્મિવર

હામ=હીંમત

પ્રકૃતિ=સ્થળ દેહ

ખટકી જય=ચોંટી જય-પેસી

જય

સુભગ=સાઈ નસીબ=કલ્યાણકારી

(સુ=સાઈ+ભગ=નસીબ.)

વામ=દ્વરકર

વમળ=હૃદયની પીડા

સપરિવાર=પરિવાર સાથે(પરિ+૪
ધાતુ)

ગુનાં=પહેલાંનાં; પૂર્વ જન્મનાં

વિમલ=મેલ વિનાનું (વિ=વિના+

મલ=મેલ)

સાધુ=પવિત્ર

કર્તવ્ય=શ્રેય

મામ=મમતા; હું'પણ'

હે બાળક, મનુષ્ય—

વસંત ઋતુ ગઈ અને આ ચોમાસું પણ ચાલ્યું જશે, એજ પ્રમાણે તારી નાનીવય ચાલી ગઈ અને આ ભરજીવાની જે હમણાં ચાલે છે તે પણ ચાલી જાય છે. (તોપણ તું તારે કાંઈ પણ કર્તવ્ય કરતો નથી.) માટે તને પૂછું છું કે જે એક મહાન શ્રેય તારે માથે છે તે તને દેખાય કે નહિ ? તું હીંમતને ધર અને ધર્મવરનું ભજન કર, કારણ કે તારે માથે લાંબી મુસાફરી કરવાની છે. મતલબ કે તારે આ જન્મથી પરવારી જવાનું નથી બીજા અનેકાનેક જન્મ તારે લેવાના છે. તેમાં તારી ઉચ્ચ સ્થિતિ થાય અને છેવટે તને મોક્ષ મળે માટે તું હીંમત રાખીને ધર્મવરનું ભજન કર.

તને ધર્મવરનું ભજન કરતાં ગયેલા વખતની ઘડીઓમાં જે સ્થૂળ-પ્રાકૃતિક-આ દેહ સંબંધી પ્રીતિ-આશા વગેરે ઉત્પન્ન થયેલાં છે તે નડે છે. અર્થાત્ તું જનમ્યો તે વખત તને સ્થૂળ પ્રીતિ-

આશા વગેરે કાંઈ પણ નહોતું, પણ પછી કાળની ઘડીઓ સપાટા બંધ જવા માંડી અર્થાત્ તું વયમાં મોટો થવા માંડ્યો, તેમ તેમ મા બાપ, ભાઈ ભાંડુ વગેરેની પ્રીતિમાં અને મારું તારું ઇત્યાદિ મોહમાં રસાતો આડ્યો. સ્થૂળ=આ દેહ સંબંધી.

એ જીવની પ્રીતિ ને આશાની જડો (મૂળાઓ) ઉખેડતાં-ઉખેડવા પ્રયત્ન કરતાં તે ઉઘડી ઉડીને ઉડીજ ચોંટતી જાય છે. અર્થાત્ પ્રથમ તારે મા બાપ સાથે પ્રીતિ હતી પછી વળી ભાઈ ભાંડુ, સગા સંબંધી વગેરે સાથે પ્રીતિ થઈ; વળી મોટો થતાં બેરી, છૈયાં છોકરાં, ઇત્યાદિ સાથે પ્રીતિ થઈ એ પ્રમાણે આશાનું પણ. આ પ્રમાણે તું જેમ જેમ ઉંમરમાં વધતો જાય છે તેમ તેમ એ જીવની જડો ઉખેડવા પ્રયત્ન કરવા માંડે છે; એટલામાં તું વધારેને વધારે લપટા-તોજજાય છે. છૈયાં છોકરાં મારું તારું ઇત્યાદિ મોહ ઘટવાને બદલે વધતોજ જાય છે.

એવા મોહના અધારામાંથી શું તને દૂરનું પારલૌકિક જે કલ્યાણકારી અને શાંત કર્તવ્ય છે તે દેખાતું નથી ? તારે માથે લાંબી મુસાફરી કરવાની છે માટે તું ઐહિક જન્મજા બેરાં છોકરાં પૈસો ટકો ઇત્યાદિ (મનની પીડાઓ) દૂર કર (છોડી દે.) ને હરિ સ્મરણ કર.

જે તારામાં ધર કરીને રહેલાં છે, અને જે તને ક્ષુદ્ર(ધિક્કાર) છે એમ કરી તારા તરફ ભાળી હસે છે અને વળી ડાંખ પણ મારે છે. અર્થાત્ તારા અંતઃકરણમાં પશ્ચાત્તાપ રૂપી ચટકા પણ ભરે છે. તે સપરિવાર-ધર કરીને રહેલાં સઘળાં પાપો, અને તારું પશુ પક્ષુ (જ્ઞાનહીન પક્ષુ) (મૂર્ખાઈ)જ તને ઈશ્વર ભજનમાં નડે છે. પાપો હસે

છે એવું કહેવાનું કારણ તું તેમનાથી ચેતી દૂર ન રહ્યો. અને તેમનામાં લપટાયો, આથી તેમનો જય થયો અને તું પરાભવ પામ્યો. હવે જેનો જય થાય તે તો હસેજ તો !

હવે એમાંથી બચવા માટે તને ચોક્કસ શુદ્ધ કર્તવ્ય નવું બળ ન આપે કે ? અર્થાત્ જે તું શુદ્ધ વર્તન કરે તો એ મોહમય તિમિર તરવાને (ઓળંગી જવાને=મુક્ત થવાને) તને નવું બળ ન મળે? (મળેજ. માટે એવું શુદ્ધ કર્તવ્ય કર. એ વ્યંગ્ય છે.)

તારે માથે લાંબી મુસાફરી કરવાની છે માટે હું પછું છોડી દે અને ઇશ્વર રટણ કર.

પાઠ ૪૮ મા. જીંદગી વિષે.

જીંદગી=જીવતર.

સત્ય છે=ખરી વાત છે

જરૂરિઆતી તણી=ધણા ખપની

હામ છેલો=છેલ્લું ઠેકાણું

યોગ=મેળાપ

કારમો=નવાઇ જેવો

મા=નહિ

કરેલો=રહેલો

મોઝ=મઝા

માણવી=ભોગવવી

રોપ=ગુરસો.

આપેજ=તમે, પોતે

નિત્યના નેમથી=હંમેશના નિયમપ્રમાણે

ઉદમ (સં) મહેનત

(ઉત્તમ+યમ ઉત્ત=અહાર+યમ=જોડાવું)

અહારના કામમાં જોડાવું.

આદરો=ફરવા માડો

નદારો= નકામો.

સુ=સાર

કાળની=મોતની

જાંખ=જો

ઝિણાશથી=ખારીક પણે

આ વારમાં=આ વખતમાં

સાધ=કરવા માંડ

હરિપે=પરમેશ્વર ઉપર

સખળ=બળ સહિત, જોરાવર

પાણી=ગાફલ; બીફળ

રણક્ષેત્ર=લડાઈનું મેદાન

ન્યાળી=ધારીને જોઈ

ભાળીલે=જોઇલે

હામથી=હીંમત વડે

અવિચળ=કાયમ

દાન=આપવું.

આ ઠોરમાં=આ સ્થળમાં

પ્રતાપે=મહેરબાની વડે

અગમ=ભવિષ્ય

અલપ=તુચ્છ, હલકું

એ જામનો=એ રત્નનો

ઝાંખ=ધાર, જો

ચલ ધાતુ=ચલવું ખસવું

મુક્ત=મોક્ષ; જગતના બંધનથી

છુટકારો.

સહી=નક્કી

દોષ=અવગુણ

દીનત=ગરીબાઈ

દીલ=મનમાં

નોક=ટેક, આખર

વાસના=મનની સૂક્ષ્મ ઇચ્છા

વેરીને=દેલાવીને

ધીર=ધીરજ

ખરાબે=ખડક પર

અરણ્યવે=દરીઆમાં

મંડ=મહેનત કર

મોહથી=પ્યારથી

કારમાં=નવાઈ જેવાં

દામ=પૈસા

ઈશ=પરમેશ્વર

તોળ=વિચાર કર

તતકાળ (સ) તરતજ (તત=તેજ)

કાલ=વખત)

મનસુખ=મનને સુખ

ખેદ=દિલગીરી

હાંકી=દૂર કરી

દાખી=દેખાડી

તાકીને=ધારીને

ખેડતાં=ચલાવતાં

ગુણી=ગુણવાન

સમજૂતી.

ખરી વાત છે કે માણસની જીંદગી ધણીજ ખપતી છે; માટે સ્મશાન (મુડદાં બાળવાની જગ્યા) નેજ છેલ્લું ઠેકાણું ન સમજ. જીવ અને શરીરનો જે નવાઈ જેવો મેળાપ છે, તે એક ઠેકાણું

કાયમજ રહેશે એમ ન ધાર. હે ભાષ માકીના માનવી; તારી કાયા મટોડીમાંજ મળી જશે એમ જાણ. જ્યારે શરીરથી જીવ જુદો પડીને જાય છે, ત્યારે એમ નથી વિચારતો કે અહીં કાયાના શા હવાલ થાય છે ? (૧)

જગતમાં જન્મીને પુષ્કળ મઝા ભોગવતી એમ નહિ માનો તો મનમાં ગુસ્સો આણો અને પોતેજ જાણો કે, એમાંનું કંઈ કામ આ ઠેકાણે (દુનિયામાં) છે નહિ. પણ બહુ પ્રેમથી અને હંમેશના નિયમ પ્રમાણે આજ કરતાં કાલ વધારે થાય એવી રીતે ઉદ્યમ કરો; અને સારાં કામ કરવાં શરૂ કરો. આ જાગતમાં વાંદરો-વાંદરા જેવો બુદ્ધિવિનાનો વહેમ આણે. (૨)

કાળની(જતા વખતની) પાંખ તું ખારીકાઇથી જો તેની આગળ વીજળીની ઝડપ પણ હારી જાય એમ છે. હે ભાષ આ સમામાં હુન્નરનો પાર નથી, માટે જે રીત સારી લાગે તે શીખવાનું શરૂ કર. મનમાં હીંમત રાખીને ઇશ્વર પર ભાવ લાવીને સાચા ઉદ્યોગમાં રાજ રહે. તું ધર્મને ધારણ કરીને અને બળ સહિત બહાદુર બનીને મરણની બીકથી બીકણ થઈશ નહિ. (૩)

તું જગત રૂપી રણક્ષેત્રને આંખથી ધારીને જો અને તેને મનથી તુચ્છ જેવું જોઇએ, ને હિંમતથી તેને જો રાત્રીનું ઠેકાણું જાણીએ એવું ધાર અને આંખે જો. હીંમતનાં કામ કર કે જેથી કીર્તિ કાયમ રહે. ઇશ્વર પણ દાનવડે મોક્ષ આપે છે. આ સ્થળમાં (દુનિયામાં) ચાખક વડે (મારવડે) ઢોર બરાબર ચાલે છે, તેમ (તું) ઇશ્વર કૃપાથી જોવો ન થા. (૪)

ભવિષ્યને આશરે રહેતા નક્કી મારું સાઈજ થશે એમ જાણીને નાશ (અશુભ રૂપી જાળથી બચ) બની ગયેલી વાતને છો જતી એમ જાણુ, અને તેને મનમાં દીવંગીરી લાવીને પાછી આણુ નહિ.

હાલનો વખત સૌથી સારો છે એમ જો, અને અવગુણને હાંકી કાઢીને ઉઘમને પકડ. મનમાં ઇશ્વરને રાખીને અને ગરીબાઈ દેખાવીને હીંમતથી તરત તાકીને કામ કર. (૫)

મોટ મોટા (પ્રખ્યાત યુરોપ) ની જીંદગી (જીવન ચરિત્ર) આપણને ખરી યાદદાસ્તી આપીને એમ ખરું બોલે છે (જાણાવે છે) કે એમાંના કેટલાકની ઇજ્જત તો પ્રથમ એક તરણાની તોલે પાણુ કયાં હતી ?

વખત જતાં તેજ પ્રખ્યાતીને પામ્યા, ને વળી તેમનું બળ ભારી જામ્યું, એમ જો આપણે મનથી ચિંતીએ તો સંસારમાં સારી કીર્તિ થાય. (૬)

મનની ઇચ્છાને એમેર ફેલાવીને એવાં કામ કરો, કે જેથી નામ નિશાની રહી જાય, અને આપણું દૃષ્ટાંત જોઈને કોઈ માણસ એ વડે મનથી ધીરજ માનીલે;

જગત રૂપી દરિયા વિષે ચલાવતાં ખડકપર ચઢી ગયેથી જેતું વહાણ ભાંગે, તે આદમી પોતાની પાસે કંઈ ન રહેવાથી એકલો (જગતરૂપી) દરિયામાં અથડાય. જેતું વહાણ ખડક (ખરાબ રૂપી કુમાર્ગ) પર ચઢવાથી ભાંગે. (૭)

ચાલ્યું તું તૈમાર થા અને મનમાં હીંમત અને હેતુ રાખીને કામને પકડ, આજસને છોડીને બહુ ઉલટથી ચંચળાઈ રૂપી જાળ નાંખીને (કામને) ધંધાને પકડીલે. ધીરજ રાખીને નવાઈ જેવાં કામ કર, ને કામ કરવાથી કદાપિ હારી ન જા; કામ પુરું થયા પછી પૈસાની રાહ જો. (કામ કર્યા વગર પહેલાંથીજ પૈસા મળતાજ નથી) આવી રીતે તો પરમેશ્વર નક્કી આપશેજ. (૮)

ઓ ભક્ષા માણસ તું મારું કહેવું સાંભળીને આ નવ સારા છંદ ગાઈને શુભવાન થા. એમાં જે વાત કહી છે તે ધ્યાનમાં રાખ, ને મનમાં ખોટા વિચાર લાવ નહિ. ગરીબ રણુઓડ કવિની આ વિનંતી ઝડપથી વાંચીને તરત એનો તોલ કર. ભક્તિ ભાવથી જો મનને સુખ ચાલ્યું તો પ્રભુનો દાસ થઈને તેની સેવા કર. (૯)

પાઠ ૫૧ મો. રતનાગરનાં રત્નો.

રત્નાગર=(રત્ન+આગર, આગર એ શબ્દ આકર ઉપરથી થયેલો છે આકર=ખાણુ.) રત્નની ખાણુ; સમુદ્ર. સમુદ્રમાંથીજ લક્ષ્મી, કૌરતુભાદિ રત્નો સમુદ્ર મથન વેળા નીકળેલાં છે એ પુરાણ પ્રસિદ્ધ વાત છે.

ઉદ્ધિ=સમુદ્ર

મેક્ષિતક=મેતી.

ચિંતાશીલ=ચિંતાવાળો; ચિંતાચરત.

ક્રોધાન્મત્ત=(ક્રોધ+ઉન્મત્ત મદ ધાતુ

ગાંડા થવું ઉપરથી ઉદ્ધ ઉપસર્ગ

મમદ ધાતુનો જૂં કૃ=ઉન્મત્ત)

ક્રોધ વડે છાકી ગયેલો-ગાંડો થઈ

ગયેલો તે;

નિધિ=દરિઓ. મૂળ અર્થ ભંડાર

વારિ=ખાણી

હૈમ=સોનાનાં

પ્રાસાદો=મહેલ.

નંદન ક્રીડા=ઈન્દ્રના નંદન વનમાં જોવો

આનંદ મળે છે-થાય છે-તેવો

આનંદ.

તરંગો=મોજાં, ઊગ.

વીર=ખલાદુર પુરૂષ

સુરુ=(સુ=સાર+સુ=મહાનાર)=સાર

મહાનાર; વિહનમણિ.

પ્રેતસ્થાન=મસાણ.

પ્રચંડ=ઉગ્ર; મોટું

વિક્રમી=પરાક્રમી

ચાર=સુંદર

લક્ષી લીધી છે=મેંચી લીધી છે; આ-

કર્પી લીધી છે,

હે સમુદ્ર તું તારી રત્નની ગુફામાં (રત્ન ભંડારમાં) શું રાખે છે?
જે વૃથા (ફોગટ) (નકામાં) દીપતા પદાર્થો છે (કાચ જેવા) તે
કાઢીને ગણે નહિ (લખવે નહિ) અને દિવસે પણ જે સર્વે ચળકે છે
એવી મણીના જેવી તેજસ્વી ધણી શક્તિઓ અને મોતી તું આપે
છે; તે હે ચિંતાચસ્ત(ચિંતાતુર) સમુદ્ર તું તારી પાસે રાખે એ અમે
માગતા નથી.

તેજસ્વી શક્તિઓ તે સમુદ્રનાં વહન ધૃત્યાદિ કાચ ખોટી
વસ્તુ છે પણ ચળકે છે વધારે, તોપણ તેના આગળ મોતી ઝાંખું
પડતું નથી; અર્થાત્ કાચનો ચળકાટ થોડી વારમાં નાશ પામે એવો
છે અને મોતી હંમેશાં પ્રકાશિત રહે છે દિવસે પણ મોતીનું તેજ
ઝાંખું લાગતું નથી. એ પ્રમાણે શક્તિઓનું પણ સમજવું.

આ ઠેકાણે સમુદ્રને ચિંતાશીલ કહ્યો છે કારણ કે દુનિયામાં
જે માણસ પાસે લક્ષ્મી હોય છે તે હંમેશાં ચિંતાતુરજ રહે છે કે
રખેને । મારી દોલત કોઈ લઈ જાય । સમુદ્ર પણ ઉપર કલયું
તેવો પૈસાદાર છે માટે એ પણ ચિંતાશીલ છે. પૈસાદારને ઘેર કોઈ
કોઈ ખીજી વસ્તુ માગવા ગયો હોય છતાં તેને ધનનાજ બહુકાર.

વાગતા હોવાથી માગનારને જોઈ તે તરતજ સમજે કે એ મારી પાસે દ્રવ્ય માગવા આજ્યો હશે, આથી તે પેલા માગનારની વાત સાંભળેજ નહિ; અથવા તો એવા માગનારને ખારણા આગળથીજ વિદાય કરીદે. કવિને પણ સમુદ્રની આવીજ ધાસ્તી લાગે છે કારણ કે તે પણ ઉપર કહ્યું તેવો અમૂલ્ય શક્તિઓવાળો અને મોતીવાળો છે. વખતે સમુદ્ર ઉપરનાની પેડે આપણી વાતજ સાંભળશે નહિ । એવી કલ્પના કરી કવિ સમુદ્રને આગળથીજ કહીદે છે કે ભાઈ, તારી એ સર્વ દોલત તારી પાસે રાખ. અમે ને માગતા નથી. અમારી માગણી તો બીજીજ છે માટે તે જરા ધ્યાન પૂર્વક સાંભળ.

અરે ! તારી પાસે ઘણું ધન ભરેલું છે, અને મોટાં મૂલ્યવાળાં (કિંમતી) રત્નો પણ ભરેલાં છે, જે તારા તળીયા નીચે શાંતિમાં રહીને, સાંધી ઘણાં દીપે છે, (દેદિપ્યમાન જણાય છે.) (હવે એ લક્ષ્મી કેવી રીતે મેળવી છે તેનું સૂચન કરે છે.) હજારો વહાણોના ચુરા કરીને (ભાંગી નાખીને,) છાની રાખેલી (ગુપ્ત રાખેલી) (તળીએ ફટાચલી હોવાથી) લક્ષ્મી જે તારી પાસે છે, તે તારી લક્ષ્મી હે કોધથી વિન્મત (ગાંડા) થયેલા સમુદ્ર તું રાખ, એ આ ભૂમિ (ભૂમિપર વસતા લોકો) તારી પાસે માગતી નથી; અમારી માગણી તો બીજીજ છે તે જરા સાંભળ.

દરીઆને તળીએ ઘણીજ લક્ષ્મી હોય છે, એવી વાત પુરાણ પ્રસિદ્ધ છે. કારણ કે લક્ષ્મી-કોસ્તુભ આદિ રત્નો, તેમાંથીજ નીકળ્યાં હતાં. કવિ એ ઉપરથી એવી ઉંડી કલ્પના કરે છે, અને એટલાં ઉંડા ઉતરે છે કે જાણે દરિઆના તળીઆની એ લક્ષ્મી તેઓ જોતાજ ન હોય ! આથીજ તેઓ કહે છે, કે “ દીપે તહીંથી ધણા ” અન

થાત તે તટીથી દીપે છે, તે અમે અહિંથી જોઈએ છીએ; એવે
એમાં ભાવ છે.

કોધોન્મત્ત સમુદ્ર કહેવાનું કારણ કે જ્યારે સમુદ્રમાં પુષ્કળ તોફાન
થાય, ત્યારે વહાણો ભાગીને ડુબી જાય. સમુદ્રે ઘણાં વહાણો ભાગીને પુ-
ષ્કળ લક્ષ્મી એકઠી કરેલી છે, માટે તેમાં તોફાનો તો વારંવાર થતાં હોવાનું
જોઈએ. અર્થાત્ તે કોધી હોવો જોઈએ. સાધારણ તોફાનથી વહાણ
ભાગે નહિ માટે ભયંકર તોફાન થવાં જોઈએ માટે તે કોધથી ઉ-
ન્મત્તજ હોવો જોઈએ.

ઉપર જે સમુદ્રની લક્ષ્મી ગણાવી તે કરતાં પણ કવિ કહે છે
કે હજુ ભંડારને (સમુદ્રને) તળીએ બીજું બહુ છે, (હવે શું
છે, તે કહે છે,) મોટાં શહેરો જે તારા કિનારા પર
આવેલાં હતાં, તેના ઉપર તારું વિશાળ (અગાધ) (વિસ્તીર્ણ) પાણી
ફરી વળ્યું છે. અને સોનાનાં ભવનો (ઘરો)ને રેતીથી તે ભરી દીધેલાં
છે. અર્થાત્ રેતીમાં દાટી દીધેલાં છે. જે મહેલોમાં હંમેશાં સુંદર,
આનંદ દાયક રમત ગમતો થયા કરતી હતી, ત્યાં હાલ શૂન્ય છે.
અર્થાત્ તે ઉજડ થયેલા છે. (તારા ફરીવળવાથી.) જે સમુદ્ર તું
તેના પર દોડ દોડ મનુષ્યો તેનો નાશ થવા દે છે. અર્થાત્ તારી
ઘન તૃણા પૂર્ણ ન થતી હોય તો ભલે તું સોનાનાં ભવનો વાળાં
સુંદર શહેરોને ડુબાવી દે, માણસોને તેની દરકાર નથી. (અસહ્ય
આબીસોન, નિતેવે વગેરે શહેરો જે ઘણાંજ શ્રીમંત હતાં તે રેતીથી
પુરાઈ ગયેલાં છે, નાશ પામે છે. એ સર્વ વિદિત વાત છે. તે
ઉપરથી કવિ આ વાત કહે છે.) માણસોની તો કાંઈ બીજી
માગણી છે.

કવિ કહે છે કે આટલા ઉપરાંત હજુએ એ બાંધરને (સમુદ્ર-
ને) તળીએ અને એનાં મોજાંમાં ઘણીજ લક્ષ્મી ભરેલી છે (તે શું
છે તે કહે છે કે) ઘણા વીર પુરુષો, સારા જાણનાર (વિદ્વાન) અને
સત્પુરુષોને તેં તારા પાણીમાં ભરેલા છે.

જેઓ તારી ગર્જનાને સાંભળતા નથી એટલુંજ નહિ પણ
યુદ્ધમાં (હુનીઆતા) જે વીરહાક (વીરનાદ) થાય છે તેને પણ
સાંભળતા નથી. (એવી અવસ્થામાં તારામાં રહેલા છે.) હે મોટા પ્રેત-
સ્થાન તારું સર્વ ધન તું રાખ, પણ અમને તે સઘળા પાછા આપ.

જે સઘળા માણસો મરી જાય છે તેમને જાળવામાં આવે છે.
જાળ્યા પછી રક્ષા અને હાટકાંનેા શેષ સમુદ્રમાં અથવા પવિત્ર
નદીમાં નાખવામાં આવે છે. નદી સમુદ્રને મળતી હોવાથી તે સમુ-
દ્રમાં જાય. અર્થાત્ સઘળાં મરેલાં સમુદ્રમાંજ હોય છે. કેટલાક તેને
તળીએ અને કેટલાક તેનાં મોજાંમાં સફર કરતા હોય છે, આવી ક-
વિની કલ્પના છે. મરેલાં માણસો રહે છે એ જગ્યાને પ્રેતસ્થાન
કહે છે. ગુજરી ગયેલા વીર પુરુષો ઇત્યાદિ સમુદ્રમાં એકઠા થયેલા છે
એવું ધારી કવિ તેને પ્રેત સ્થાન (મસાણુ) કહે છે તે યોગ્ય છે.

આમાં શું માગણી છે તે સ્પષ્ટ કરી છે કે અમારે તારી લ-
ક્ષ્મી જોઈતી નથી અમારે તો મોટા મોટા પુરુષો જે તારામાં તેં
ભરેલા છે તે જોઈએ છીએ તે આપશે એટલે બસ. “ જીવેગા નર
તો શીર બનાયગા ઘર ” એ લોકો આવશે એટલે લક્ષ્મીતો અમે
પ્રાપ્ત કરી લઈશું-એની મેળે પ્રાપ્ત થશેજ.

જેમને તેમનાં સગાં વહાલાં યાદ કર્યા કરે છે, જેમને માટે
તેઓ રાત દિવસ (અખંડ) રૂદન કર્યા કરે છે અને જેમની પ્રીતિ વિ-

સારી દેતાં નથી એવાં આ ભૂમિ (પૃથ્વી) (દુનિઆ) ઉપરથી તેં જે પરાક્રમી પુરુષો અને મનોહર સુંદર સ્ત્રીઓ લઈ લીધેલાં છે તેમને તું પાછાં આપ. ભાઈ બધુંજ કંઈ તારા એકલાનું નથી, માટે તું એમ બાણ કે બાણે દટાવતા ખેટા અને ખુરજોજ આપણે રાખ્યા, એવું ધારીને તું મનવાળ; અને અમને ઉપરનાં માણસો પાછાં આપ.

કંઈ પ્રેમાળ સુંદરીઓના વહાલા પતિને તેં લૂંટી લીધાછે અને આશાવાળા તરણોની કંઈ વહાલી સ્ત્રીઓને તેં તારી તરફ લક્ષી (ખેંચી) લીધી છે. (અર્થાત્ એવાં એવાં ઘણાં મરી ગયાં છે અને તે તારાંમાં આવેલાં છે)

હે ભાઈ, સમુદ્ર ! તારે માફ આ (વાક્ય) નવન સાંભળવું ઘટે છે કે તું એ મરેલાંને અમને પાછાં આપ. જો તું એમને આપીશ તો આ ભૂમિ પૃથ્વી (દુનિઆના લોકો) એ અમૂલ્ય માણસોને ખુશીથી પાછાં લેશે માટે હે સમુદ્ર તું એ મરેલાંને પાછાં આપ.

પાઠ ૫૧ મા.

કવિતા પિતાનો મંદવાડ.

પારો=ધાતુ,

સદીસા=આગળથી; જેટલું બને તે.

ટલું=જલદી.

વામી નાંખવું=કાઢી નાંખવું.

ધ્રુવ=ધ્રુવનો તારો

હેકો=હોકાચાંત્ર

ટંડેલ=કપ્તાન

ટીપ્પણી:—આ કવિતા દ્વિઅર્થી છે એમાં વાચ્યાર્થ—શબ્દાર્થ એક વહાણના ખજાસીને લાગુ પડે છે પણ વ્યંગ્યાર્થ નર્મદાશંકર કવિના પિતા લાલશંકરને અને તેના જેવું જે જે માણસોનું મરણ થયું હોય તે સર્વને લાગુ પડે છે.

હે ભાઈ ખલાસી તારું વહાણુ તોફાનમાં પડ્યું છે, અને ઉપાયો હાથમાં રહ્યા નથી. તારાથી બની તેટલી તેં બહુ બહુ. યુક્તિઓ કરી, પણ કમનસીબે રાત પડી ગઈ. રાત પડી જવાથી અંધારામાં કાંઈ સુઝે નહિ. તેથી વહાણુનો નાશ થવાનો સંભવ રહે.

હવે કવિ પોતાના આપને ઉદ્દેશી કહે છે:-

હે ભાઈ (લાલશંકર) તમારું શરીર રૂપી વહાણુ મેંત રૂપી તોફાનમાં પડ્યું છે. અર્થાત્ તોફાનમાં પડવાથી જેમ વહાણુ ડુબવાનો સંભવ રહે છે તેમ તમારું મરણ થવાનો સંભવ રહે છે. હવે એકે ઉપાય હાથમાં રહ્યા નથી. (મરણ થવાનો ધણેજ સંભવ છે એવું સૂચવે છે.) તારાથી થાય તેટલી યુક્તિ (ઉપાયો) તો તેં કરી જેઠું પણ રાત પડી ગઈ છે. અર્થાત્ હવે મરણ આવીજ પહોંચ્યું છે.

ટીપ:-ભાઈ કહેવાનું કારણ નર્મદાશંકર પોતાના આપને ભાઈ કહેતા હોવા જેઠુંએ, ઘણા ગુજરાતી આપને ભાઈ કહે છે.

જ્યારે પારો નીચે ઉતરવો માંડ્યો ત્યારે તેં આગળથીજ જાણ્યું હતું કે તોફાન થશે. (એરો મિટર (વાયુ ભાર માપક યંત્ર)માં જ્યારે પારો નીચે ઉતરે ત્યારે જાણવું કે હવે થોડી વારમાં તોફાન (વાવાઝોડું) થશે. તેથી તું વહાણુને બચાવવાને ધણું મથ્યો. સદા વગેરે ઉતારી નાંખી વહાણુનો બચાવ કરવા પ્રયત્ન કર્યો પણ જરાએ ફાતી શક્યો નહિ. (હવે તો) વાદળે પણ ઘેરો ઘાલ્યો છે. અર્થાત્ વરસાદ આવવાનાં પણ ચિન્હ થયાં છે. એટલે તારી સ્થિતિ ગંભીર છે.

લાલશંકરને—

ભાઈ જ્યારે તમારા શરીરમાંથી પારો (ધાતુ) ઘટવા માંડ્યો, તમા-

રતુંજ આગળથી તમે જાણ્યું હતું કે હવે આપણે થોડા દિવસના છીએ. મરણરૂપી તોશનમાંથી બચવાને તમે ઘણા પ્રયત્ન કર્યા. (મોજ શોખ છોડી દીધા અને મરી મસાલા; અને રોગિષ્ટ પદાર્થો ખાવા છોડી દીધા.) પણ વાદળે (મોત રૂપી વાદળે) (રોગે) તો ઘેરો ઘાલ્યોજ. અર્થાત્ મરણની તૈયારીઓતો થઈ રહીજ!

વહાણુના સઠ પવનથી ૨૬ ૨૬ થઈ ફારી ચીથરાં થઈ ક્યાંને ક્યાં દૂર ફરી ગયા જ્યાં મોટો તુકસાનદારક પવન છુટયો ત્યાં માણસ કેમ કરી બચાવી શકે ? (વહાણુને)

લાલશંકરને--

તમારા સઠ રૂપી હાથ પગ વગેરે ઇંદ્રિયો નકામી પડી ગઈ મતલબ કે કામ કરી શકે તેવી ન રહી. જ્યાં મોતરૂપી મોટો વંટોળીઓ છુટયો, અર્થાત્ મોતજ આવ્યું ત્યાં માણસો સલામત કેમ કરીને રહે? જીવી કેમ કરી શકે ? (સઠ જેમ નદીમાં નાવને ચાલાવે છે-ચાલવામાં મદદ કરે છે. તેમ હાથ પગ વગેરે ઇંદ્રિયોથીજ આ દેહરૂપી વહાણુ ચાલે છે.)

વહાણુ હાલ હાલ થાય છે તેથી અંદર દરીઆનું પાણી પણ ભરાવા માંડ્યું છે; અને સુકાન પણ તદન ભાંગી ગયું છે તેથી તે આમ તેમ દોડ્યા કરે છે, ધારેલે ઠેકાણે(કિનારે) જતું નથી. પણ આડું અવધું જાય છે.

તમારું શરીર રૂપી વહાણુ ડોલમ ડોલા થાય છે, અર્થાત્ તમારાથી સ્થિર ઉભાં રહેવાતું નથી તમારા પગ ધૂંજે છે, અને પાણી પણ ભરાવા માંડ્યું છે એટલે પગે સોજ પણ ચઢવા માંડ્યા છે. શરીરમાં શક્તિ રૂપી જે સુકાન હતું જેથી પગ સ્થિર રહેતા હતા તે ભાંગ્યું

(નષ્ઠ થયું) છે તેથી તે (શરીર) આમ તેમ દોડે છે અર્થાત્ લથ-
ડીઆં આવે છે.

વહાણુને બચાવવા માટે અંદરથી ઘણો માત્ર કાઢી નાંખ્યો (દરીઆ-
મ ફેંકી દીધો) તોપણ તે પુરેપુરું તરતું નથી, ઘણા ખલાસી
લોક જે તરવામાં ઘણાજ હોશીઆર હોય છે તેજ તણાઈ ગયા તો
પછી બિચારા ઉતાર કેમ હુપ્પી ન મરે ?

તમારા શરીરને (જીંદગીને) બચાવવા માટે પેટમાંથી દવાથી (જીલ્લાખ
વાટે या ઉલટી વાટે) ઘણો માત્ર રૂપ વિકાર કાઢી નાંખ્યો તોપણ
તે પુરેપુરું ટટાર થતું નથી. અર્થાત્ શરીરમાં શક્તિ આવતી નથી.
ઘણા (ખલાસી) શરીર રૂપી વહાણુને સુધારનાર (ડોકાણુ લાવનાર)
વૈદો આવી ગયા, તોપણ કાઢજ વળ્યું નહિ તો પછી ઉતાર (માંદો)
તે કેમ મરે નહિ. અર્થાત્ વૈદો દવા કરીને થાક્યા પણ રોગ મટયોજ
નહિ પછી મોત કેમ થાય નહિ ?

વાદળ થવાથી અંધકારમાં ધ્રુવનો તારો પણ દેખાતો નથી
અને (હોકાયંત્ર) (કંપાસ) પણ દેખાતું નથી. કે જેથી દિશા સૂઝે.
હવે કંઈજ ઉપાય રહ્યા નથી એમ ધારી બધાદુર કપ્તાન ઉભાં
નથી રહેવાતું તોપણ બગાડકારે (સ્થિર) ઉભો રહી ટક ટક જોયા
કરે છે કે જોડે વાર હવે હું ક્યારે ને હુપ્પું છું.

રોગ એટલો બધો જામી ગયો છે કે ધ્રુવ (હુંટી) ઉપરથી જણાય
છે તે અંબોષ છે કે નહિ એટલે ધબકે છે કે નહિ તેની પણ
બળર પડતી નથી. (કહે છે કે માણસ મરતા અગાઉ સવા ધડી
તેની અંબોઈ પ્રથમ મરી જાય છે ક(ધબકતી બધ થાય છે.) અને

હોઝાય'ત્રપી નાડી પણ દેખાતી નથી. આવે વખતે ખરો મરદ મરણીની ન ડરતાં હવે માર' ક્યારે મરણુ થાય છે તેની વાટ સ્થિર ચિન્તે જુએ છે.

જેમ કેદી માણસે ઘણો કેદ પીધો હોય અને તેના હોસ (શક્તિ) (દેહાર) (ભાન) રહેતા નથી તેમ થાકથી ટ'ડેલ ધૂમ (હોસ વગરનો) થઈ ગયો અને ધીમે ધીમે સ્વાસ કાઢવા લાગ્યો. કારણ કે તે પીધો કે હવે માર' નક્કી મોત આવ્યું-હું ડુબી મરીશ-એવી તેને ખાતરી થઈ.

જેમ કેદી માણસે ઘણો કેદ પીધો હોય અને તેના હોસ રહેતા નથી તેમ લાલશ'કરને થયું. પ્રથમ તો કપર કહ્યું તેમ તે ડયા નહિ પણ ઘણીવાર તેમ રહેવાયું નહિ ને અવાચક થઈ ગયા-પછી ધીમે ધીમે (થાકે) ભાન વિનાનો ધૂમ થઈ જઈ તેણે સ્વાસ કાઢવા માંડ્યો.

લાલશ'કર રૂપી માણસ અને ટ'ડેલ ક'તાનનું વહાણ-શરીર રૂપી વહાણ ખરાબા પર ચઢીને ભાગી ગયું. અર્થાત તેમનું મરણુ થયું. અને તેમનો વારસ નર્મદાશ'કર કવિ કક્ત રહીનેજ રહ્યો. કારણ કે તેની પાસે ખાલી ખોખું (શરીરનું) પણ રહ્યું નહિ. અર્થાત તેમનો મૃત દેહ પણ રહ્યો નહિ લોકોએ તેને ધૂંકી મૂક્યો.

પાઠ ૫૩ મે.

પરમેશ્વરની સ્તુતિ વિષે.

સ્તુતિ (સં) સ્તવન કરવું; ગુણ ગાવા તે.

રચના (સં) બનાવટ. (રચ ધાતુ)

ધણી=પણુ

કરણા=દયા

પ્રભુતા=ધણી પણ, મોટાઈ.

ધરી=ધારણ કરીને, રાખીને;

મજરો લઈ=સલામ સ્વીકારી

મજ્જ=મારો.

હરીસે=હરણ કરીસે, લઈલે.

વાવરો=વાપરો.

કરે=કાઠ.

વણસે=અગડે.

વણ સેવના થકી=સેવા વગર.

નર ધારી=નરની ધારેલી.

નર=નર; પુરુષ.

ધારણા=વિચાર; કામ

મેઢતી=ટોળું. મનુષ્યોનો સમુદાય; જથ્થો.

હરી=લઈ લીધી

હરિ=પરમેશ્વર,

દુઃખ કાળે=દુઃખને વખતે,

કાપી=મટાડી;

ધડી=અનારી, પેદ કરી,

જે ધડી=જે વખતે

ધર્યા=મૂકયા;

ટળી=મરી ગઈ

આટળી=આટલી,

જરા=થોડા.

દાહતી હતી=આગતી હતી; દુઃખ દેતી હતી.

દાડી=દરરોજ; હંમેશાં

અતિ=ત્રણી

મળીની=મલિન; મેલી,

નિર્મળી (સં) ચોકળી; સારી (નિર +મલ+હ) મેલ વિનાની;

કથશે=અનાનીને કહેશે

થોક થશે=થોકડા થશે;

અણી અણી=અની અનીને

નખમાં ન ખમાય=જરા પણ સહન ન થાય,

કંઈ=કંઈક, કેટલાક

તાપ=દુઃખ,

ખમે=ભોગવે,

હરે=લઈ લે

રજ=ઝીણી વસ્તુ,

પારજ=પાન=છેડા, જ=તક્કી પણ

અતાવનાર કિ. વિ. અવ્યય

પામીએ કથી=કહેવા પામીએ

જણશે=સીલકમાં

જણુ=માણસ

સદ્ભાગી (સં) સારા નશીબદાર

સદ્ ભાવના=મનનો સારો ભાવ.

ધરે=રાખે

રંજન=પ્રેમ કરનાર.

સુખ કારણે=સુખને માટે

ધર્યા=મૂકયા

તનવંત (સં) શરીર વાળો; માણસ

વંદશે=પત્રે લાગશે.

વાનર તોલમાં=વાંદરાની બરાબરીમાં

તજવા=છોડી દેવા

તજ=તારી

નિજનો=પોતાનો,

નિજનો ખુની=આત્મ ધાતી

ગણના=ગણતરી.

અથ યુદ્ધિ=યોદ્ધી યુદ્ધિ વાળો.

ઝોયરે=ખેલે

હે જગતની રચના કરનાર કર્ણાળુ પ્રભુ! મારા પર ઘણી કૃપા કરો. હે પ્રભુ! તું તારી મોટાઈ ધારણુ કરીને મારી સલામ સ્વીકારી મારો રોગ (દુનિયામાંનું સર્વ પ્રકારનું દુઃખ) લઈ લે. હે પરમ સુખીઆ પરમેશ્વર મને સુખીઆરો કરવાને તમારો હાથ વાપરો; કે જેથી તને સુખે ભળું. હે નર! માણસનાં ધારેલાં કામ નક્કી ઈશ્વરની સેવા વગર બગડે છે. (ઇશ્વરને સોંપ્યા વગર અવકારથી કરેલાં કામ બગડે છે) હે હરિ! મનુષ્ય દુનિયામાં જન્મે છે, તેની તે પીડાઓલક્ષ લીધેલી દેખાય છે. (બાળપણમાં ઘણું ભાગે મનુષ્ય દુઃખની લાગન ણીઓથી રહિત દેખાય છે). દુઃખને વખતે તમે તેમનાં દુઃખ મટાડીને દીકરા દીકરી કરીને ગણ્યા છે. (ગણ્યા છો.) જે ઘડીએ જેટલા પ્રાણીને સરજીને અહીં મૂક્યા છે, તે સઘળાં ઉપર હે પરમ ઉપકારી પ્રભુ તેં ઉપકાર કર્યા છે. હે ગુણવાન પ્રભુ! તારા ગુણ વાંચવાથી આટલી આપકા મટી ગઈ. જે દરરોજ અતિશે બાગતી (દુઃખદેતી) હતી; તે મહિન યુદ્ધિ ગઈ અને નિર્મળ યુદ્ધિ મળી; કોઈ કવિ જે તારી કવિતા બનાવીને કહેવા જશે, તો તેના બની બની ને મોટા ઢગલા થશે. (પણ તેનો પાર નહિ આવે.) અમારાથી નખમાં પણ ન સહન કરી શકાય, એવા દુઃખ કંઈક જીવતા પ્રાણીઓ ભોગવે છે. સૌ ઠગ ઠગવાની વાત કરે છે, પણ હે જગપાલક પિતા! તું તેમના પાપ લઈ લે છે. જીણી રજનો કદાચ અમારી યુદ્ધિ વડે પાર પામીને કહી શકીએ, પણ આપના આ હાપણુ

(શક્તિ) આગળ અમારી ખુદ્ધિ ચાલતી નથી. (આપની શક્તિનો પાર પામી શકાતો નથી) સીલકે જગતમાં હજારો આદમી રહે છે, પણ કોઈક સારા નશીબદારજ આપની તરફ મનનો સારો ભાવ રાખે છે. (ભક્તિ કરે છે). હે સુખ કરનાર પ્રભુ ! માણસોને ખુશ કરનાર રંગ તે બનાવ્યા છે, અને તે અહીં સુખને વાસ્તે મૂક્યા છે. તારી ભક્તિ છોડી દેવાની વાત જે મૂઠ કરે છે, તેને બધા માણસો પોતાનોજ ખુતી પોતાનેજ નુકસાન કરનાર આત્મઘાતી ગણી લે છે. કાઈ ગણનાર જે તારા ગુણની ગણતરી કરે તો તે ગણતાં ગણતાંજ મરણ પામે. (ત્યાં સુધી ગણ્યા કરે તો પણ પાર આવે નહિ) તારા શુભ ગણતાં કદી પણ છેલ્લું કેકાણું આવે નહિ (ગણી નહેવાય નહિ છેડા આવે નહિ) તો થોડી ખુદ્ધિવાળો દક્ષપતરામ તે શી રીતે કવિતા બનાવીને કહી શકે. (આ સ્થળે કવિએ પોતાને પ્રથમ પુરુષમાં ન ગણતાં તૃતીય પુરુષમાં ગણ્યો છે.)

અભિમાન તજવા વિષે.

અભિમાન (સં) (અભિ+માન.

અભિ=તરફ. માન=ન્હોટાઈ) પોતાને વિષે મ્હોટાઈ રાખવી તે. પોતાને વિષે અધટિત મ્હોટાઈને અહંકાર કહેવાય છે

હજાર વસા=નકંડી

કે'ણુ=કહેવત.

ભગવાન (સં) છ પ્રકારના ઐશ્વર્ય (શ્રી, વિદ્યા, વર્યસ, અષ્ટસિદ્ધિ ઇત્યાદી) વાલા તે, પરમેશ્વર

ગર્વ=અહંકાર

સમાપર=વખતે

મદોન્મત્ત (સં) અહંકારથી છાકી ગયેલા (મદ+કિન્મત.)

સદાવત=સાધુ સંતને હંમેશાં મરત સીધું આપવું તે.

છતા=પ્રખ્યાત.

કળે=યુક્તિથી.

રિપુ=દુરમન.

બાણ કમાન=ધનુષ બાણ શીળી=કંડી.

સન્ને=ધારે; રાખે

સાર=સારા

સમાન=જેવા, બરાબર

જેય=જો

પમાય=મેળવાય

પ્રભુપદ=પ્રશ્નરના ચરણ

પુરણ બ્રહ્મ=સાક્ષાત્ પરમાત્મા

પિછાન=ગોળખાણ; જ્ઞાન.

રસાળ=સારા રસીકા

પ્રગ્નજન=રૈયત

પ્રગ્નપ્રતિપાળ=રાગ્ન

વિગત=મતલબ

ધારી=રાખીને

તોલ=ખરા ખોટાનો વિચાર

કદી કોઈ માણસ અહંકાર કરે તો તે નફી બહુ હલકો (સ્વ-ભાવે નીચ) હોવો જોઈએ, હું આ સારી કહેવત કહું છું તે કાન કાને પ્યાન રાખીને સૌ સાંભળો; કે ભગવાનને ભજો અને અહંકારને તજો. મહાન રાવણેના પણ અહંકાર પડી ગયો (તૂટી ગયો) અને વખત જતાં તેના બધા માણસો તેના શત્રુ થયા; અને તેના જીવનું જોખમ થયું; માટે ભગવાનને ભજો અને અહંકારને તજો. વળી કહો કે અહંકારમાં છાકી ગએતો દુર્યોધન અને જોણે હંમેશાં દાનમાં સદાવ્રત આપ્યાં હતાં એવો અભિમાની કર્ણ પણ ક્યાં છે? તેઓ પણ મરણ પામી ગયા; માટે ભગવાનને ભજો અને અહંકારને તજો. (કહેવાય છે કે કર્ણ દરરોજ સવા શેર સોનું દાનમાં આપતો હતો.)

જગતમાં પ્રખ્યાત લડવૈયા પુરુષો હતા, કે જેઓ યુક્તિથી શત્રુપર ક્રોધ કરતા હતા. તે બળીઆ પુરુષો પણ ધનુષ બાણ મૂકીને મુઘ્યા, માટે ભગવાનને ભજો અને અહંકારને તજો. હંમેશ રાજ છત્રની ઠંડી છાંયડી થતી હતી, અને જેઓ કંઈ પણ કરતાં જરા ડરતા નહિ;

એવા નર પણ પોતે ગયા અને તેમના ગુણના ગાન (જશ) રહ્યા, માટે ભગવાને ભજ્ને અને અહંકારને તજ્ને. જ્ને માણુસ સધળા સારા ગુણ ધારણ કરે (રાખે) પણ મનમાં જરાક અહંકાર રાખે; તો તે દૂધમાં શાકર ભેળ્યા જેવું થાય છે; (આવા સદ્ ગુણ ઝેરવાળા દૂધની પેઠે નકામા પછ પડે છે) માટે ભગવાનને ભજ્ને ને અહંકારને તજ્ને.

જ્ને મનથી જગતમાં આપરને ચલાતા હો, તો કદી કોઇ અહંકાર ન કરે; હે નર તમે જેમ નમ્ર (નરમ) હશે તેમ ગુણવાન થશે, માટે ભગવાનને ભજ્ને ને અહંકારને તજ્ને.

અહંકાર ટળી જવાથી બહુ મિત્ર મળે છે ને ઇશ્વરના ચરણનો પવિત્ર પ્રેમ મળે છે. (પરમેશ્વરમાં સાચો પ્રેમ પ્રકટ થાય છે) પછી પૂર્ણ 'બ્રહ્મનું' (પરમાત્માનું) ઓળખાણ થાય છે, માટે ભગવાનને ભજ્ને ને અહંકારને તજ્ને. હે પ્રબળ અને નૃપતિઓ; આ નવ રસાળ છંદ સાંભળીને વિગત (મતલબ) મનમાં રાખીને અને વળી વિચાર કરીને એનો તોલ કરો એમ દલપતરામ કવિ કહે છે.

પાઠ. ૫૫ મો.

હિમાલય=(હિમ=બરફ+આલય=ઠેકા-
ણું) બરફનું ઠેકાણું. જ્યાં બરફ
હંમેશ પડ્યો રહે છે તે પર્વત.
હિમાચળ=(હિમ=બરફ+અચળ
=પર્વત)જે પર્વતપર હંમેશ બરફ
છે તે પર્વત; હિમાલય

કસ્તુરીમૃગ=જે મૃગની ડુંડીમાંથી
કસ્તુરી નીકળે છે તે મૃગ. એ
મૃગ ટિપ્પેટમાં થાય છે.
બ્રહ્મનવી=ગંગા. સ્વર્ગમાંથી ગંગા
શિવના મસ્તક પર પડ્યાં. તે ત્યાં સ-
માપ્ત ગયાં શિવની ઘણી સ્તુતિ ભગ્મી-
રથ રાગ્નએ કરી સારે પોતાની એક

લટ છોડી પ્રવાહ ચાલાવ્યો. એ
પ્રવાહને પોતાના પૂર્વજે જે જગ્યા
એ મૃત્યુ પામ્યા હતા તે જગ્યા
એ લઈ જવા માટે ભગીરથ
આગળ ચાલતા હતા. રસ્તામાં
એક જહનુ નામના ઋષિ તપ
કરતા હતા. ભગીરથે તેમને
રસ્તામાંથી ખસીજવા વિનંતી કરી
કારણ કે તેઓ ખેંચાઈ જાય નહિ.
ઋષિ ગુસ્સે થયા અને જેવી ગંગા
પ્રચંડ પ્રવાહથી આવી તેવુંજ
તેનું આચમન કરી ગયા. ભ-
ગીરથે બહુ પ્રાર્થના કરી ત્યારે
ગોતાની જાંઘમાંથી ઋષિએ પ્રવા-
હ ચલાવ્યો આથી ગંગા જહન-
વી કહેવાઈ.

શ્રમહર્તા=(શ્રમ=થાક+હર્તા=હરણ-
કરનાર) થાકને લઈ લેનાર-મટાડનાર.

ર્ષક=કાદવ

દેવદાર=દેવદાર

રકંધ=ડાળી, ખભા

ગુચ્છ=જથ્થો

પ્રજલન=સળગાવવો

આરત=દુઃખ

સંચે છે=સંગ્રહે છે

શરભ=એ આઠ પગનું કદપિત

પ્રાણી છે. એ પ્રાણી હાથીનો

કદો દુસ્મન ગણાય છે.

અણુસમન્વૃત્ત=વગર વિચાર્યું

આરભે=શરૂ કર્યું

પરિભવ=(પરિ+ભ્ર=થયું) નિષ્ક્રાંતા;

વેણુ=વાંસળી

કિનારીઓ=કિનાર લોકની સ્ત્રીઓ;

કિનાર લોક દેવના ગવૈયા છે.

તેઓ દેવયોનીમાં ગણાય છે.

વિદ્યાધરાપ્સરોયક્ષરક્ષોગંધર્વ

કિનારા:

પિત્રાન્નો ગુહ્યકઃ સિદ્ધો મુ-

તોમી દેવયોનયઃ

એ દશ દેવયોની છે

ક્રોકિલ કંઠે=મધુર અવાજે; ક્રોયલના

જેવાસૂરથી. ક્રોકિલ=ક્રોયલ

ત્રિપુર વિજય=ત્રિપુરાસુર નામનો

દૈત્ય શિવનો દુસ્મન હતો તેને

શિવે માર્યો હતો તે પરાક્રમની

હકીકત જે પુસ્તકમાં લખેલી છે

તે ત્રિપુર વિજય

મુદંગ=એક જાતનું વાણું. નરધા-

ના જેવું એક બાણુએ અને

ડકના જેવું બીજું બાણુએથી

હોય એવું ઢોલ.

શિવ વલ્લભ=(શિવ=મહાદેવ+વલ્લ-

ભ=પ્રિય)મહાદેવને પ્રિય; શિવને

વહાણું લાગે તેવું.

સાન્ને=સાહિત્ય વડે; ગાવાનું સાહિત્ય

ઉપતટ=(ઉપ=પાસે+તટ કિનારો)=

કિનારા પાસે
અગ્નિનિયમન=અગ્નિ રાગ્નને નિયમમાં
નાખનાર; અગ્નિ રાગ્નને અંધન
કરનાર
તત્પર=તૈયાર
શામપાદ=કાળા પગ
દૌન્ય=એ નાગની હિમાલયથી ટિ-

ગેટમાં જતાં એક સંકડી ખીણ છે.
ભૂચુકુળ દીપક=ભૂચુ ઋષિના કુળને
શોભાવનાર-દીવારખ=પરશુરામ
શુંગ=શિખર
વીસભુજ=રાવણ, વીસ હાથ વાળો
અખડ્યા છે=દીલા થયા છે.
વિશિષ્ટ=વધારાનું જેવા જેવું.

ટીપ:-આ કવિતા કવિકૃત્ત ભૂપાલુ કાલિદાસના મેઘદૂત કાવ્યનું ભા-
ષાન્તર સ્વર્ગવાસી નવલરામ ભાષ્યે કહેલું તેમાંથી લીધેલી છે. તેથી
મેઘદૂતની હકીકત ટૂંકામાં કહીએ તો અસ્થાને નહિ ગણાય.

એક યક્ષ હિંદરાગ્નના શ્રાપથી પૃથ્વી પર આવી પડ્યો. તેણે
પોતાની પ્રિયાને વિરહની વેદનાથી સંદેશો મોકલવાનો વિચાર કર્યો.
પણ કાસદ નહિ એટલે મેઘનેજ કવિએ કલ્પિત કાસદ (દૂત) માન્યો,
અને તેની સાથેજ સંદેશો મોકલાવ્યો. વર્ણન કરતાં કરતાં હિમાલય
સુધી મેઘ સંદેશો લઇને આવેલો છે એવી કલ્પના અંતે કરેલી છે,
ત્યાંથી આગસો ભાગ આ કવિતા છે.

સમજાવી—જે અન્ધ વડે ઉજળો છે, કસ્તૂરી મૃગોના એસવાથી જેની
શિક્ષા (પત્થરો) ઉપર સુગંધી બેઠેલી છે, (સુગંધી એસવાનું કારણ
કસ્તૂરીની રજ પત્થરોએ ચોંટી રહેલી છે તે.) અને જ્યાંથી ગંગા
નદી નીકળે છે, એવા હિમાલય પર્વતે (પર્વત આગળ) તું
(મેઘ) જઇ પહોંચ, અને દુઃખને હરનાર (થાકને હરનાર) એ
પર્વતનાં શિખરોપર બેસ. જ્યારે તું એ પર્વતનાં શિખરપર
બેસીશ ત્યારે શી શોભા થઇ રહેશે ? જાણે શ્રી શંકર ભગવા-
નનો પોઠીઓ (નંદી) પોતાના શરીર પર કાઢવ ઉછાળતો હોયતી !

એની શોભા (દેખાવ) થશે. પોલીઆ જ્યારે મરતી પર આવે છે ત્યારે પોતાનાં સખ્ત શિંગડાંથી ભેખડે માંથી (જમીનમાંથી) કાઢવ ઉખાડે છે. એ દેખાવ કવિએ જ્યેસો તે ઉપરથી આ ઉત્પ્રેક્ષા અત્રંકાર ઘટાવ્યો છે. નંદીને આ દેકાણે સંદેહ કહ્યો છે. હિમાલય પર્વતનાં શિખર પર હંમેશ જરફ રહે છે તેથી તે સંદેહ દેખાય છે- હોય છે. મેઘ (પાણીવાળાં વાદળાં) હંમેશ કાળાંજ હોય છે. એ વાદળાં જ્યારે પર્વતનાં શિખરોને અડકે ત્યારે ઉપરો દેખાવ થાય. એમાં પર્વત તે નંદી અને પંક (કાઢવ) રૂપી કાળો તે મેઘ (કાળાં વાદળાં.)

જે પવન ઉડવાથી (વાવાવાથી) દેવદારના ઝાડની ડાળીઓના યુદ્ધ વડે (ઘર્ષણ વડે) પેદા થયેસો દવ જંગલી ગાયોનાં પુછડાંના ગુચ્છાવડે હામ હામ અગ્નિ સળગાવી પર્વતને પીડતો હોય તો તારી હજારો (પાણીની) ધારાઓ વડે તારે તેને હેલવવો ઘટે છે; કારણ કે દુઃખી માણુસોનાં દુઃખ દૂર કરવા માટેજ સજ્જન (સારા માણુસો) દ્રવ્ય સંગ્રહ કરે છે

જંગલમાં વા વાવાથી ઝાડો ખીચો ખીચ હોય છે તે ધસાય છે ધસાવાથી અગ્નિ લાગેજ. એ અગ્નિ તે દવ કહેવાય છે. (જંગલી ગાયોએ ગાયો હિમાલયમાં થાય છે એના પુછડાંનાં ચમ્મર થાય છે હિમાલયમાંથી ટિએટના વેપારમાં ઉપયોગમાં લેવાતી યાક નામની ગાયો જે હાલ વપરાય છે તે આ હશે) જંગલમાં દવ સળગે એટલે તેમાં રહેલી ગાયોનાં પુછડાં પણ સળગેજ આથી ગાયો ગભરાટથી નારા નાસ કરે અને તેથી પુછડાં વડે હામ હામ આગ લાગેજ.

છેલ્લું વ્યવહારી ચરણ કાલિદાસે મૂકી પોતાનો ધણો ઉંચો વિચાર જણાવ્યો છે. કાલિદાસ કવિ પોતાનાં કાવ્યોમાં વારંવાર વચ્ચે વચ્ચે આવો બોધ કરતા જણાય છે.

હાથીની બ્રાન્તિથી-તું હાથી છે એમ ધારીને તારા પર શરભ પોતાનાં (હાડકાં) શરીર ભંગ થવાને માટેજ ટપ દબાવે તત્કપ મારે છે (કૂદકો મારે છે.) પણ તુંતો જાતો. ચપળ છે એટલે આકાશની સાથે વાતો કરે છે. અર્થાત્ જલદી ઉંચે ચઢી જાય છે.

(જ્યારે વાદળાં હિમાલયનાં શિખરોને અડકતાં અડકતાં જાય છે ત્યારે શરભ જે હાથીઓનો કૂદકો દુસ્મન છે તે (તેને) મેઘને હાથી ધારી વેરથી તેના પર તત્કપ મારે છે. (મારવા માટે.) પણ વાદળાં તો તુરંત આકાશમાં જતા રહે છે એટલે શરભ પોતાની તત્કપ ચૂકે છે અને શિખરો પરથી કૂદકો મારવાને લીધે ગમડીને પછડાય છે, આથી તેનાં હાડકાં મદતનાં ભાગેજ એ સ્વાભાવિક છે.)

આકાશમાં રહીને તું શરભ ઉપર કરાતો તડ તડ માર કર અને ખડખડ હસ. અર્થાત્ ગાજ. (ખડખડ હસવામાં અવાજ થાય અને ગાજવાથી પણ અવાજ થાય એ બન્ને વચ્ચે સાદૃશ્ય છે.)

કારણ કે તારી જીત થયેલી છે, અને શરભનાં હાડકાં ભાગ્યાં એ તેની હાર સૂચવે છે. હવે હારતું કારણ સૂચવતાં કવિ નીતિમય વાક્ય કહે છે કે અણુ સમજો (વગર સમજો) કોઈ પણ કામ શર કરવાથી કોણુ પરિભવ (નિષ્ફળતા) ને પામ્યું નથી? અર્થાત્ વગર સમજો કોઈ પણ કામ કરીએ તો નિષ્ફળ નીવડીએ. શરભે વગર સમજો મેઘને હાથીનો ભેદ જાણ્યા વગર તત્કપ મારી તો તેનાં હાડકાં ભાગ્યાં.

વાંસળીઓમાં પવન ભરાઈને-ભરાવાથી ત્યાં મધુર અવાજ થાય છે. તે વાંસળીના રાગની સાથે સુંદર કિન્નરીઓ ઉત્સાહ પૂર્વક કાચલતા જેવા સરથી ત્રિપુરવિજય ગામ છે, તે વખતે જો તું

મૃદંગના જેવા અવાજ વડે ગુરાઓમાં ગાજે તો સાહિત્ય વડે શિવને વહાણું એવું સંગિત પૂર્ણ થાય.

પર્વતપર વાંસનાં વન હોય છે, તેમાંના ફેટલાક સૂકા વાંસમાં બ્રમરો કાણું પાડે છે. એ કાણામાં જ્યારે પવન ભરાય છે, ત્યારે વાંસળી વાગતી હોય એવો અવાજ થાય છે. ત્રિપુરાસુર નામનો રાક્ષસ લોકોને ઘણું દુઃખ દેતો હતો આથી તેને શિવે માયો એ હકીકત સંબંધીનું કાવ્ય લોકો ઉત્સાહથી ગાયજ. ટિબેટ બહીજ ત્રિપુરાસુરનું રાજ્ય હતું.

- મેઘના ગર્જનથી ગુરાઓમાંથી પ્રત્યાઘાત થાય તે અવાજ મૃદંગ વાગતી હોય એવો થાય છે. સંગિત ત્રણ વસ્તુથી થાય **ગીત**
- ૧) **વાદ્ય નૃત્ય.** આમાં કિનારીઓ ગાય છે અને વાદ્યમાં (સાજમાં) રક્ત વેણુઓજ છે. પણ એકલી વેણુઓનું સાજ પૂર્ણ નથી, તાલ ખતાવવા માટે મૃદંગ જોડાએજ. તે તું (મેઘ) વગાડે તો શંકરનું પ્રિય સંગિત સાજ એ ગાવાનાં સાહિત્ય વડે પૂર્ણ થાય.

- [પૂર્ણ સંગિત થવા માટે હજી **નૃત્ય** ની ખામી છે. એ સાંભળી
- ૨) શંકર પોતેજ **નૃત્ય** કરશે એમ ધારીએ તો સંગિત પૂર્ણ થાય.]

મહાદેવને સંગિત ઘણું પ્રિય છે એ પુરાણ પ્રસિદ્ધ વાત છે.

હિમાલયનાં શિખરો ઉપર જે જે વિશેષ હોય તે જોઇને જે ભૂગુ કુમદિપક(પરશુરામ)ના યશની ખરેખરી બારી છે, અને જ્યાંથી દરવે હસની સ્વારી આવે છે ને જાય છે એવી કૌંચની બારીમાં (ખીણમાં) બજિરાખને વશ કરનાર વામનના કાળા પગના જેવો થઇને તું પેસ.

કાળા પગના જેવો થઇને પેસવાનું કારણ મેઘ મુદ્દે તો કાળો-
જ હોય અને તેમાં વળી કૈંચની ખીણ સાંકડી છે તેમાં થઇને
જવાનું હોવાથી વધારે સંકોચાઇ પગની પાની જેવું સ્વરૂપ લેવું
પડેજ. વાદળાં જેમ જેમ સંકોચાય(ઘટ થાય) તેમ તેમ વધારે કાળાં
થાય છે, આથી કાળો પગ કહ્યો.

હંસ ચોમાસામાં માનસરોવર પરજ રહે છે ચોમાસું વીત્યા બાદ
હિંદ ભણી ફરવા આવે છે અને ચોમાસું આવતાંજ પાછા માન
સરોવર ભણી જાય છે. તેઓ પણ આ કૈંચની ખીણમાંથીજ જાય છે.

પરશુરામના યશની બારી કહેવાનું કારણ:—પરશુરામ શિવજી
પાસે ધનુર્વિદ્યા શિખવા માટે ગયા હતા, ત્યાંથી પાછા ભણીને આ-
વતાં શિવ પુત્ર કાર્તિકેય(સ્કંધ) સાથે પોત પોતાના સામર્થ્ય વિષે વાદ
વિવાદ થયો; આથી પોતાનું સામર્થ્ય બતાવવા પરશુરામે એક બાણ
મંત્ર ભણી સામા હિમાલયમાં એવું તો માર્યું કે તેમાં એક સળંગ
રસ્તો(ખીણ) પડી રહી. કૈંચની ખીણની આ ઉત્પત્તિ ઉપર નજર
રાખી કવિ કહે છે કે એ તો પરશુરામના યશની ખરેખરી બારી
છે. મતલબ એ છે કે પરશુરામ પૃથ્વી નક્ષત્રી કરવા ગુરુ પાસેથી
વિદ્યા ભણીને પ્રથમ પોતે હિંદમાં ન હોતા આવ્યા પણ તેમને
યશજ પર્વત શરીરે હિંદમાં પ્રથમ આવ્યો હતો.

ત્યાંથી કૈંચની બારીમાંથી નીકળી તું ઉંચેને ઉંચે ઉત્તર દિશા
તરફના મુલકમાં પ્રવાસ કર. હે પ્રિય : (મેઘ) તું શ્રી કૈલાસમાં
જઈને પ્રીતે તેનો પરોણો થા.

રાવણના બળથી જેના સાંધા ખખડ્યા છે(હીલા થયા છે) એવા

કૈલાસ પર્વતના ડગમગ ડોલતા શિખરની શોભા તું જો કે કેવી સુંદર છે ! જો, તે તને ખોલાવે છે.

સાંધા ખખખવાનું કારણ—એક વખત રાવણ શિવ દશનાચે કૈલાસમાં ગયો ત્યાં શિવ પાર્વતી એકાંતમાં બેઠેલાં હોવાથી નંદીએ તેને અટકાવ્યો, આથી રડકડ થઈ, અને કોવે ભરાઈ રાવણે પોતાના વીસ હાથથી કૈલાસ પર્વત ઉમેરી ગર્વથી ઉઘો વાગવામાંડ્યો; આથી શંકરને ગુસ્સોચઢ્યો તેમણે પોતાનો પગ ફેંકી પર્વતને સજ્જડ બેસાડી દીધો. પર્વતના સજ્જડ બેસવાથી રાવણના હાથ પર્વત નીચે ઢળ્યા. પછી તેણે પાર્વતી શંકરની ઘણી સ્તુતિ કરી ત્યારે પાર્વતીના કહેવાથી પર્વતને સહજ મૂળમાંથી ઓછા ભાર વાળો (દીસો) કરી રાવણના હાથ શંકરે કાઢવા દીધા, આથી પછી હ મેશ એ પર્વત મૂળમાંથી જરા ઢોસો રહ્યો.

એવું કહેવાય છે કે કૈલાસ પર્વતનું શિખર હંમેશ હાસ્યાજ્ઞ કરે છે. દુનીઆમાં કેટલાક ખડકો એવા છે કે તે જરા જોરથી ચક્કર ચક્કર ફરે પણ ગમે તેટલા માણસ મળે તો પણ તે ઉંચકી તો નજ શકાય એવી તરેહનો એક નાનો ખડક ઇંગ્લાંડમાં કાર્નવાલ પર-ગણામાં પેન્કાન્સની પાસે છે, તેમજ મહા બળિપુર આગળ એવો ચમત્કાર દીઠામાં આવે છે. કૈલાસનું એવુંજ છે કે કેમ તેનો શોધ થયો નથી.

ડોલતું શિખર છે એમ ધારી કવિ ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે કે જો જો તે તને (મેઘને) ખોલાવે છે.

અપરંપાર=અણીજ; પાર વિનાની
ગિરિવર=(ગિરિ=પર્વત+વર=શ્રેષ્ઠ)પર્વ-
તોમાં શ્રેષ્ઠ.

વાર=ઓવાર; શીઘ્ર થાઉં; વારી જવું.
કાલ=વખત
શીર્ષ=(સં)શીર્ષ=માથું

ધરા=પૃથ્વી (ધુ=ધારણ કરવું પરથી)
 વિરાગે (વિ=વિશેષ કરીને+રાગ=પ્ર-
 કાશવું; શોભવું ઉપરથી)=શોભે
 યાર=ભાઈ
 ગોખ=ગોખલો સં ગવાક્ષક:
 ચંદ્ર=ચંદ્રની, કૈમુદી.
 તુલિન=ખરડ
 વપુ=શરીર
 ત્રિવિધ=(ત્રિ=ત્રણ+વિધ=પ્રકાર) ત્રણ
 પ્રકારના; આધિ, વ્યાધિ અને
 ઉપાધિ.
 વાંસ ઝૂંકી=વાંસળી વગાડી
 મૃદુ=કામળ
 દ્વૈત=જેનું વૃત મળ્યુત છે એવાં;
 સ્થિર; અચળ.
 મોરાર=મુર નામના રાક્ષસના દુશ્મ-
 ન મુરારી ઉપરથી=મોરાર

ધારક=ધારણ કરનાર
 ધનવન્તરી=દેવતા વૈદ્ય
 અવતાર=જન્મ
 શીત=ઠંડી
 તરંગ=મોઝાં; અપાટા
 દરકાર=પરવા
 જનન=(જન્ પેદા થવું ધાતુ પરથી)
 પેદા થવુંતે; જન્મવું તે
 સ્થિતિ=હયાતી; રહેવું તે.
 સુખકાર=સુખ કરનાર, સુખદ
 દોષતરામ=એ કવિ નડિઆદના વ-
 તની છે. લુણવાડના દિવાન હતા.
 એમણે કુસુમાવલી નામનું નો-
 વેલ બનાવ્યું છે. સુમનગુચ્છ પણ
 એમનું જ બનાવેલું કાવ્યનું
 પુસ્તક છે.

પાર વિનાની શોભા છે, હે પર્વતોમાં શ્રેષ્ઠ(મહાન) (હિમાલય)
 તારી શોભા ધણીજ છે. (તેથી) હું તારા પર હજારો વખત વારી
 જાઉં છું. (શીદા થાઉં છું.) પર્વતરાજ તારી શોભા ધણીજ છે.
 કાળના માથા પર પૃથ્વી શોભે છે. તેના પર હે ભાઈ, તું
 સ્થિર છે, હે ગિરિવર (એ) તારી શોભા પાર વિનાની છે.

કાળ એટલે વખત. વખત અસ્થિર છે અપાટા બંધ ચાલ્યો
 જાય છે. હવે જે માણસ જોસવાળી ગતિમાં હોય તેનું માથું પણ
 સ્થિત ગતિમાંજ હોય; અને એ માથા પર કાંઈ પદાર્થ મૂકીએ તો
 તે પણ ધણી ગતિમાંજ હોય એ સ્વાભાવિક છે. આ ઠેકાણે કાળનો

માથા પર પૃથ્વી છે એવું કહેવાતું કારણ એજ છે કે કાળ અસ્થિર છે તેથી તેના માથા પર રહેલી પૃથ્વી પણ અસ્થિરજ હોય. બધાનું તાત્પર્ય એ છે કે પૃથ્વી અસ્થિર છે. કવિની કલ્પનામય સૃષ્ટિ એ આ એક ચિત્ર રચ્યું છે.)

હવે કવિ ખુબીથી વર્ણન કરે છે કે પૃથ્વી જે અસ્થિર છે તેના પર સ્થિર રહેવાયજ નહિ, છતાં હે ભાઈ તું તો તેના પર સ્થિરજ રહે છે એટલી તારી (પર્વતની) ખુબી વિશેષ છે. ચાર શબ્દ ખાસ ઉભરાઇ જતું આશ્ચર્ય બતાવવા માટેજ યોજાયેલો છે.

આકાશ રૂપી ગેખત્રામાંથી ખુશ થઇને તને ચાંદની (કૌમુદી) ખુ-એ છે. અર્થાત તારા પર ચંદ્રનો ઠંડો સફેદ-રૂપેરી પ્રકાશ પડે છે (ત્યારે) હે ગિરિવર તારી શોભા ધણીજ થાય છે.

આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ એ ત્રણે પ્રકારના તાપ (દુઃખ) સંભાવવા માટે (તું) ધણુંજ ખરજ (તારા) શરીર પર ધારણ કરે છે.

પર્વતરાજ ઇં

હિમાલય પર્વત ધણો ઉંચો છે તેથી તેનાં શિખરે ઉપર ખારે માસ જથાબંધ ખરજ પડ્યુંજ રહેછે તે ઉપરથી કવિએ આ વર્ણન કરેલું છે. અપાર શબ્દને તુલિત શબ્દ સાથેજ સંબંધ છે એ ખાસ યાદ રાખવું.

સ્થિર ઉભા રહેલા મુર નામના રાક્ષસના શત્રુ શ્રી કૃષ્ણ જેમ વાંસળી વડે ગાયન કરે છે તે પ્રમાણે તું પણ અચળ રહી વાંસ- (ળી) વડે ગાયન કરે છે.

કૃષ્ણ ખરમાત્માએ રાસ વખતે એક પદે સ્થિર રહી વાંસળી વજાડી ગોપિકાઓનાં અને સર્વ જગતનાં ચિત્ત આકર્ષ્યા હતાં તેમની

સાથે કવિ સ્થિર પણાનો અને વાંસળી વગાડવાનો પર્વતનો મુકાબલો કરે છે.

પર્વતપર વાંસ ઉગેલા હોય છે. ભ્રમરાઓ તેમાં કાંણું પાડે છે તેમાં જ્યારે પવન ભરાય છે ત્યારે વાંસળી વાગતી હોય એવો અવાજ થાય છે તે ઉપરથી પર્વત વાંસળી વગાડે છે એવી કલ્પના કવિએ કરેલી છે. આનો મુકાબલો મેઘદૂતની ઉપલી કવિતાની, ' પવન ભરાઇ વેણુઓમાં નાદ મધુર ત્યાં થાય ' એવી સાથે કરવો. બન્ને કવિની કલ્પના મય સૃષ્ટિ-સરખીજ ભાસે છે. જાણે પહેલાનું બીજું અનુકરણ ન હોય । ।

તું શરીરે નીરોગ છે અને ઔપચિને(ઓસડને) રાખનારો છે. (ખરેખર) તું ધન્વંતરીનોજ અવતાર છે. હે પર્વતરાજ ઇન્દ્ર નીરોગ (રોગ વિનાના) માણસને દવાની (ઔપચિની) શી જરૂર કે તે રાખે? પણ કવિ પર્વતની મહત્તા બતાવે છે કે તું એ પ્રમાણે સ્વાર્થી નથી પણ પરોપકારી છે. તારે જરૂર નથી છતાં પણ તું મનુષ્યોના ભલા ખાતર ઔપચિ રાખે છે.

તું કંડી, તડકો, વરસાદ, દેવની જવાળાને (દેવ લાગવાથી જે મોટા મોટા ભડકા થાય છે તેને) જરા વાર પણ ગણતો નથી. હે પર્વતરાજ ઇન્દ્ર

અર્થ સ્પષ્ટ છે. કવિએ પલવારને બદલે તલભાર શબ્દ વાપર્યો હોત તો વધારે સારું થાત ।

પવનનાં મોજાં તારા પર ઉછાળા મારે છે (ઝપાટા મારે છે.) અર્થાત્ પવન ઝપાટા બંધ વાય છે અને જોરથી તારી સાથે અથ-

હાય છે, છતાં પણ તેની તને ખીલકુલ દરકારજ નથી. મતઘબકે તું તેને ગણુતોજ નથી. હે પર્વતરાજ ઇં

હે પર્વતરાજ, તારા પેદા થવાને અને હયાતિને (સ્થિતિને) (હોવા પણાને) (સંભવને) ધન્ય છે ! ધન્ય છે ! કારણ કે તું સદા સુખ આપનારોજ બની રહે છે. પર્વતરાજ ઇં.

બ્રિટિશ રાજનીતિ.

આપણો દેશ સ્વતંત્ર નથી, પણ ઇંગ્લાંડના તાબામાં પરતંત્ર છે, ઇંગ્લાંડનો જે રાજા તે આપણા ભરતખંડનો મહારાજાધિરાજ કહેવાય છે કારણ કે ઇંગ્લાંડમાં તે રૈયતનોજ ઉપરી માટે રાજા કહેવાય, અને આપણા દેશમાં તેના તાબામાં રૈયત, રાજા તેમજ મહારાજા પણ છે; માટે તે આપણા દેશનો મહારાજાધિરાજ કહેવાય છે. રાજાને અગ્રેજીમાં કિંગ કહે છે, અને મહારાજાધિરાજને એમ્પરર કહે છે; તેથી ૭ મા એડ્વર્ડ કે જે હાલ આપણા પર રાજ્ય કરે છે, તે ઇંગ્લાંડ, સ્કોટલાંડને આયર્લાંડના રાજા (કિંગ) કહેવાય છે, અને આપણા ભરતખંડના મહારાજાધિરાજ (એમ્પરર) કહેવાય છે.

ઇંગ્લાંડમાં કેવળ રાજાનું રાજ્ય નથી, પણ ત્યાં અમીરોની અને રૈયતના મુખત્યારોની મળી બે સભા છે. અમીરોની સભાને હાઉસ ઓફ લોર્ડસ કહે છે, અને લોકોના મુખત્યારોની સભાને હાઉસ ઓફ કૉમન્સ કહે છે. એ બે સભાનું ભેગું નામ તે પાર્લમેન્ટ. સમ્રાજો કારભાર પાર્લમેન્ટજ કરે છે. માટે ૭મા એડ્વર્ડનું આપણા પર રાજ્ય છે, તે જોડે ઇંગ્લાંડની પાર્લમેન્ટનું પણ રાજ્ય છે, એમ કહેવાય છે.

હાઉસ ઓફ કૉમન્સમાં ને હાઉસ ઓફ લોર્ડસમાં જે મેમ્બરો

ખેસે છે; તે સઘળા બે ભાગમાં વહેંચાયલા હોય છે. જુના વિચારના
 એટલે તરવારથી કે તોપના ગોળાથીજ દેશ જીતી શકાય, અને
 તે જાળવી રાખવા માટે મોટા લસ્કરનીજ જરૂર છે, એમ
 રોપને દ્વાબ રાખી બપોરથી રાજ્ય ચલાવનાર મેમ્બરો તે
 કોન્ઝરવેટિવ કહેવાય છે; અને રૈયતને હક આપી, તેમની મરજી
 મુજબ કાયદા બાંધી તે મુજબ રાજ્ય ચલાવવું એવા ઉદ્દાર દીલના
 મેમ્બરો હોય તે લિબરલ કહેવાય છે. પાર્લમેન્ટના મેમ્બરોની પાંચ
 સાત વર્ષ ચૂંટણી થાય, ત્યારે જે મતના મેમ્બરો વધારે હોય તે
 મતવાળાના આગેવાનને રાજ પોતની પાસે બોલાવી તેને વડા
 પ્રધાનની એટલે પ્રાધમ મિનિસ્ટરની જગ્યા આપે છે, અને પ્રાધમ
 મિનિસ્ટર બીજા દરેક ખાતાના પોતાની ટોળીમાંથી પ્રધાનો નીમે છે.
 તે સઘળા પ્રધાનોની રાજ મંજૂરી આપે એટલે તેઓ રાજ્ય ચલાવે
 છે. એ પ્રધાનોની જે મંડળી તે કેબિનેટ કહેવાય છે. કેબિનેટની
 મરજી પ્રમાણે આખું બ્રિટિશ રાજ્ય ચાલે છે. હિંદુસ્તાન ખાતાનો
 એક જુદોજ પ્રધાન છે, તેને સ્ટેટ સેક્રેટરી કહે છે. એ સ્ટેટ
 સેક્રેટરી પણ કેબિનેટમાંજ ગણાય છે. માટે આપણા દેશનો તમામ
 કારબાર સ્ટેટ સેક્રેટરીની મરજી મુજબ ચાલે છે. મહાત્મની બાબત હોય
 ત્યારે તે વડા પ્રધાનની મંજૂરી લે છે, અને સાધારણ બાબતમાં તે
 પોતાની મરજી મુજબ અહીંના વાઇસરોય એટલે ગવર્નરજનરલને
 કાગળ પત્ર કે તારથી જે હુકમો આપે તે પ્રમાણે અહીંનો ગવર્નર
 જનરલ રાજ્ય ચલાવે છે.

ભરતખાંડની રાજનીતિ.

પૌષ્ઠસિરોયના તાબામાં એ કાઉન્સિલ એટલે સભા હોય છે. ૧ કાયદા બાંધનારી કાઉન્સિલ (સભા) જેને અંગ્રેજીમાં લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલ કહે છે તે. ૨ જી રાજકારભાર કરનારી સભા જેને એગ્રિક્યુલ્ચર કાઉન્સિલ કહે છે તે. લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલમાં મુખ્ય ધલાકામાંથી તેમજ મદ્રાસ ધલાકામાંથી પણ અદેક મેમ્બર જાય છે. વળી જે સરકારી નોકર નહિ હોય એવા મેમ્બર પણ લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલમાં નિમાય છે. લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલનું કામ નવા નવા કાયદા બાંધવાનું છે. નવા કાયદા બાંધવા અગર જીના કાયદા સુધારવા એટલુંજ કામ લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલનું છે. એગ્રિક્યુલ્ચર કાઉન્સિલમાં દરેક ખાતાના ઉપરીઓ હોય છે. લશ્કરી ખાતું, રેવન્યુ એટલે ઉપજ ખાતું, ત્રિજ્ઞેરી ખાતું, પોષ્ટખાતું, દેશી રજવાડાનું ખાતું, વેપારખાતું, તારખાતું, નિશાળખાતું, ખેતીખાતું વગેરે વગેરે. એ દરેક ખાતાના ઉપરીઓને પણ કાઉન્સિલર કહે છે, અને તે સધળા એગ્રિક્યુલ્ચર કાઉન્સિલના સભાસદ હોય છે, ને મોટા પગારદાર નોકરો હોય છે. દરેક ખાતાના કામકાજને લગતા જે કાગળો હોય તે અગત્યના હોય તો તે ગવર્નર જનરલ આગળ રજુ કરી, તેઓ કહે તે મુજબ જવાબ લખી પાછા વાળાં છે, અને ઓછી અગત્યના હોય તો તેના જવાબ તે પોતેજ પોતાની મરજી મુજબ મુખ્ય ધલાકો, મદ્રાસ ધલાકો એમ જ્યાંથી આવ્યા હોય ત્યાં પાછા વાળે છે. એ રીતે આખા દેશનો રાજકારભાર ચાલે છે. એ મુજબ રાજ્ય ચલાવવા ક્રિશ્ચિયન રાજકીય ભાગ પાડેલા છે.

બ્રિટિશ હિંદના રાજકીય ભાગ પાંચમી ચોપડીના અર્થમાં જુઓ.

જેમ વૌઠસરોયના તાબામાં એ કાઉન્સિલ છે તેમ મુંબાઈના ગવર્નરના તાબામાં પણ એ કાઉન્સિલ છે. ૧ કાયદા બાંધનારી સભા કે જેને લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલ કહે છે તે. (એમાં સરકારી નોકર નહિ હોય એવા શખ્સો પણ મેમ્બરો હોય છે.) ૨જી એગ્રિકલ્ચરલ કાઉન્સિલ છે. એગ્રિકલ્ચરલ કાઉન્સિલમાં દરેક ખાતાના ઉપરીઓ હોય છે. જ્યુડીશીયલ એટલે ઇનસાફ ખાતાનો કાઉન્સિલર, રેવન્યુ એટલે ઉપજ ખાતાનો કાઉન્સિલર વગેરે દરેક ખાતાના ઉપરીઓ હોય છે, તેને કાઉન્સિલર કહેતા નથી, પણ ગવર્નરના સેક્રેટરીઓજ કહે છે.

આખા ઇલાકાના ભાગો કરેલા હોય છે. ખાલસા મુલકના જે ભાગ હોય તેને જિલ્લા કહે છે. સંસ્થાનમાં એક દેશીરાજ્ય હોય તેના ઉપરી તરીકે દેખરેખ રાખવા જે અગ્રિજ લાકેમ હોય તે રેસિડન્ટ કહેવાય, અને ઘણાં રજવાડાં ભેગાં કરીને જે ઝુમખો બાંધ્યો હોય તેને એજન્ટ કહે છે, ને તે એજન્ટના ઉપરીને પોલિટિકલ એજન્ટ કહે છે. પાંચ સાત કલેક્ટરોના ઉપરીને કમિશ્નર કહે છે, અને તે કમિશ્નરોના ઉપરી તે ગવર્નર સાહેબ કહેવાય છે. પણ કાગળ પત્રો ગવર્નર સાહેબના સેક્રેટરી પાસે જાય છે. આખા મુંબઈ ઇલાકામાં ચાર કમિશ્નરો રેવન્યુ ખાતાના છે. ૧) સિંધનો કમિશ્નર. ૨) ઉત્તર ભાગનો કમિશ્નર. ૩) મધ્ય ભાગનો કમિશ્નર ૪) દક્ષિણ ભાગનો કમિશ્નર.

આપણે સુરત જિલ્લો ઉત્તર ભાગના તાબામાં છે. ઉત્તર ભાગના કમિશ્નરના તાબામાં સુરત, ભરૂચ, ખેડા, પંચમહાલ, અમદાવાદ, કોલાબા, થાણા એ જિલ્લાના કલેક્ટરો છે, તેમ પાલણપુર, મહીકાંઠા એજન્ટના પોલિટિકલ એજન્ટ પણ છે. સુરત એજન્ટનાં ફક્ત વાંસદા, ધરમપુર, સચીન એ ત્રણજ સંસ્થાન છે, માટે તે

સુરતના કલેક્ટરના તાબામાં જ ગણાય, પણ તે રાજ્યોના કામ કરે
 ત્યારે તેનો હોદ્દો કલેક્ટરનો ન કહેવાય, પણ “એજન્ટ ટુ ધ ગવર્નર”
 એમ લખાય છે. ખંભાતનું સંસ્થાન નાનું છે માટે ત્યાં જુદો
 રેસિડન્ટ ન નીમતાં ખેડાના કલેક્ટરના તાબામાં જ તે મૂકેલું છે.
 પંચમહાલ એજન્ટિસ નાની છે માટે તે પંચમહાલના કલેક્ટર-
 ના તાબામાં મૂકેલી છે. વડોદરા સંસ્થાન આખા મુખ્ય
 ઇલાકામાં મોટું દેશી રાજ્ય છે, માટે ત્યાં રેસિડન્ટ નીમ્યો છે. એ
 રેસિડન્ટ ગવર્નર જનરલના તાબામાં છે. કાઠિયાવાડનો પોલિટિકલ
 એજન્ટ કોઈ કમિશનરના તાબામાં નથી, પણ ગવર્નરના તાબામાં છે.
 કાઠિયાવાડ એજન્ટિસના પોલિટિકલ એજન્ટના હાથ નીચે ચાર આ-
 સિસ્ટન્ટ પોલિટિકલ એજન્ટો છે. પૂર્વ ખાનદેશ, પશ્ચિમ ખાનદેશ,
 નાશિક, અહમદનગર, પુણા, સતારા, સોલાપુર એ જિલ્લાઓ મધ્ય
 ભાગના કમિશનરના તાબામાં છે. અને રતનાગીરી, કલાદગી, બેલગામ,
 ધારવાડ, ઉત્તર કાનડા એ જિલ્લાઓ દક્ષિણ ભાગના કમિશનરના તાબામાં
 છે. અને અક્લકોટ વગેરે સંસ્થાન પણ એજ કમિશનરના તાબામાં છે.

એ ચાર રેવન્યુ કમિશનરો ઉપરાંત પોલિસ ખાતાનો એક કમિ-
 સ્તર, કસ્ટમ, સોલ્ટ અને આબકારી કમિસ્ટર, સેનેટરી કમિસ્ટર, એ
 કમિસ્ટરો અને કાઠિયાવાડનો પોલિટિકલ એજન્ટ એઓ જે પત્રો
 મોકલે તે ગવર્નરના સરનામાથી જ જાય છે, પણ ઓછી મહત્વના
 હોય તો સેક્રેટરીઓ જ તેના જવાબ વાળે. પણ મહત્વના હોય તો
 તેના જવાબો ગવર્નર સાહેબને પુછીને તેમના કબ્જા મુજબ વાળે છે.

વળી કેટલાંક ખાતાં કેવળ જુદાં જ હોય છે, જેમકે સરકારી મકાનો
 આંધનાઈ ખાતું તે પબ્લિક વર્ક્સ ડિપાર્ટમેન્ટ કહેવાય છે તેને

ઉપરી જિલ્લામાં હોય તે એગ્રિકલ્ચરિવ ઇજીનીયર કહેવાય છે. સુરત અને ભરૂચ જિલ્લાનો એક જ એગ્રિકલ્ચરિવ ઇજીનીયર છે. એવા એગ્રિકલ્ચરિવ ઇજીનીયરોના ઉપરી તે જનરલ એગ્રિકલ્ચરિવ ઇજીનીયર કહેવાય અને તેનો સંબંધ ગવર્નર સાહેબ જોડેજ છે. તેમજ દરેક જિલ્લામાં એકેકી મોટી ઇસ્પિતાલ હોય છે, તેનો ઉપરી ડાક્ટર તે સિવિલ સર્જન કહેવાય અને તે સમજાનો ઉપરી તે સર્જન જનરલ કહેવાય, તેનો સંબંધ ગવર્નર સાહેબ જોડેજ છે. તેમજ દરેક જિલ્લામાં ઇનસાફ ખાતાનો ઉપરી તે સેશન જજ એટલે ડિસ્ટ્રિક્ટ જજ કહેવાય. બધા ડિસ્ટ્રિક્ટ જજોનો સંબંધ મુખ્યમંત્રી હાઇકોર્ટ જોડે છે. અને હાઇકોર્ટનો સંબંધ ગવર્નર જોડે હોય છે. તેમજ નિશાળ ખાતાનો જિલ્લાનો ઉપરી તે ડેપુટી એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર કહેવાય, તેનો ઉપરી તે એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર કહેવાય, એ ઉત્તર ભાગનો કહેવાય છે ને અમદાવાદમાં રહે છે. તેનો ઉપરી તે ડિરેક્ટર સાહેબ કહેવાય, તે પુણામાં રહે છે. ડિરેક્ટર સાહેબના ઉપરી ગવર્નર સાહેબ છે. એ મુજબ કસ્ટમ કમિસ્નરના તાબામાં કસ્ટમ એટલે વહાણની જકાત, મીઠાની ઉપજ, તાડી, દારૂ, ભાંગ ગાંજની એટલે આખકારી ઉપજ વગેરે ખાતા છે. તેના તાબામાં આખા ઇલાકાના કસ્ટમના કલેક્ટરો ને કસ્ટમના આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટરો હોય છે તેમજ જિલ્લામાં પોલિસ ખાતાનો ઉપરી તે પોલિસ મુખિન્ડેન્ડન્ટ અને તેનો ઉપરી તે પોલિસ કમિસ્નર અને તેનો ઉપરી તે ગવર્નર સાહેબ છે.

જિલ્લાની રાજનીતિ.

જિલ્લાનો હાકમ તે તે જિલ્લાનો કલેક્ટર સાહેબ કહેવાય, કલેક્ટર એટલે વસુલાત એકઠું કરનાર. મોટે આખા જિલ્લામાં

જમીનનું વસુલાત આવે અગર સ્ટાંપ વેચાણના, મીઠાના કે વહાણની જકાતના, કે આખકારીના જે પૈસા આવે તે સઘળા ત્રિજેરીમાં જમા થાય, માટે ત્રિજેરીનો ઉપરી પણ કલેક્ટર સાહેબજ કહેવાય છે. ત્રિજેરીનું કામ કરવા તેના તાબામાં એક દેશી અમલદાર રહે છે તે હજુર ડેપુટિ કલેક્ટર કહેવાય. એ ત્રણ તાલુકા બેગા મળી ભાગો કરેલા હોય તેના ઉપરી તે આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર કે ડિસ્ટ્રિક્ટ ડેપુટિ કલેક્ટર કહેવાય છે. જેમકે ચોર્યાસી, ખારડોલી ને જલાલપોર તાલુકાનો ઉપરી તે ચોર્યાસી ડિવિઝનનો ફર્સ્ટ આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર કહેવાય. પાગડી, વલસાડ, ચીખલી એ ત્રણ તાલુકાનો ઉપરી તે સેકન્ડ આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર કહેવાય. ચોરપાડ. માંડવી એ બે તાલુકાનો ઉપરી તે ડિસ્ટ્રિક્ટ ડેપુટિ કલેક્ટર કહેવાય.

કલેક્ટર સાહેબ, હજુર ડેપુટિ કલેક્ટર, ડિસ્ટ્રિક્ટ ડેપુટિ કલેક્ટર અને આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર એ સઘળાઓને ફર્સ્ટ ક્લાસ માનિસ્ટ્રેટનો પણ પાવર હોય છે. એ અધિકારની રૂએ તેઓ બે વરસ સુધી કેદની અને એક હજાર રૂપિયા સુધીના દંડની સજા હરકોઇને કરી શકે છે. પણ જો વધારે મોટો ગુનો ખૂન જેવો હોય તો તે ગુનેગારને સેશન કમિટ કરે છે એટલે તેનો ધનસાફ જડજ સાહેબ કરે છે.

દરેક તાલુકાનો ઉપરી તે મામલતદાર કહેવાય, અને તેને સેકન્ડ ક્લાસ માનિસ્ટ્રેટની એટલે છ માસ સુધી કેદની અગર ૨૦૦ રૂપિયા સુધીના દંડની સજા કરવાની સત્તા હોય છે. મામલતદારના તાબામાં અવલ કારકુન હોય છે, તેને એકમાસ કેદ ને રૂ. ૫૦) સુધી દંડ કરવાની સજાનો અખત્યાર હોય છે, તે થર્ડ ક્લાસ માનિસ્ટ્રેટ કહેવાય છે. મામલતદારને અવલ કારકુનના તાબામાં દરેક ગામના પટેલ તલાટીઓ હોય છે.

રિસ્ટ્રિક્ટ જજ સાહેબ એ વર્ષ ઉપરાંતની કેદની સજા કરવાનું કામ કરે છે, તે ઉપરાંત મુનસિફ સાહેબો (સેમીડિનેટ જજને) એ લેણું દેણુંના કજીઆ ચુકવ્યા હોય તે પરની અપીલનું કામ પણ કરે છે. આપણા જિલ્લામાં વડસાડ, ચોરપાડ ને સુરત એ ત્રણ જગ્યાઓએ ત્રણ મુનસિફ છે, તેઓ રૂ. ૫૦૦૦) ની અંદરના લેણું દેણુંના કજીઆ ચુકવે છે, રૂ. ૫૦૦૦) ઉપરાંતના દાવા આખા જિલ્લાના ચુકવવા એક ફસ્ટ ક્લાસ જજ પણ સુરતમાં જ છે. તેમ રૂ. ૫૦૦) ની અંદરના જીણા દાવા હોય કે જેના પર અપીલ જ ન થાય તે ચુકવવા સેક્લકોર્ટ કોર્ટના જજ હોય છે. એ બધાની ઓફિસના કારકુન, ખેલીફ, સિપાઇ વગેરે નીમવાનું કામ રિસ્ટ્રિક્ટ જજ કરે છે.

દરેક તાલુકામાં પોલિસનો એક સમ ઇન્સ્પેક્ટર હોય છે, તેના તાબામાં ગેટ ને સિપાઇઓ હોય છે. એ ત્રણ તાલુકાના પોલિસના સમ ઇન્સ્પેક્ટરોનો ઉપરી પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર છે, તેનો ઉપરી આસિસ્ટન્ટ પોલિસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ હોય છે, ને તેનો ઉપરી જિલ્લાનો પોલિસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ છે. ગુનેગારને પકડી કાઢવાનું કામ પોલિસનું છે, ને ઇનસાફ કરવાનું કામ માજિસ્ટ્રેટનું છે.

શહેર ને કસ્બામાં મ્યુનિસિપાલિટીઓ છે, ને ગામડામાં લોકલ બોર્ડોઆનું છે. તે લોકોની આરોગ્યતા જાળવવાનું, કેળવણી આપવાનું વગેરે કામ કરે છે.

સમાસ પ્રકરણ.

એ અથવા વધારે શબ્દ મળીને એક શબ્દ થાય, ત્યારે તેને સમાસ થયો કહેવાય છે. આવા શબ્દના સમુહને સામાસિક

શબ્દ કહે છે સમાસના પહેલા શબ્દને પૂર્વપદ, છેલ્લાને ઉત્તરપદ અને એ બેની વચ્ચે હોય તેને મધ્યમપદ કહે છે. સમાસમાં આવેલા શબ્દને બુદ્ધિ પાડવા તેને વિગ્રહ કહે છે.

અક્ષરના સંયોગને સંધિ કહે છે. ને શબ્દના સંયોગને સમાસ કહે છે, સમાસના સાત ભાગ છે. ૧. દ્વંદ્વ, ૨ તત્પુરુષ, ૩ કર્મધારય, ૪ દ્વિગુ, ૫ બહુવ્રીહી, ૬ અવ્યયીભાવ, ૭. મધ્યમપદલોપી.

૧. દ્વંદ્વસમાસ:—બ્યારે બે અથવા વધારે નામ એકજ વિભક્તિમાં આવે, ત્યારે દ્વંદ્વસમાસ થાય છે. આ સમાસનો વિગ્રહ કરતાં 'અને, અથવા' કે, ઉમેરવો પડે છે, જનમાલ, લુગડાંલતાં, વાંસણકસણ, રાધાકૃષ્ણ, પ્રેમશૌર્ય, ભાદ્રબેન, માખાપ, રામરાણી, ખંડેમોડું, ડગલોદોટી, નાનું મોડું, આવજા, ઉઠમેસ, પાનસોપારી, રસ રોટકા, ધણી ધણીઆણી, લેણદેણ, લેવું દેવું, છાલગોટલા, વાંદ-વિવાંદ, રામલક્ષ્મણ, કૈરવ પાંડવ, ધાંચી મોચી, દીકરો દીકરી, સી-તારામ, શિવ પાર્વતી.

૨. તત્પુરુષ સમાસ:—જો સમાસમાં પૂર્વપદ અને ઉત્તરપદની વચ્ચે વિભક્તિનો સંબંધ હોય તેને તત્પુરુષ સમાસ કહે છે. જો વિભક્તિના પ્રત્યય પૂર્વપદને લાગવાથી તત્પુરુષ સમાસની જ નીત થાય છે. ઉદાહરણ—

દ્વિતીયાત્પુરુષ—અંથકાર (અંથને કરનાર), મનોહર (મનને હરનાર), સુધાકર (સુધાને કરનાર=ચંદ્ર), દિવાકર (દિવસને કરનાર=સૂર્ય), કુંભકાર, નિશાકર, સ્મૃતિકાર, ત્રાસદાયક, મૂર્તિકાર.

૨. તૃતીયાત્પુરુષ—હસ્તકૃત (હાથે કરેલું), વ્યાસકૃત (વ્યાસે કરેલું), વ્યાધિ શસ્ત્ર, જાણમુક્ત, હોપકૃત, વાદ્યમકૃત.

૩. અતુર્ય તત્પુરુષ—યજ્ઞસ્તંભ (યજ્ઞને માટે સ્તંભ). ગીસાળા, નાટકશાળા, પાઠશાળા, ટંકશાળ, ચરણોદક, વિદ્યાલય, દેવાલય, શયન-ગૃહ, વિજયયાત્રા, આરોગ્યાલય, ધર્માંધ, દર્શનાતુર.

૪. પંચમી તત્પુરુષ—જાતિબ્રહ્મ (જાતિથી બગડેલા), ધર્મ-બ્રહ્મ, આચાર વિરુદ્ધ, વાધભય.

૫. ષષ્ઠીતત્પુરુષ—રાજનગર (રાજનું નગર), ઝવેરીવાડો, આયોદ્ય, દેવસેવા, વિદ્યાભ્યાસ, ધરધણી, અંચકર્તા, સુખદાતા, ગાનદાતા, દુઃખહર્તા, પૃથ્વીપતિ, શાસ્ત્રાભ્યાસ, રાજસભા, ગણિકાગૃહ, યુવજ્ઞતુ, કૃપાનિધાન, રાજ્યસત્તા, રાજ્યાસન, સેનાધિપતિ, સત્તાલોભી, આદિ કવિ, હરિકીર્તન, સરસ્વતી મંદિર, રણક્ષેત્ર.

(આત્મા શબ્દને દ્વિતીયાત્પુરુષમાં લેવા નહિ, કેમકે જેમાં ઉત્તરપદ જુદા નામની પેઠે વાપરી શકાય તે ષષ્ઠી તત્પુરુષમાંજ આવે.)

૬. સત્પમીતત્પુરુષ—સ્વર્ગવાસ, જળચર, ગૃહસ્થ, નર્કવાસ, જૂચર, વનવાસ, કેલાસવાસ.

તત્પુરુષના કેટલાએક સમાસોમાં પૂર્વપદની વિભક્તિનો સંસ્કૃત પ્રત્યય રહે છે. જેમકે ભયંકર, કર્તારિ પ્રયોગ, કર્મણિ પ્રયોગ, ભાવે પ્રયોગ.

૩ કર્મ ધારય સમાસ—જે સમાસમાં પૂર્વપદ ને ઉત્તર પદની વચ્ચે ત્રિશેષણુ વિશેષ્યનો સંબંધ હોયછે, તેને કર્મ ધારય સમાસ કહેછે. પરમેશ્વર, મહાદેવ, સદાચાર, મહાસાગર, મહામંત્ર, લઘુચંત્ર, પરમકૃપાળુ.

કાષ્ઠવાર પૂર્વપદમાં ઉપમાને અર્થે વપરાતું નામ આવે. આવ્ય સમાસનો વિગ્રહ કરતાં પૂર્વપદ પછી 'જેવું', 'જે', એ શબ્દ વધારવા પડે છે. જેમ, ચંદ્ર મુખ (ચંદ્રના જેવું મુખ) મુગસોયન, કમળનયન,

ચંદ્રપ્રભા. કોઈવાર ઉપમા ઉત્તરપદમાં આવે છે. જેમ નરસિંહ
(સિંહ જેવો નર,) જ્ઞાનામૃત,

૪ દ્વિગુ સમાસ:—આ સમાસમાં પૂર્વપદ સંખ્યાવાચક વિશેષણ હોય છે. દ્વિગ્નિતિ, ત્રિભુવન, ત્રિલોક, ત્રિગુણ, ચતુર્વેદ, પટકર્મ, સપ્તર્ષિ, અઠવાડીઉ, ચોમાસું, ખારાખડી, પંચાગ્નિ, ચૌદમુવન, દશે દિશા.

૫. બહુવ્રીહિ સમાસ—જે સમાસિક શબ્દ વિશેષણ તરીકે વપરાય છે, ત્યારે તે બહુવ્રીહિ સમાસ કહેવાય છે. એને છેડે જે છે તે એ શબ્દો ઉમેરવા પડે છે, પંચમુખી (પાંચ મુખવાળો જે છે તે=પંચ મુખી) દ્વિગંબરી, હરિણાક્ષી, ચંદ્રમુખી, ચતુર્ભુજ (શિવ). ગંભીરનાદ, સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર, પાછલો પહોર; આગલી રાત.

૬. અવ્યયી ભાવ સમાસ—આમાં પૂર્વપદ અવ્યય હોય છે. યથાશક્તિ, યથાવિધિ, પ્રતિવર્ષ, દરરોજ, હરધડી, પ્રત્યક્ષ, ખેશક. આ સમાસ ધણું કરીને ક્રિયા વિશેષણ અવ્યયને અર્થે વપરાય છે.

૭. મધ્યમપદ લોપી સમાસ—જેમાં મધ્યપદનો લોપ થયો હોય તે; જેમ દહીંવડા (દહીંમાં આથેલાં વડાં) આગગારી, કોપરાપાક, ક્રિયાપદ, સાકરભાત, મધમાખી, માધવપરું, વરાળયંત્ર, દરીઆ-મહેલ, પવનચક્કી, મોતીઆગ, ગુજરાત કોલેજ, ગોળપાપડી, ત્રિક્ષ્ણોર્વશી, અભિજ્ઞાનશંકુતજ્ઞા, લક્ષ્મીકામ, વિરામચિન્હ, ખાંડકેરી, છાયાતર, જળકુકડી. વગેરે.

૮. મિશ્રસમાસ—ઉપર લખેલા ૭ પ્રકારના સમાસોમાંના એ અથવા વધારે સમાસ સાથે આવીને એક સમાસ થાય, તો તેને મિશ્રસમાસ કહે છે. સર્વોપમાલાયક, સકળગુણનિધાન, ગુજરાતવર્નાકયુક્ત સોસાયટી, બલજગતારક, શિવસુખકારક. વગેરે. સમાસ સમાસ.

ફિલ માટે આપેલી સૂચના પહેલી ચોપડીનાં

અર્થમાં જુઓ.

બારબેલ્સની ફિલ

બારબેલ્સ (લાકડીનાં દંડા)

આ દંડા એકવાર લંબાઈના અને એક રૂપીઆ જેટલા પરી-
ધની જાણના લાકડાના ઘડી તૈયાર કરી ઉપર રંગ બેરંગી કાગળો
ચોટલા હોય છે.

બારબેલ્સની ફિલ કરાવતાં દરેક બાળકને તેમની પાસેના દંડા
જેટલે અંતરે ઉભા રાખવા તથા પગ એક પૂટ પહોળા રખાવવા.
નિયમ પ્રમાણે વહેંચ્યા પછી દંડો જમણે હાથે બંદૂકની પેઠે જમી-
નને છેડો અડાડી ઝાલીને ઉભા રહે.

રમત ૧ લી-તૈયાર. બારબેલ્સ હાથે આડો પકડવો. બંને
હાથે પકડતાં અંતર પોતાના બે ખભાં જેટલું રાખવું.

ચાલો-૧ વાંકા વળીને પગ આગળ બારબેલ્સ રાખવા. ૨)
માથા તરફ ઉંચા હાથ કરી નજર પણ ઉંચી કરવી. ૩) બોચી પર
મૂકવો. ૪) બોચી માફક માથા તરફ હાથ ઉંચા. ૫) સીધા ઉભા
રહેવું. (આ હુકમે પગ પહોળા હોય તે પાસે કરી બારબેલ્સ તૈયારના
હુકમ મુજબ ઉભો રાખવો. ઉપર મુજબ ૧ થી ૫ સુધી હુકમો
બાળકો પોતાની મેળે લઈકરી શકશે.

રમત ૨ જી-તૈયાર રમત ૧ લી મુજબ.

ચાલો-૧ જમણી બાજુએ બારબેલ્સ આડો ૧૩૫ અંશને
ખૂણે ઉંચો કરવો એટલે રાખા પગની એડી ઉંચી થશે. ૨ ડાબી
બાજુએ ડાબાથા સાથે ૧૩૫ અંશને ખૂણે બારબેલ્સ

હચો કરવો. (જમણા પગની એડી ઉંચી થશે.) ૩ અને ૪ ના હુકમે ૧ અને ૨ ના હુકમ મુજબ કરારી ૫ હુકમે સીધા કરવા. છોકરાઓ ઉપર મુજબ પોતાની મેળે હુકમો લેતા જશે અને કરતા જશે.

રમત ૩ છ—તૈયાર. રમત ૧ લી મુજબ.

ચાલો—૧ જમણો પગ જમણી બાજુએ એક ફુટ આગળ કરી, હાથો વાંકો વાળી બારબેલસ પકડેલા હાથો જમણી તરફ કરવા. ૨) સીધા થવું. (તૈયારની સ્થિતિમાં.) ૩) જમણો પગ સામે આગળ કરી, હાથો વાંકો વાળી હાથ સામે લાંબા કરવા. ૪) સીધા થવું. ૫) હાથી બાજુએ હાથ લાંબા કરવા. (હાથો પગ વાંકો વાળી જમણો આગળ કરીને) ૬) સીધા થવું.

છોકરાઓ ઉપર મુજબ પોતાની મેળે હુકમો લેતા જશે અને કરતા જશે.

રમત ૪ થી—તૈયાર. રમત ૧ લી મુજબ.

ચાલો—૧ જમણો પગ આગળ કરી બારબેલસ પકડેલા છે તે સાથે હાથો સામે રાખવા. (હાથ પગની એડી ઉંચી ન કરતાં માત્ર આડી કરવી.) (હાથો પગ આગળ પળુ કાઢી શકાય.) ૨ બારબેલસ છાતીએ અડકાડવો. (હાથ ખેંચી લઇને) ૩) એકની માફક. ૪) બેની માફક. ૫) સીધા થવાને હતા તેમ નો હુકમ આપવો.

ઉપર મુજબ ૧ થી ૫ હુકમો પોતાની મેળે બોલતા જશે ને કરતા જશે.

રમત ૫ મી—તૈયાર. રમત ૧ લી મુજબ.

ચાલો—૧ હાથો પગ આગળ કાઢી બારબેલસ સામે રાખવા, ૨) હાથો પગ આગળ કાઢી બારબેલસ છાતીપર રાખવા, ૩ અને ૪ એક અને બેની માફક. ૫) સીધા કરવા.

ઉપર મુજબ ૧ થી ૫ હુકમો બોલતા જશે ને કરતા જશે.

રમત ૬ ડી.—તૈયાર. રમત ૧ લી મુજબ.

ચાલો—૧ લાંબા હાથ કરી બારબેલસ સામે રાખવો. ૨ એડી ઉંચી કરવી. ૩) ધીરેથી એડીપર બેસવું. ૪) ધીરેથી ઉભા થવું. ૫) એડી મુકી દેવી. (બારબેલસની રમતમાં બારબેલસની લાંબાઈ જેટલે અંતરે બાળકોને ઉભા રાખવાના છે,) થાક ખાવા માટે સહેલાઈથી ઉભા રહો. આ હુકમ આપવો આથી છોકરાઓ બારબેલસ ઉભા ઢળતા રાખી જમણો પગ અડધો પાછળ રાખી ઉભા રહેશે.

રમત ૭ મી—જમણા ફેરવીને. સામ સામે બે હાર કરવી અને એક બીજાનો બારબેલસ પકડવા કહેવું. ચાલો—૧) બંને બારબેલસ ઉંચા હાથ કરી માથાપર. ૨) પગ આગળ. આ પ્રમાણે સાત સુધી કરાવી આઠે મુકી દેવડાવવા.

રમત ૮ મી—તૈયાર ચાલો—૧) જમણો હાથ પાછળ ખેંચી ડાબો આગળ લાંબાવવો પછી એક બીજાના બારબેલસ પકડી વલોવતા હોઠએ તેમ કરવું. ૨) ડાબો હાથ પાછળ ખેંચી જમણો આગળ લાંબાવવો પછી એક બીજાના બારબેલસ પકડી વલોવતા હોઠએ તેમ કરવું. (આ પ્રમાણે સાત સુધી કરાવી આઠે મુકી દેવડાવવા.)

આર. એ. માસ્તરની કુંપની.

બ્રુક્સલર્સ, પબ્લીશર્સ, જનરલ મરચાંદસ

અને કમીશન એજન્ટસ.

૮૪ ગુનખાવા સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ,

જાહેર ખખર.

કિન્ડરગાર્ટન સીસ્ટમ મુજબ. નવાં ધોરણ ૨
મેસર્સ. સી. ડી. શાહ એન્ડ કો. તરફથી બહાર પડેલી :

બાળ વર્ગની નોટ	૦-૧-૬	છટ્ટીના અર્થ	૦-૧૭
પહેલીના અર્થ	૦-૨-૦	અંક સૂચક મૂળાક્ષર કિતા	૦-૧
બીજીના અર્થ	૦-૩-૦	પદાર્થ પાઠ ભાગ ૧ દો	૦-૩-
ત્રીજીના અર્થ	૦-૪-૦	પદાર્થ પાઠ ભાગ ૨ જો	૦-૫-
ચોથીના અર્થ	૦-૬-૦	ભૂગોળ પ્રવેશ	૦-૫-
પાંચમીના અર્થ	૦-૬-૦	સુરત શહેરનો નકશો	૦-૧-
		ચોવીશી તાલુકાનો „	૦-૧-

પત્ર વ્યવહાર નીચેને સરનામે કરવો.

શાહપોર.
સુરત.

}

સોલ એજન્ટ.
શા. મગનલાલ માતીરામ.

ચોખ્ખા જુના ???

ક્યાંથી ખરીદશો !!!

સુરત ચોખ્ખાની મીલમાંથી ?

કારણ કે ???

સસ્તા, સારા, અને વળી ખાતરીના

મુલાકાત કરો અને પછી જુઓ. !!!

ઠેકાણું-૩૬નાથપુરા.—સુરત.

